

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА КРАЇНОЗНАВСТВА ТА ТУРИЗМУ

**МЕНТАЛЬНІСТЬ КИТАЙЦІВ І ЇЇ ВПЛИВ НА ПРОЦЕСИ МІГРАЦІЇ І
ФОРМИ ТУРИЗМУ КИТАЮ**

за спеціальністю: 242 Туризм
галузі знань: 24 Сфера обслуговування
на здобуття освітнього ступеню: Магістра
за освітньо-науковою програмою: Туризм

Магістерська робота
студентки денного відділення
Комлевої Маріанни Олександрівни

Науковий керівник:
д.геогр.н, проф. Любіцева О.О.

Київ-2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ МЕНТАЛЬНОСТІ НА ВИДИ І ФОРМИ ТУРИЗМУ	5
1.1. Ментальність: зміст поняття	5
1.2. Класифікації видів і форм туризму	15
Висновки до розділу	25
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ РИСИ МЕНТАЛЬНОСТІ КИТАЙЦІВ	26
2.1 Китайська етнічна система (китайський суперетнос)	26
2.2. Ментальність китайців (чинники формування, риси ментальності, відображення в національній культурі Китаю	43
Висновки до розділу	60
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КИТАЮ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ	62
3.1. Внутрішні і зовнішні проблеми Китаю	62
3.2. Вплив демографічної та інших проблем на розвиток туризму Китаю	66
Висновки до розділу	82
РОЗДІЛ 4. ТУРИЗМ В КИТАЇ	84
4.1. Особливості розвитку туризму в Китаї	84
4.2. Географічні відмінності розвитку туризму в Китаї	93
Висновки до розділу	106
ВИСНОВКИ	107
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	110
ДОДАТКИ	113

ВСТУП

Актуальність теми. В наш інформаційний вік значно зросла мобільність і інтенсивність контактів між людьми як в своїх країнах, так і представників різних народів (етносів), особливо завдяки стрімкому розвитку *туризму*. Кожний етнос має свої особливості, які визначає сукупність певних, властивих їм, рис, які часто називають *ментальними* або *менталітетом*. Тому, навіть нетривалі контакти представників різних етносів зі своїми менталітетами представляє **актуальну** сучасну проблему людства.

За остання десятиріччя Китай досяг визначних успіхів у багатьох сферах сучасного життя. Цьому сприяв проголошений третім пленумом ЦК КПК 11-го скликання (грудень 1978 року) курс «реформ і відкритості», який поклав край політиці *ізоляціонізму* Китаю, яку проводили її правителі останніми століттями. Реформи, розпочаті в сільському господарстві, промисловості, оборонній сфері і сфері високих технологій, нині охоплюють і культурну сферу Китаю [63]. Нині, Китай відкрита країна, яка все більше експортує зразки своєї багатовікової культури, найбільше через освіту і туризм. Завдяки ментальності китайців, яка виховувалась тисячоліттями історичними і природними умовами їх життя та їх великими філософами і мудрими правителями, накопичений певний позитивний досвід, який треба вивчати.

Мета дослідження. Ментальність китайців та її вплив на сучасні процеси життя і туризм Китаю.

Завдання дослідити: поняття ментальність (менталітет); ментальність китайського суперетносу (основні риси, чинники формування, відображення в національній культурі); сучасні проблеми Китаю та шляхи їх подолання китайцями, зокрема розвитком культурної сфери (освіти, туризму); туризм як суспільно-економічне явище і об'єкт наукових досліджень; туризм в Китаї (види, форми, тенденції, регіональні географічні відмінності).

Об'єкт дослідження - китайський суперетнос і туризм Китаю.

Методи дослідження. Збір, узагальнення (текст, таблиці, карти), аналіз виданих наукових і навчальних джерел, інтернету, статистичних даних; вивчення картографічних матеріалів; опитування китайців (учнів, студентів, викладачів, колег по роботі).

Джерела дослідження. Результати власних досліджень під час роботи в Малій академії наук (МАН) МОН України (2009-2013 роки) (були виконані науково-дослідні роботи «Природно-ресурсний потенціал Китаю», «Населення Китаю: структура та проблеми», «Екологічні проблеми Китаю», «Ментальність китайців та сучасність»); опубліковані джерела навчальної і наукової літератури та інтернет-ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів. Розробка наукової концепції розвитку туризму, створення науково обґрунтованих класифікацій видів туризму, регіонального географічного аналізу туризму на прикладі Китаю.

Практичне значення одержаних результатів. Розробка методичних рекомендацій для туристичних організацій в Україні.

Апробація результатів роботи. Науково-практичні конференції: *Сучасні проблеми геології (науково-практична конференція до 155 річчя з дня народження П.А.Тутковського, Київ, 2013); Устойчивое развитие: региональные аспекты (XII Межд. научно-практической конференции молодых ученых (Брест, 2020); Міжнародна науково-практична конференція молодих науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти (Рівне, 2020).*

Публікації. 4 публікації за темою магістерської роботи [30-33].

Структура. Вступ, 1 розділ (теоретико-методичні засади вивчення ментальності і туризму), 2 розділ (основні риси ментальності китайців), 3 розділ (сучасні проблеми Китаю та їх вплив на розвиток туризму), 4 розділ (туризм Китаю), висновки, список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ МЕНТАЛЬНОСТІ НА ВИДИ І ФОРМИ ТУРИЗМУ

Туризм, як фізичні переміщення людей в просторі і часі, по суті їх міграції з причини необхідності виживання (пошуків харчів і захисту від ворогів і негоди) існує з давніх пір. Нині, туризм розглядається як складне суспільно-економічне явище, яке все більше стає предметом серйозних наукових досліджень. Нині складаються численні класифікації видів і форм туризму, метою яких є більш ефективний розвиток цієї дуже прибуткової сфери світової економіки. Необхідно зазначити, що більшість класифікацій аналітичні за змістом, часткові і часто однобічні. Але в деяких публікаціях виказується побажання створити наукову, синтетичну за змістом, класифікацію, в якій види і форми туризму виступають тільки як окремі елементи деякої системно організованої сфери, яка називається туризмом. Тяжіння до переміщень, міграцій, туризму закладені в онтогенезі людей, в їх ментальності. В даному розділі я намагалась дослідити поняття «ментальність», «менталітет» і в якій мірі вони можуть бути використані в створенні наукової концепції розвитку туризму.

1.1. Ментальність: зміст поняття

Ментальність походить від mens, mentis (лат.) – «розум, інтелект» і протиставляється *матерії* або *мозку*. Мозок виступає як матеріальний носій (нейрофізіологічний субстрат) «ментальності», яка є його властивість (функція) [55,74].

Ментальність формується в процесі виховання і отримання життєвого досвіду і різна в індивідів, вихованих в різних культурних середовищах. «Свідомість» тільки частина ментальності, що існує поруч з несвідомим. Звідси, «свідомість» - це і «самоусвідомлення» і якась «ментальність». «Дух» також не є «ментальність», а лише її найбільш «піднесена» частина.

У традиційному значенні «ментальність», як синонім «менталітету», характеризує певний «склад розуму», тобто стійкі інтелектуальні та емоційні особливості, притаманні індивіду, деякій соціальній групі, нації. Ментальність – це спосіб бачення світу, в якому думка не відділена від емоцій, певний образ мислення, загальна духовна налаштованість людини, групи. Але ментальність більше ніж стиль мислення, який характеризує лише інтелектуальну схильність до певних розумових дій.

«Ментальний» відноситься до розуму у значеннях: функціональному (сприйняття, уява, пам'ять, почуття, бажання) і змістовному (чуттєві дані, образи). «Менталітет» - це або «склад розуму» або соціально-психологічні установки, способи сприйняття, манера відчувати і думати. Поняття «ментальність» змінило у 20 ст. просвітницьке ототожнення свідомості з розумом. Воно означає щось спільне свідомого і несвідомого, логічного і емоційного; воно глибинне джерело мислення, ідеології та віри, почуття і емоцій. В той же час ментальність пов'язана історично і в розвитку із соціальним життям.

Ментальність формується залежно від традицій культури, соціальних структур і всього середовища життєдіяльності людини, які сама і формує, породжуючи і культурно-історичну динаміку. Структури ментальності розташовуються між майже незалежним від історії «колективним несвідомим» і історично мінливими формами «суспільної свідомості». З 20 ст. уявлення про ментальність в основному розроблялися в історичних науках (історичній антропології). Досліджувались типи ментальності: дитяча, національна, тоталітарна, європейська, африканська, бюрократична, середньовічна тощо. Доводиться, що природне і культурне, раціональне і емоційне, індивідуальне і суспільне «розчиняється» в її структурах. Термін «ментальність» вперше зустрічається у Р. Емерсона (1856) [58,60]; пізніше стали розрізняти 2 типи ментальності – дологічна (властива диким племенам) і логічна (європейський раціоналізм). Французький історик Ж. Лефевр ввів

«колективну ментальність» [46]. Він дійшов висновку про необхідність глибокого вивчення психології мас, особливо їх поведінки в кризових ситуаціях (конфліктів, воєн, революцій), яка пояснюється колективною ментальністю. Колективна і індивідуальна ментальність біологічно зумовлені. Натомість, Л. Февр вважав, що ментальність – це історично зумовлена структура, що визначає думки, почуття, поведінку, цінності людей. Ментальні структури водночас викликають зміни в соціально-політичній і ідеологічних сферах і є перешкодою для них (інерційність ментальності) [57]. Концепція «колективної ментальності» відобразилась в понятті «соціальний характер» (Е. Фромм, [61]), де взаємодіють соціальний, економічний і психологічний чинники. Загалом, концепції ментальності показують про складність цього явища, яке вивчають різні науки (психологія, лінгвістика, етнологія, історія, філософія), необхідність синтезу їх знань. М. Фуко висунув поняття «епістема» - інтелектуальної проекції структури ментальності певної епохи і її культури. М. Б. Туровський ввів поняття «ментальний простір» як ресурс і гарант «олюднення» людини в ході історичного самотворення. Людина – суб'єкт історії, спирається на власний індивідуальний зміст, наповнює ментальний простір [59].

Ментальність – це стійкі духовні цінності, стереотипи, глибинні установки, навички, автоматизми, латентні звички, які проявляються в певних просторово-часових межах, які є основою поведінки, способу життя і усвідомленого сприйняття тих чи інших явищ дійсності. Це «архаїчні рештки» за З. Фрейдом або «архетипи» (К. Юнг), «... присутність яких не пояснюється власним життям індивіда, а впливає з первісних вроджених і успадкованих джерел людського розуму». Це «колективне несвідоме як спадок предків.... справжня основа індивідуальної психіки». Колективне несвідоме створюють стійкі образи – «архетипи». «Ментальність» - це історично перероблені архетипи, через які сприймаються основні аспекти реальності: простір, час, мистецтво, політика, економіка, культура, цивілізація, релігія. Ментальні особливості свідомості соціальних груп

дозволяють проникнути в «прихований» за існуючою ідеологією шар суспільної свідомості. У порівнянні з ідеологією ментальні структури більш стійкі. Нові ментальні риси спочатку закріплюються у освіченої частини суспільства, а потім, спрощуючись, поступово проникають в ментальність народу, де закріплюються на тривалий час. Соціальна диференціація ментальностей відображує існуючий в суспільстві поділ на суспільні групи з властивими їм матеріальними інтересами, способом життя тощо.

Менталітети змінюються більш повільно, ніж що-небудь інше, і їх вивчення вчить як повільно протікає історія. Якщо ідеологія, з тими чи іншими відхиленнями, в цілому розвивається поступально, так би мовити лінійно, то в рамках ментальності уявлення змінюються в формі коливань різної амплітуди і обертань навколо якоїсь центральної осі. В основі подібного руху і розвитку ідеології і ментальностей лежить певний спосіб життя. Ментальність досить насичене змістом поняття, що відображає загальне духовне налаштування, спосіб мислення, світосприйняття окремої людини або соціальної групи, де велике місце займає *несвідоме*. На відміну від ментальності, яка обмежена певними просторово-часовими (епоха, період, регіон, держава, етнічна територія) та соціокультурними (реально існуючі спільності та особистості) рамками, архетип має загальний характер, незалежно від часу і місця, і біосоціальну природу. Ментальність залежить від соціокультурного контексту з притаманними йому етнічними настановами, то архетип етнічно нейтральний.

Виділяють індивідуальний, груповий, національний, цивілізаційний типи менталітету, між якими існують відношення континуальності [58].

В структурі менталітету виділяють такі елементи: 1) партикулярна культура; 2) «духовна самість»; 3) соціальний відгук; 4) метасоціальний рівень. 1) партикулярний рівень або *несвідоме* відображає загальні тенденції приватного життя і багато в чому обумовлює формування особистості та її соціальних ролей, а також характер взаємовідносин з іншими індивідами; 2)

«духовна самість» - культура конкретної соціальної спільноти, її специфіка, адаптивні здібності; 3) соціальний відгук – це реакція спільноти чи індивіда на політику, державну владу, реформи тощо; 4) метасоціальний рівень – це етнокультурна орієнтація зовні є паралельним зверненням всередину себе (наприклад національна ідея).

Класифікації, які передають змістовну сторону менталітету: 1) матеріальні побутові чинники; 2) поведінкові стереотипи; 3) емоційне і художнє сприйняття світу; 4) лінгвістичні чинники; 5) раціональне сприйняття світу; 6) світоглядні чинники; 7) суспільні настрої (політичні, релігійні тощо).

«Ментальність», «менталітет» у звичайному житті – це світогляд певних етнічних груп, сформованих на основі певних культурних ціннісних домінант, усвідомлених і несвідомих. Така ментальність виступає як захисна функція етносів. Це сукупність неусвідомлених комплексів, що складаються в процесі психологічної адаптації етносу до навколишнього природно-соціального середовища. Це несвідомі образи, включені в систему етнічних констант тим чи іншим чином, визначають специфічний національний характер етносів.

Езотеричні уявлення «ментальності» давніші за наукові. В західних країнах вони почали поширюватись в 19 ст., коли О. П. Блаватською було створено «Теософічне товариство» (1875 р.). Метою товариства було ознайомлення представників західної цивілізації з східними світоглядними уявленнями і вченнями (філософськими, етичними, науковими) і синтез на їх основі «науки, релігії та філософії» (інша назва праці О. П. Блаватської «Таємна доктрина»). О. П. Блаватська, А. Беарзот, Аліса А. Бейлі, П. Рогальська, Е. Мюррей, П. Д. Успенський, С. М. Лазарев та інші дослідники написали багато важливих праць, в тому числі присвячених «ментальності» [2, 3, 7-10]. Спеціальна праця «Ментальний план» (1912 р.) належить Лідбітеру [39]. Вона і взята нами за основу в розгляді даного питання.

Згідно езотеричних уявлень, кожна планета має власну атмосферу – ауру – фізичну, астральну і ментальну. *Перша* – виділення фізичного тіла, *друга* – еманация космічна та зодіакальна, *третья* – випромінювання небесного світу. Ментальний план Землі представлений вібраціями частинок думок всього її населення, як фізично, так і духу. Ментальний план – це світ думки, він проявляється в природі, але переважно не в матеріалізованих тілах. Він реальний в природі і надзвичайно оживлений інтенсивним життям. Саме в ньому перебувають постійно люди, також в проміжки між фізичними втіленнями. Людина обмежена в фізичному тілі, повинна розуміти, що ментальний світ діє на неї постійно. Ті, хто вивчають теософію, вважають, що кожному підрозділу природи відповідає своя щільність матерії, яка пронизує матерію нижчого плану. Вирази «вищий» і «нижчий» плани відносяться не до їх положення (всі вони займають один і той же простір), а до степені розрідженості матерії, яка їх складає, і швидкості вібрацій. Перехід з одного плану на інший відбувається тільки видозмінами у свідомості людини. Людина вміщує в собі матерію усіх планів, кожний з яких має свою оболонку. Підготовлена людина здатна миттєво переходити з одного плану на інший шляхом зміщення центру свідомості з одної оболонки в іншу і користуватись тим чи іншим тілом. В кожному з тіл людина може сприймати лише вібрації її плану. Сукупність усіх планів становить «єдине все», нескінченне і живе.

Кожна фізична планета має фізичний, астральний і ментальний плани, які проникають один в одного і займають один і той же простір. Але вони відділені від цих планів інших планет і з ними ніяк не взаємодіють.

Астральний план Землі пронизує усі її внутрішні і зовнішні оболонки і виходить за межі атмосфери. Древні греки називали астральний план *світом підмісяцевим*.

Ментальний план проникає в астральний, але простягається далі. Саме на ньому людина знаходиться найбільше в процесі своєї еволюції.

Вважається, що фізична людина, яка нерозвинута, перебуває на фізичному плані в часі не більше $1/20$ від життя небесного (ментального), а розвинута – $1/30$. Тому, саме ментальний план є основним місцем перебування людської душі. Сходження її в фізичне тіло є короткими, але надзвичайно важливими епізодами.

Нині езотеричні уявлення щодо планів, на яких існує людина, природи її ментальності використовують з метою її фізичного і душевного зцілення («езотеричне зцілення»). Знаходять і інші застосування, зокрема, вивчення ментальності етносів та їх історичні трансформації.

Таким чином, науковий підхід визначає ментальність як властивість людини, групи людей, етносу (народу), за езотеричними уявленнями існує незалежний від людей ментальний план, який їх пронизує і на якому людина перебуває більшу частину своєї еволюції.

Етноси, етногенез, ментальність. В цілому, і науковий і езотеричний підходи розглядають конкретну людину, групу людей, етнос носіями ментальності і менталітету. Кожна людина відносить себе до свого етносу зі своїм інтегральним ментальним полем. Тому, ментальність не може розглядатись у відриві від конкретного *етносу* і його історичного розвитку - *етногенезу*. При розгляді цього питання нами були використані розробки видатного вченого історика і географа Льва Миколайовича Гумільова [16].

Етнічна система або *етнос* – це стійкий, природно утворений колектив людей, які протиставляють себе іншим аналогічним колективам, що визначається відчуттям *компліментарності*, і відзначається своєрідним історично мінливим *стереотипом поведінки*. Кожний етнос зазвичай неоднорідний, в ньому виділяються субетноси, консорції і конвіксії, які виникають і зникають, а етнос залишається. Група близьких між собою етносів складають суперетнос.

Субетноси складають етнос, вони взаємно компліментарні, доповнюють один одного і разом забезпечують стійкість етносу.

Суперетнос – вищий таксон *етнічної ієрархії*, складається з кількох етносів. Синоніми суперетносу «цивілізація», «культура». Суперетносу властива спільна *ментальність*, яка інколи консолідує зовсім різні етноси.

Етногенез - це процес проходження суперетносом всіх стадій розвитку (фаз етногенезу) після виникнення етнічної системи внаслідок *пасіонарного поштовху* (мікромутації, яка викликає появу пасіонарної ознаки в популяції і нових етнічних систем в захоплених нею регіонах) до її переходу в етнічний гомеостаз або зникнення. Процесами етногенезу охоплені всі етноси, які знаходяться у *динамічному стані*. Етногенез може бути перерваний в одній з фаз або при їх зміні в результаті *зміщення* (викликаного несприятливим зовнішнім контактом). Л. М. Гумільов довів, що всі процеси етногенезу розгортаються однаково і тривають 1,2-1,5 т. р. Для пояснення цього феномену він ввів концепцію *пасіонарності*, що зв'язала фази етногенезу з *рівнем пасіонарного напруження системи*. Пасіонарність є ефектом *енергії живої біосфери*, яка проявляється більшою активності етнічних колективів. Тому, рушійною силою етногенезу є біосферні чинники, які опосередковано визначають соціальні форми життя етносів і основні стереотипи поведінки в них. Етногенез - процес дискретний, визначається пасіонарними поштовхами.

Визначення етносу є найбільш складним питанням. Мовних, культурних, територіальних, економічних, само ідентифікаційних ознак тут недостатньо. Очевидним є тільки визнання самого етнічного утворення («ми») і інших («вони»). Таке ототожнення відбивається у свідомості людей етносу, що «ми» цілісність (система) і між нами існують системні зв'язки.

Дослідження показують, що етнічні утворення, які самі виділяють себе так, завжди відзначаються спільністю рис поведінки, які передаються

наступним поколінням за допомогою механізму умовно-рефлекторної *сигнальної успадкованості*. Ці риси виробляються в процесі адаптації людей до етнічного і ландшафтного середовища і утворюють *стереотип поведінки етносу*. Він становить фундамент *етнічної традиції*, яка включає культурні і світоглядні устої, форми спільного життя і ведення господарства, неповторні в кожному етносі.

Для розуміння сутності етносів важливим є вчення Л. М. Гумільова про *пасіонарність*, що дозволяє виявляти і пояснювати закономірності етногенезу, відкривати механізми виникнення, розвитку і розпаду етносів. Він вважає етнос утворенням не соціальним і не біологічним, а природним. Запропонована ним ідея *етнічного поля* пояснює єдинство *етнічних систем* координованістю елементів етносу. Її підтверджує явище *компліментарності* (відчуття підсвідомої симпатії або антипатії членів колективів до «своїх» або «чужих»). Етнічні поля, як і інші поля, мають певний ритм коливань. Близькість цих ритмів у певної групи людей породжує відчуття взаємної близькості і протиставлення себе всім іншим («ми» і не «ми»). Зіткнення з носіями інших ритмів викликає відчуття чужості і навіть різкої антипатії. Існування етнічного поля підтверджує явище *пасіонарної індукції*, яку породжують *пасіонарії*. Вони прмушують інших представників етносу діяти направлено і координовано. Віддаленість пасіонаріїв знижують дію індукції.

В історії суперетносів трапляються *розколи етнічного поля*, причини яких бувають різні і трапляються в *фазу надлому*. Якщо розкол супроводжується чужими впливами і ідеями, то це становить небезпеку для етнічної системи.

Поняття *резистентність етнічної системи* означає її здатність чинити опір зовнішнім впливам (вторгненню іноземців, дії антисистем, природним і техногенним катастрофам тощо). Вона залежить від рівня її *пасіонарного напруження*, яке визначає здатність системи активно реагувати на зовнішні впливи, перебудовуючи свою структуру. При втраті

пасіонарності система стає вразливою, нездатною активно опиратися. В *фазу* пасіонарного *підйому* система відзначається підвищеною резистентністю. Важлива і внутрішня монолітність системи, яку створює непорушена етнічна традиція. Найбільш резистентні монолітні, пасіонарно напружені (але не до ступеня *пасіонарного перегріву*) етноси з сильним керованим правлячим субетносом. Найбільш вразливі етноси, які розколоті внутрішніми конфліктами, енергетично ослаблені (фаза надлому). Низьку резистентність також мають реліктові етноси (*персистенти*), які пройшли усі фази етногенезу і перебувають в стані етнічного гомеостазису в межах певного ландшафту.

Принциповим питанням є співвідношення етносу і ландшафту. Сучасні ландшафти сильно змінені етносами, є вторинними. Етноси переробляють ландшафти, отримують енергію і перетворюють її в роботу. Етнос, з одного боку, похідний від історичного процесу, з іншого, добуваючи їжу, зв'язаний з біоценозом того ландшафту, в якому він утворився. Етноси по різному використовують ландшафт. Історична доля багатьох з них часто залежить від господарських можливостей ландшафту, що їх вміщує. Етноси можуть пристосовуватись до ландшафту, знаходитись з ним у гармонійних відношеннях, а можуть сильно їх змінювати, вигідно собі. Причому вплив на природу визначається характером впливу, а не суспільною формацією.

Ментальність - це особливості психічного стану і світосприйняття людей, які входять у певну етнічну цілісність. Ментальність постає як ієрархія ідей, поглядів, світоглядів, оцінок, смаків, культурних канонів, способів вираження думки, є найбільш суттєвою частиною етнічної традиції. Ментальність формується в ході етногенезу і під впливом етнічних контактів). Чим вищий ранг етнічної системи, тим яскравіша ментальність. Ментальність не завжди помітна в стадії зародження етносу (консорції), то в суперетносі вона стає основним консолідуючим чинником [2,3,7-10,16,17,22,39,46,57-61]

1.2. Класифікації видів і форм туризму.

Відомо, що класифікації в наукових дослідженнях виконують подвійну роль. З одного боку, класифікація може бути метою роботи і її результатом (вони емпіричні) і можуть стати основою для проведення нових досліджень. Класифікації також можуть створюватися апріорі за певними правилами і враховувати певні накопичені знання. Обидва ці підходи використовують в туризмі і їм присвячено багато робіт.

При виділенні видів і форм туризму в класифікаціях використовують різні критерії, що показує складність поняття «туризм» і відсутність його єдиного визначення. А з іншого боку це свідчить, що туризм може бути об'єктом наукових досліджень.

Класифікацій видів туризму в Україні створено багато і в их використовуються різні критерії. Тому, створення єдиної класифікації видів туризму є актуальним питанням.

В статті 4 Закону України «Про туризм» відзначаються дві основні організаційні форми туризму – міжнародний і внутрішній. Міжнародний туризм поділяється на в'їзний і виїзний. В'їзний туризм - це переміщення іноземних громадян в межах України з різними туристичними цілями, виїзний туризм – це поїздки громадян України до інших країн. Внутрішній туризм - це подорожі громадян України в межах своєї країни та осіб, які постійно проживають в Україні. Далі, залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні поїздки, від мети поїздок, від об'єктів, які використовуються або відвідуються та інших ознак виділяють види туризму: дитячий; молодіжний; для осіб похилого віку; сімейний; для інвалідів; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; екологічний (зелений); сільський; підводний; гірський; пригодницький; мисливський; автомобільний; самодіяльний тощо [75].

Розглянемо деякі поширені наукові класифікації туризму. Так, М. П. Крачило поділяє туризм на класи, форми та види. Він виділяє 2 класи туризму: внутрішній (національний) та іноземний. Внутрішній туризм використовують громадяни даної країни, а іноземний - іноземні громадяни, подорожі та обміни тут здійснюються згідно з міждержавними договорами і діючими міжнародними нормами [42]. Форми туризму М.П. Крачило виділяє за різними ознаками. За критерієм організації - організований та неорганізований. В організованому туризмі він виділяє груповий та індивідуальний туризм. За критерієм тривалості туристичної поїздки він виділяє короткостроковий та довгостроковий туризм. За територіальною ознакою - внутрішній туризм (місцевий і дальній), та іноземний - внутрішньоконтинентальний, міжконтинентальний, навколосвітній. За інтенсивністю туристичних потоків - постійний та сезонний туризм, а за віком їх учасників, туризм дитячий, молодіжний і дорослих людей («третього віку») [42]. М. П. Крачило вважає основним критерієм виділення видів туризму мету туристичної поїздки. Він розрізняє туризм курортно-лікувальний, культурно-розважальний, пізнавально-діловий або спеціалізований, релігійний, промисловий та спортивний. За способами пересування, використання транспортних засобів, якими користуються туристи, виділяються види туризму - автомобільний, автобусний, мотоциклетний, авіаційний, морський, річковий, залізничний, гужовий, велосипедний, пішохідний, лижний, водний, підводний, спелеологічний, комбінований або змішаний [42].

І. Зорін та В. Квартальнов вважають, що класифікації туризму повинні використовувати внутрішньо однорідні таксони за прийнятими видовими критеріями [42]. За ними таксон - це певний вид туризму. Вони виділяють 9 основних таксонів, а в них - категорії туризму (таблиця 1). Інший поділ туризму на види та форми дає Г. Яковлев [69]. Основою виділення видів туризму він вважає мотивацію здійснення поїздки для відпочинку, вивчення культури, виконання суспільних потреб, спортивних цілей; також

Таблиця 1. Класифікаційні ознаки туризму
(склала М. І. Колосинська за джерелами [42]).

Основні класифікації		Категорії туризму					
I	суб'єкт діяльності	індивідуальний		груповий		сімейний	
II	регіон відпочинку	національний			міжнародний		
III	ринок	внутрішній			іноземний		
IV	спосіб організації	самодіяльний			організований		
V	ціль	релаксаційний		реабілітаційний		рекреаційний	
VI	вік	дитячий	молодіжний	середній		третій	
VII	транспорт	авто-мобільний	автобусний	водний	пішохідний	залізничний	верховий
VIII	основна діяльність	конгресний	пізнавальний	діловий	спортивний	екологічний	
IX	основні ресурси	гірський		морський		лісовий	річковий

туризм економічний, науковий, політичний. В класифікації Г. Яковлева при виділенні видів туризму використані внутрішні чинники, а форм туризму - зовнішні. До форм туризму він відносить форми залежно від: походження туриста (внутрішній та міжнародний туризм); організації (паушальний та індивідуальний); тривалості туру (одноденний або з ночівлею); віку туристів (діти, молодь, люди зрілі, пенсіонери); засобів пересування (на власному або громадському транспорті); пори року (зимовий та літній туризм). З цього огляду видно, що чіткого підходу до класифікації туризму не має.

Дослідники використовують різні критерії для виділення видів та форм, тому в них часто спостерігаються значні розбіжності. На основі аналізу опублікованих джерел власну класифікацію видів туризму пропонує М. І. Колосінська (таблиця 2) [29].

Табл. 2. Класифікація видів туризму

(склала М. І. Колосінська за джерелами [1; 21; 23; 28; 69; 75])

За кількістю учасників:					
індивідуальний			груповий		
За масштабами охоплення території:					
внутрішній; приміський; дальній			міжнародний: внутрішньо континентальний; міжконтинентальний; навколосвітній		
За способом організації:					
самодіяльний			організований		
За віком подорожуючих:					
дитячий	молодіжний		середній	«третього віку»	
За інтенсивністю туристичних потоків:					
постійний			сезонний: односезонний; двосезонний		
За джерелами фінансування:					
комерційний			соціальний		
За тривалістю подорожі:					
короткостроковий			довгостроковий		
За способом пересування:					
водний	пішохідний	авіаційний	автобусний	залізничний	верховий

мотоциклетний		автомобільний			комбінований	
За метою подорожі:						
рекреаційний	пізнавальний	діловий	релігійний	транзитний	стійкий екологічний	
пригодницький	військовий	соціальний	шоп-тури		промисловий	
сільський зелений	лікувальний	етнічний	спортивний	екстремальний		
ностальгійний		культурно-розважальний			комбінований	

Вона спирається на законодавство в туристичній галузі і виділяє, як організаційні форми, міжнародний і внутрішній туризм. Види туризму вона розділяє за числом учасників поїздки - індивідуальний та груповий. Індивідуальний туризм охоплює 1 або декілька осіб, які подорожують за власним планом. Поїздка групи людей по одному маршруту, в однакових умовах - це груповий туризм. За територіальним охопленням, вона виділяє внутрішній та міжнародний туризм, а в них - підвиди. Міжнародний туризм - це поїздка людей з туристичною метою в інші країни, а внутрішній - поїздки людей у власній країні. За способом організації вона розрізняє організований та неорганізований туризм. Організований туризм – це заплановані туристичними операторами і турагентами поїздки, надання в них клієнтам певного комплексу послуг (екскурсійне обслуговування, транспортне перевезення, проживання, харчування). Неорганізований туризм охоплює поїздки окремих туристів або їх групи, які організуються самостійно [69]. Неорганізований туризм більш поширений у світі. Так, в країні Європи на нього припадає до 80 % усіх туристичних поїздок [28]. За віком туристів, відповідно з рекомендаціями ВТО, розрізняють види туризму: дитячий (вік до 14 років), молодіжний (вік 15–24 роки), людей середнього віку (вік 25 - 44 роки), людей середнього віку(45-65 років), економічно активних, людей «третього» віку – від 65 років і старше [69]. За інтенсивністю туристичних

потоків М. І. Колосінська виділяє постійний та сезонний туризм. Постійний туризм у неї це регулярні відвідування туристичних об'єктів упродовж року. Постійний туризм охоплює відомі туристичні центри: видатні міста світу, курорти з унікальними лікувальними ресурсами ін. Сезонний туризм – це поїздки у певну пору року. В сезонному туризмі виділяють односезонний і двосезонний. Односезонний туризм розвинутий в районах, які відвідуються туристами тільки в певну пору року (влітку або взимку). Двосезонний туризм відзначається наявністю туристичних потоків як влітку, так і взимку [28]. За джерелами фінансування туризм є комерційний і соціальний. Комерційний туризм основною своєю метою має отримання прибутку туристичними фірмами [28]. Комерційний туризм оплачують клієнти, а соціальний – повністю чи частково державою, підприємством, громадськими соціальними фондами [5]. За тривалістю туру виділяються короткостроковий (поїздка до 3 днів) і довгостроковий туризм [23]. За способами переміщення М. І. Колосінська виділяє пішохідний, залізничний, водний, автобусний, автомобільний, авіаційний, велосипедний (мотоциклетний), верховий та комбінований форми туризму [23]. За метою поїздок, вона виділяє види туризму - рекреаційний, пізнавальний, діловий, релігійний [23]. Рекреаційний туризм найбільш поширений, здійснюється з метою відпочинку, оздоровлення і лікування. Цей вид туризму, як правило, тривалий, а його клієнти проживають в одному готелі [69]. Пізнавальний туризм має на меті ознайомлення з природними, історико-культурними об'єктами, музеями, театрами, життям і традиціями народів країн відвідування. Цей туризм відзначається насиченою екскурсійною програмою [28]. Діловий туризм - це поїздки зі службовими чи професійними цілями без отримання доходів. До цього виду туризму відносяться поїздки для участі в наукових. науково-практичних конференціях, семінарах, нарадах, ярмарках, виставках, для проведення перемовин. Діловий туризм відзначається високою динамічністю, що обумовлено глобальними масштабами і дохідністю туристичного бізнесу. За оцінками експертів, доля ділового туризму в міжнародному туризмі

досягає 20 % [5]. Діловий туризм не залежить від сезонних чинників. Релігійний туризм - це поїздки з метою виконання релігійних місій, відвідування святих місць тощо [20].

Недавно почало використовуватись поняття «стійкий туризм». Принцип стійкості в туризмі запропонований ВТО та Всесвітньою радою з подорожей і туризму. Основною його характеристикою є помірне використання природного і культурного потенціалу, програмно-цільовий підхід в роботі туристичних підприємств, використання новітніх технологій [23]. Сстійкий туризм враховує при проведенні екскурсій чинник оточуючого природного середовища, що поступово стає невід'ємною частиною і інших видів туризму.

Лікувальний туризм здійснюється з метою лікування різних захворювань. Він має декілька різновидів: кліматолікування, грязелікування, бальнеолікування тощо. Виділяють етнічний туризм - відвідування місць свого народження, проживання родичів і близьких [1]. Спортивний туризм – це поїздки для участі в спортивних заходах або підтримки своєї команди в різних спортивних змаганнях. Пригодницький туризм характеризується значними фізичними навантаженнями, інколи небезпекою для життя подорожуючого. До нього відносяться альпінізм, рафтинг, сафарі, джипінг (поїздки на високої проходимості автомобілях), кінний, водний туризм, дайвінг [67]. Пригодницький туризм недешевий і є елітним видом подорожей [21]. Сільський туризм - це тимчасовий виїзд у сільську місцевість для ознайомлення з сільським способом життя, культурою, традиціями та звичаями. Соціальний туризм – це поїздки для участі в різних громадських заходах (мітингах, демонстраціях, маршах та ін.). Промисловий туризм - це екскурсії на діючі виробництва для ознайомлення з технологічними процесами. В Україні промисловий туризм нині - це можливість створення єдиної платформи для влади, бізнесу та територіальних громад, залучення інвесторів і туристів. Транзитний туризм охоплює «інші цілі» поїздок.

Цей перелік видів туризму далеко не повний. Постійно з'являються все нові види. Зокрема почали виділяти езотеричний туризм («похід за собою»), метою якого є глибше пізнати себе, відкрити в собі щось нове, по іншому подивитись на власні життєві проблеми. Виділяють і весільний туризм – справити своє весілля не вдома, а в іншому місці в своїй країні або за кордоном. В деяких регіонах почали визнавати секс-туризм, здавна тут розвинутий, а в останні десятиліття він став тут провідним. Різні види туризму зазвичай перетинаються: діловий і екскурсійний, етнічний і релігійний, рекреаційний і екскурсійний, сільський і стійкий, лікувальний, рекреаційний. Нині розвивається екологічний туризм в «дикій» природі [62].

Класифікацію видів туризму розробив Л. І. Коржилов (таблиця 3) і по ній склав матрицю туристичної привабливості областей України (таблиця 4), циклограму розподілу видів туризму в регіонах України (рисунок 1) [35].

Таблиця 3. Класифікація видів туризму
(Л. І. Коржилов [35])

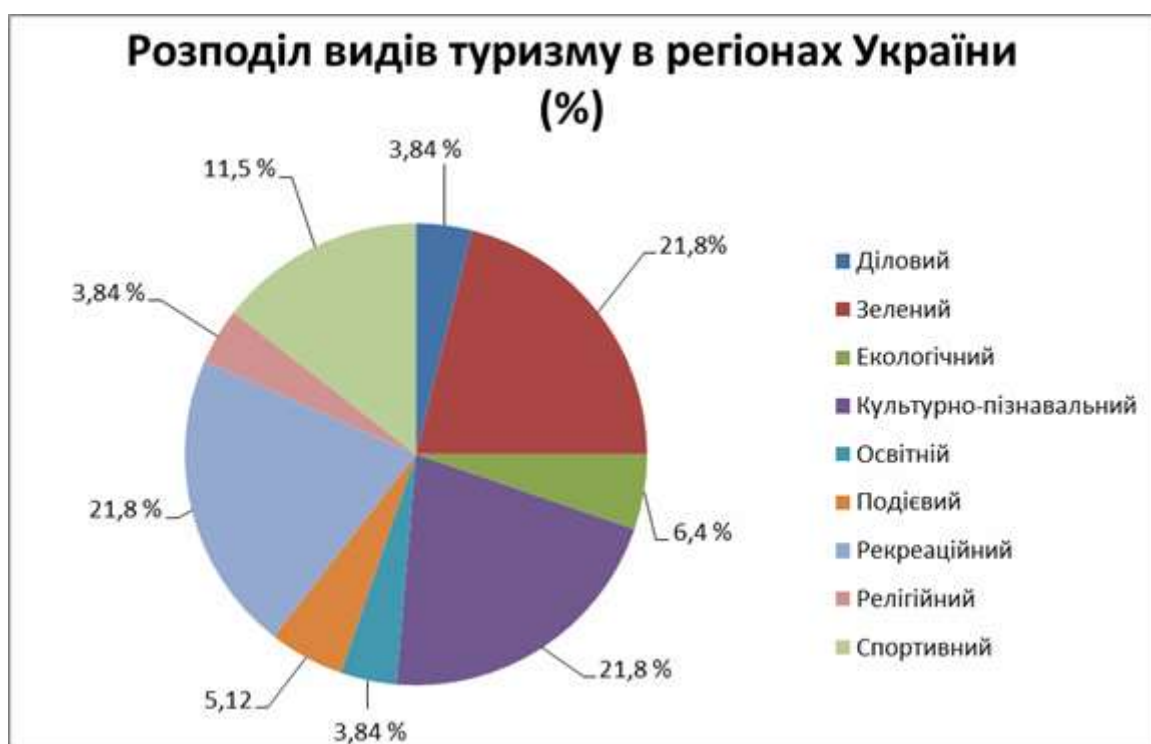
1. Географічний принцип	1.1. Внутрішній 1.2. Міжнародний
2. Напрямок туристичного потоку	2.1. В'їзний 2.2. Виїзний
3. Мета поїздки	3.1. Рекреаційний 3.2. Оздоровчий відпочинок 3.3. Пізнавальний відпочинок 3.4. Професійно-діловий туризм 3.5. Науковий (конгресовий) 3.6. Спортивний відпочинок 3.7. Шоп-тури 3.8. Пригоди 3.9. Паломницький 3.10. Ностальгічний 3.11. Екотуризм 3.12. Екзотичний 3.13. Елітарний 3.14. Курортний
4. Джерело фінансування	4.1. Соціальний 4.2. Комерційний
5. Спосіб пересування	5.1. Пішохідний 5.2. Авіаційний 5.3. Морський 5.4. Річковий 5.5. Автотуризм

	5.6. Залізничний 5.7. Велосипедний 5.8. Змішаний
6. Засоби розміщення	6.1. Готелі 6.2. Мотелі 6.3. Пансіонати 6.4. Кемпінги 6.5. Намети
7. Кількість учасників	7.1. Індивідуальний 7.2. Сімейний 7.3. Груповий
8. Тривалість перебування	8.1. Короткочасний 8.2. Довготривалий
9. Розташування туристичного місця	9.1. Гірський 9.2. Водний 9.3. Сільський 9.4. Приміський
10. Інтенсивність туристичного потоку	10.1. Постійний 10.2. Сезонний
11. Організаційна форма	11.1. Організований 11.2. Неорганізований
12. Ступень підготовки	12.1. Запланований 12.2. Спонтанний

Таблиця 4. Матриця видів туризму в регіонах України
(Л. І. Коржилов [35])

Область	Діловий	Зелений	Екологічний	Культурно-пізнавальний	Освітній	Подієвий	Рекреаційний	Релігійний	Спортивний
Вінницька		+		+			+		+
Волинська		+		+					
Дніпропетровська		+		+			+		
Донецька	+								+
Житомирська		+							
Закарпатська		+		+			+		+
Запорізька		+	+	+		+	+		
Івано-Франківська		+	+				+		+
Київська	+			+	+			+	
Кіровоградська				+			+		
Луганська		+		+					
Львівська		+		+	+		+		+
Миколаївська				+			+		
Одеська	+			+			+		+
Полтавська		+		+		+	+		
Рівненська		+	+				+		+

Сумська							+		
Тернопільська		+	+	+			+		
Харківська		+		+	+				
Херсонська		+	+				+		+
Хмельницька		+		+			+		
Черкаська				+		+	+	+	
Чернігівська		+		+		+		+	
Чернівецька		+					+		
Σ	3	17	5	17	3	4	17	3	9

Рисинок 1. Розподіл видів туризму в регіонах України (Л. І. Коржилов [35])

Висновки до розділу

1. Туризм - складне суспільно-економічне явище, нині є об'єктом наукових досліджень. Більшість сучасних класифікацій в туризмі створюються за різними (переважно зовнішніми) критеріями (цільовими, мотиваційними, організаційними, просторовими, часовими тощо), на основі яких виділяють окремі види і форми туризму, які не повністю розкривають внутрішній зміст і значення туризму. Необхідна системна наукова основа, здатна відобразити існуючі підходи і створити умови для гармонійного розвитку туризму.

2. Ментальність (менталітет) – це не до кінця усвідомлена властивість людини, групи людей, етносу (народу), система, яка узагальнює певний історико-генетичний досвід цих і змінюється дією зовнішнього середовища.

3. Концепція ментальності дозволяє з системних позицій розглянути відомі класифікації туризму і створити передумови для сучасної синтетичної наукової класифікації.

4. «Ментальність» може бути використана при створенні сучасної наукової концепції туризму.

При написанні першого розділу використовувались джерела

[1-3, 5, 7-17, 20-23, 28, 35, 39, 42, 46, 55, 57-61, 67, 69, 74, 75].

РОЗДІЛ 2.

ОСНОВНІ РИСИ МЕНТАЛЬНОСТІ КИТАЙЦІВ

Ментальність китайців є результатом тривалої історії формування їх суперетносу, стійкої тенденції утворення централізованої держави, впливом певних культурних ціннісних трендів, природними умовами території їх проживання.

2.1. Китайська етнічна система (китайський суперетнос).

В складі китайської етнічної системи (суперетносу) виділяють 6 етнічних груп: *хань* (китайці), *цзан* (тибетці), *мен* (монголи), *мань* (маньчжурці), *хуей* (тюркські і інші ісламські народи) та *інші*, включаючи народи групи мон. В цілому, Китай компактна в національному відношенні країна[6,12,19].

Ханьська група: власне *хані* (китайці) (91% населення), які компактно проживають в Центральному і Північно-Східному Китаї; *хуей-цеу* (*дунгани*) (4%) живуть переважно в провінціях Синьцзянь, Ганьсу, Шеньсі, а також в Сичуані, Цинхаї, Тибеті. Близькі ханьцям. В 1950 р. на півдні Ганьсу був утворений автономний національний район, де переважають дунгани; *пантай* (0.5 млн.) живуть в Юньнані і за межами Китаю. В їх етногенезі брали участь араби (в 7-12 ст. н. е. проникали в Китай). Вони близькі до західних китайців. Створили в 1855 р. Тайпінську державу, після розгрому якої більшість їх емігрували; *таї* або *тайцзу* розселені в Південному і Південно-Західному Китаї, мова таї, а на о. Хайнань живуть близькі їм по мові лі (0.2 млн.).

Цзани (тибето-бірманська) група: власне *тибетці* (3 млн.) проживають в АР Тибет, національних районах Цинхаю, окремими групами в провінціях Сичуань, Ганьсу, Юньнань. Діалекти тибетської мови; *І* (лоло) (більше 2 млн.) живуть в гірських районах провінцій Юньнань, Сичуань, Цинхай, Гуйчжоу, Гуансі. Зберігають родоплемінні відносини; інші

тибетсько-бірманські народності (*лісу, мосо* ін.) (1 млн.) живуть в провінції Юньнань.

Монгольська (мен) група: власне *монголи*, а також інші етнічні групи – даури, торгоути, чахари ін. (2 млн.). Живуть в АР Внутрішня Монголія і в провінціях Сіньцзян, Нінся, Ганьсу, Цинхай, Сичуань. Розмовляють на монгольських діалектах.

Маньська (маньчжуро-тунгуська) група: маньчжури (маньцзу), які проживають на Північному Сході. Загальна їх чисельність невідома. На маньчжурській мові говорять 0,2 млн. Значно асимільовані китайцями, але відрізняються зовнішньо, частково мовою, писемністю, фольклором; інші народності – сібо, солони, евенки, нанайці, малочисленні. Крім Північного Сходу, вони проживають також в Сіньцзяні. Вчені відносять до цієї групи інколи корейців (2 млн.), що живуть біля кордону з Кореями.

Тюркська група (мусульмани): *уйгури* (4 млн.) живуть в Північно-Західному Китаї, переважно в провінції Сіньцзян. Говорять на діалектах і говорах ново-уйгурської мови; *казахи* (0,4 млн.) живуть в Сінцзяні, говорять на казахській мові; *киргизи* (0,2 млн.) також живуть в Сінцзяні і говорять на киргизській мові. Переважно в Сінцзяні живуть інші тюркські народи – узбеки, татари ін.

Інші (мань - варвари) - умовна група включає народи і племена, які говорять на різних мовах: *мяо* (3 млн.) розселені переважно в провінції Гуансі, окремі групи – в Гуйчжоу, Юньнані, Сичуані, Хунані, Цзянсі; *яо (яоцзу)* (0,5 млн.) живуть в провінціях Хунань, Гуандун, Гуансі. Виштовхувались в гори. Зберігають первісні пережитки. Часто повставали проти національного гніту. Для них створені автономні райони; *танцзя* розселені в дельті р.Чжуцзян і в Гуанчжоу (0,6 млн.). Мяо, яо і танцзя говорять на мовах монкхмерської групи.

На о. Тайвань живуть *гаошані* (0,2 млн.) і *малайці* малайсько-полінезійської мовної групи.

На Північному Сході Китаю, у великих містах (Шанхай, Тяньцзінь, Пекін ін.) живуть росіяни (сотні тисяч). В Сінцзяні з 19 ст. н. е. живуть руські селяни-старовіри. В Китаї також існують невеликі групи японців, англійців, бельгійців, французів ін.

Загалом, етнічна система (суперетнос) Китаю включає 56 субетносів і етносів, що належать до різних мовних сімей і груп. 91 % населення Китаю складають ханці. Внаслідок міграційних процесів ханців стає більше в районах проживання національних меншин, але компактно вони населяють Центральний і Східний Китай. Інші 55 національностей становлять 9 % населення Китаю. Вони відносяться в Китаї до національних меншин. Це: чжуан, хуей, уйгури, і, мяо, маньчжури, тибетці, монголи, туцзя, буї, корейці, дун. яо, бай, хани, казахи, дай, чи, лису, ше, лаху, ва, шуй, дунсян, насі, ту, киргизи, цян, даури, мула, гела, сібо, цзінпо, салар, булав, маонань, таджики, пуми, ну, ачани, евенки, цзін, узбеки, цзин, деани, юйгу, баоань, меньба, дулун, ороchони, татари, росіяни, гаошань, хечже і лоба. Найбільш численні серед них чжуани (16 млн.), а самі нечисленні - лоба (кілька тисяч людей). В таблиці 5 показаний склад китайської етнічної системи.

Таблиця 5. Китайська етнічна система (етнічні групи Китаю).

<u>АЧАН</u> (Achang) 阿昌族	<u>ЛАХУ</u> (Lahu) 拉祜族	<u>ТИБЕТЦЫ</u> (Zang) 藏族
<u>БАЙ</u> (Bai) 白族	<u>ЛИ</u> (Li) 黎族	<u>ТУ</u> (Tu) 土族
<u>БАОАНЬ</u> (Baoan) 保安族	<u>ЛИСУ</u> (Lisu) 傣僳族	<u>ТУЦЗЯ</u> (Tujia) 土家族
<u>БУИ</u> (Buyi) 布依族	<u>ЛОБА</u> (Luoba) 珞巴族	<u>УЗБЕКИ</u> (Wuzibieke) 乌兹别克族

<u>БУЛАН</u> (Bulang) 布朗族	<u>МАНЬЧЖУРЫ</u> (Man) 清族	<u>УЙГУРЫ</u> (Weiuer) 维吾尔族
<u>ВА</u> (Wa) 佤族	<u>МАОНАНЬ</u> (Maonan) 毛南族	<u>ХАНИ</u> (Hani) 哈尼族
<u>ГАОШАНЬ</u> (Gaoshan) 高山族	<u>МОНГОЛЫ</u> (Menggu) 蒙古族	<u>ХУЭЙ</u> (Hui) 回族
<u>ГЭЛАО</u> (Gelao) 仡佬族	<u>МУЛАО</u> (Mulao) 仡佬族	<u>ХЭЧЖЭ</u> (Hezhe) 赫哲族
<u>ДАЙ</u> (Dai) 傣族	<u>МЭНЬБА</u> (Menba) 门巴族	<u>ЦЗИН</u> (Jing) 京族
<u>ДАУРЫ</u> (Dawoer) 达斡尔族	<u>МЯО</u> (Miao) 苗族	<u>ЦЗИНО</u> (Ji'no) 基诺族
<u>ДУЛУН</u> (Dulong) 独龙族	<u>НАСИ</u> (Naxi) 纳西族	<u>ЦЗИНПО</u> (Jingpo) 景颇族
<u>ДУН</u> (Dong) 侗族	<u>НУ</u> (Nu) 怒族	<u>ЦЯН</u> (Qiang) 羌族
<u>ДУНСЯН</u> (Dongxiang) 东乡族	<u>ОРОЧОНЫ</u> (Elunchun) 鄂伦春族	<u>ЧЖУАНЫ</u> (Zhuang) 壮族
<u>ДЭАН</u> (De'ang) 德昂族	<u>ПУМИ</u> (Pumi) 普米族	<u>ШУЙ</u> (Shui) 水族
<u>И</u> (Yi) 彝族	<u>РУССКИЕ</u> (Eluosi) 俄罗斯族	<u>ШЭ</u> (She) 畲族
<u>КАЗАХИ</u> (Hasake) 哈萨克族	<u>САЛАРЫ</u> (Sala) 撒拉族	<u>ЭВЕНКИ</u> (Ewenke) 鄂温克族
<u>КИРГИЗЫ</u> (Ke'erkezi) 柯尔克孜族	<u>СИБО</u> (Xibo) 锡伯族	<u>ЮЙГУ</u> (Yugu) 裕固族
<u>КОРЕЙЦЫ</u> (Chaoxian) 朝鲜族	<u>ТАДЖИКИ</u> (Tajike) 塔吉克族	<u>ЯО</u> (Yao) 瑶族
	<u>ТАТАРЫ</u> (Tataer) 塔塔尔族	

Етногенез китайців відбувався в складних історичних умовах формування єдиної китайської держави і китайської державності на великій, складній за природними умовами території, оточеної ворожими сусідами. Основними етнічними процесами утворення китайського суперетносу були *консолідація, асиміляція, міжетнічна інтеграція, етногенетична фіксація*, які проходили одночасно[6].

Хань завжди вважали всіх не китайців відсталими. Вони, розширюючи територію свого проживання асимілювали деякі не китайські етнічні групи. Інші відступили у віддалені, мало придатні для проживання райони, і тим зберегли свої національні особливості. Нині багато не китайців проживають на великих за площею, мало заселених територіях північно-східного, західного і південно-західного Китаю. Національна політика яка велась щодо них сприяла тенденції збільшення їх населення у відсотках загальної чисельності населення Китаю (1953 - 6 %, 1990 - 8,0 %). До складу національних меншин входять різні етнічні групи - від майже первісних гірських племен до народів, що стоять на одній з ханьцями щаблі розвитку. Серед деяких національних меншин спостерігається процес асиміляції з ханьцями. Національні меншини користуються обмеженою територіальною автономією і досягли значного прогресу в соціальній та економічній сфері. Однак їхні взаємини з етнічними китайцями в більшості випадків залишаються напруженими. Причинами цього є місцевий націоналізм, недоброчливе ставлення до китайців, а також традиційна антипатія китайських переселенців до місцевих представників нацменшин (великоханський шовінізм).

В районах компактного проживання меншин введена національна районна автономія, яка передбачає тут створення місцевих органів з правами самоврядування. Завдяки цьому нацменшини можуть самостійно вирішувати внутрішні проблеми свого району. У Китаї 5 автономних районів, 30 автономних округів, 121 автономний повітів (сомонів) [6, 12, 19, 45, 66, 68].

Китайці "хань" - найбільш численна етнічна група китайського суперетносу, мають свою мову і писемність. Мова ханьців є офіційною китайською мовою в країні і прийнята у міжнародній практиці мов. Хуей і маньчжури також вживають китайську мову, а решта 53 нацменшини користуються рідними мовами, а 23 мають свою писемність. Поширено кілька діалектів китайської мови. Офіційною державною мовою є пекінський діалект, який поширений в Північному Китаї. Через відмінності діалектів жителі північних і південних районів країни насилу розуміють один одного, і лише єдина для всього Китаю писемність дозволяє вирішити мовну проблему. У китайській мові відсутній алфавіт. Замість нього в письмовій китайській мові використовуються ієрогліфи. Всі китайці користуються одною письмовою мовою, але відмінність між діалектами мовлення така велика, що жителі різних регіонів країни часто не розуміють один одного. Регіональні відмінності діалектів особливо великі у південному Китаї, де діалектів особливо багато. Близько 70 % ханьців говорять на діалекті "мандарин" - північному діалекті або на якому-небудь його варіанті. До числа інших провідних діалектів китайської мови відносяться "у", кантонський, хунаньський, фуцзянський. Багато з мов, якими розмовляють представники національних меншин, відносяться до тибетської-бірманської мовної групи. У спробах уніфікації населення Китаю уряд прийняв заходи, спрямовані на усунення відмінностей, відокремлюються діалекти китайської мови. По-перше, уряд спробував зробити мову "мандарин" стандартом ("путунхуа") для всього населення країни, заохочуючи вивчення мови "мандарин" всіма неханьськими етнічними групами. "Путунхуа" нині вивчають майже у всіх школах Китаю і використовують в національному теле-і радіомовленні. По-друге, в 1956-1958 була введена в практику нова система транслітерації - "піньїнь", в основу якої було покладено латинський алфавіт. У той час як деякі пропонували використовувати транскрипцію "піньїнь" замість ієрогліфіки, що могло б позбавити всі майбутні покоління прямого доступу до найбагатшим матеріалами китайської історії та культури, більшість

схилялася до думки про використання "пін'їнь" як допоміжний засіб для оволодіння правильною вимовою китайських ієрогліфів в якості початкової стадії переходу до єдиної розмовної мови. Нарешті, було введено в практику спрощене написання ієрогліфів. Перший список спрощених ієрогліфів був виданий в 1952. В цілому спрощене написання було введено більш ніж для половини найбільш вживаних ієрогліфів [6, 12, 18, 19].

Релігії Китаю. У Китаї ніколи не було централізованої "церкви". Традиційна релігія в Китаї являла собою суміш місцевих вірувань і своєрідних церемоній, об'єднаних в єдине ціле універсальними теоретичними побудовами вчених мужів. Проте як серед освічених верств населення, так і серед селян найбільшу популярність мають 3 великі філософські школи, які часто неправильно називають релігіями: конфуціанство, даосизм і буддизм. Під час "культурної революції" 1960-х років релігія в Китаї зазнавала небачених до того гонінь. Руйнувалися храми, заборонялося відправлення релігійних обрядів, служителі культу і віруючі зазнавали моральних і фізичних образ. Після смерті Мао Цзедуна було відновлено конституційне право свободи віросповідання.

У сільській місцевості розвинуті традиційні вірування, а в західних районах країни - іслам. Існують також і християнські громади [6, 12, 18, 19].

Історичні умови етногенезу китайців. Китайська цивілізація одна з найдавніших на Землі [26, 41, 49, 53, 64, 66]. Сліди людей, що жили тут 1,7 млн. р. тому встановлені в його південно-західній частині. В палеоліті (0,5 млн. р.) тут жили синантропи, які знали вогонь, опалювали житло, полювали. В пізньому палеоліті існував родовий лад. В неоліті люди використовували кам'яні знаряддя. До полювання і рибальства додалися землеробство (просо) і скотарство (собаки, свині). В період неоліту на території нинішнього Китаю існували різні культури, найбільш яскраві і досліджені з них – Яншао (4-3 тисячоліття до н.е.) і Луншань (середина 3 – середина 2 тисячоліття до н.е.) періоду культури так званої «крашеної кераміки». Первісна община

яншаосців була матриархальною. Племена Яншао вважають *протокитайцями*. Вони вирощували рис, тримали худобу, вели торгівлю, знали мідні вироби. Культура Луншань, яка змінила Яншао, відзначалася виникненням патріархальної династії родових і племінних вождів Ся. Луншанці почали вирощувати чумизу, тримали худобу, кіз. Серед них почалось проявлятися суспільне і майнове розшарування.

В 2 тисячолітті до н.е. в Китаї починається епоха бронзи (20-18 ст. до н.е.), яка співпала з періодом найдавнішої держави Шан-Інь (18-12 ст. до н.е.), що існувала на Лесовому плато, у впадіння в Хуанхе річки Вейхе. Це час виникнення рабовласницького ладу, соціального розшарування (царі, знать, чиновники, біднота, раби), появи перших ієрогліфів. Іньці більше займались землеробством – вирощували овочі, фрукти, виноград, тутові дерева. Саме до цього часу відносять витоки знаменитого китайського шовківництва. В цей період поширюється первісний колективний спосіб обробки землі. В епоху Шан-Інь з'являється місячний календар.

В кінці 12 ст. до н.е. царство Інь захопили племена Чжоу. Епоха Чжоу – час розвинутої бронзи і досконалої зброї, особливо в період війн князівств Чжоу (8-3 ст. до н.е.). З часом центральна влада в Чжоу ослабла, почались міжусобні війни. Цей період поділяється на «Чуньцю» – «весна і осінь» (8-5 ст. до н.е.) і Чжаньго (5-3 ст. до н.е.) – війна Царств. Для нього характерний швидкий економічний підйом, якому сприяли залізні знаряддя, іригаційні мережі. З'являються ремесла, товарне виробництво, торгівля, приватна власність на землю, земельний податок. Це сприяло утворенню в 3 ст. до н.е. *Циньської імперії*.

Першим імператором її став Цинь Шихуан. Його реформи – жорстокі, сприяли укріпленню і об'єднанню країни. Були створені єдина писемність (письмо «лішу») і грошова система. Цинь Шихуан вів активну зовнішню політику – розширив володіння Китаю до центральних районів Монголії на півночі, пустелі Такла-Макан і Тибету на заході, до В'єтнаму на півдні і до

Кореї на північному сході. Для захисту від гунів було споруджено 700 км Великої Китайської стіни. Важке становище селян і рабів викликало їх невдоволення, всюди спалахували повстання. Один з їх керівників - Лю Бан, відмінив жорстокі закони Цинь Шихуана. Він вважається засновником династії Хань.

За Ханьської імперії укріпився рабовласницький лад, рабовласники заволоділи землею. Тому, в 1 ст. н. е. на зміну існуючого порядку були направлені реформи Ван Мана виділення землі селянам. Не підтримані пануючим класом і селянами власниками у яких забирали землю. В країні почались селянські бунти. Найбільш відоме повстання «червонобрових», незважаючи на поразку, пануючий клас пішов на поступки. Частина земель знаті було передано селянам. Розвивалась економіка: відновлені і побудовані зрошувальні канали, добувались руди, винайшли папір, активізувалась торгівля. За Ханьської імперії виник Великий шовковий шлях, який з'єднав Китай і Захід. Китай став світовою державою, але його підривали внутрішні проблеми - політична боротьба, селянські повстання, дії тайних організацій (повстання даоської секти «Жовтих пов'язок»). В 220 р. н.е. Ханьська імперія розпалась на царства, які скоро знову були об'єднані під час династії Цзінь. Та нові міжусобиці ослабили Китай і в кінці 4 ст. н. е. кочеві племена гунів і сяньба покорили Північний Китай і заснували династію під китайською назвою Північна Вей. Китайські імператори втекли в Нанкін та їх влада була формальна. На Півдні тривали міжусобні війни, мінялись династії, був голод.

Тільки в кінці 6 ст. н. е. Китай знову об'єднався. Цьому сприяла асиміляція сяньби, поширення єдиної системи землеробства, підтримка селянами центральної влади, яка вела правильну земельну політику, необхідність захисту від войовничих сусідів. Об'єднання відбулось військовим шляхом. В 581 р. н. е. була заснована династія Суй (581-618 р.р. н.е.). Безперервні війни, які вона вела, привела до селянських повстань і заміни її династією Тан (618-907 р. р. н.е.).

Танська імперія 7-10 ст. н. е. була одна з наймогутніших у середні віка. До неї в якості підданих і васалів були включені різні народності і племена. Границі держави простягались від Кореї на сході до озера Ісик-Куль на заході, від Монголії на півночі до Індокитаю на півдні. 7-8 ст. н. е. відзначалось економічним розквітом - розвитком добувних промислів, виплавлянням металів, виробництвом порцеляни, шовку, зброї.

Політичний устрій танського Китаю наслідував давні китайські деспотії. Імператора вважали «Сином Неба», а влада його була безмежна. Країна ділилась на провінції, області, уїзди, сільські округи, а найменшою одиницею була сільська община (5 дворів) на чолі зі старостою. Була закріплена система державних іспитів для чиновників (каліграфія, складанні віршів за певними канонами, знання Конфуція). Це сприяло поширенню освіти серед аристократії, висування на державні посади здібних людей.

В період правління Танської династії розширились торгові і культурні зв'язки Китаю з Індією, Кореєю, Японією, Середньою Азією, Індокитаєм, Візантією. До кінця 7 ст. н. е. у Китаю встановились дружні відносини з Тибетом.

З другої половини 8 ст. н. е. почався занепад Танської династії. На країну нападали ззовні вороги на заході, півдні і північному-сході. Всюди спалахували селянські повстання. В 907 р. н. е. Танська імперія пала.

50 років тривали війни «п'яти династій і десяти царств», які завершилися об'єднанням країни династією Сун (960- 1279 р. р. н. е.). Але не вдалося повернути Північний Схід. В роки правління династії Сун розвивались сільське господарство, нові ремесла, з'являються порох, компас, друк. Розростались старі міста і виникали нові. Активізувалась морська торгівля, бо традиційні шляхи на Північному Заході перерізала тангутська країна. Для збереження миру Суни платили данину тангутам, киданській

державі Ляо. Найбільш небезпечними були кочеві племена маньчжуротунгуської етнічної групи.

В 13 ст. н.е. Китай захопила рання монгольська феодальна держава Чінгізхана. Чінгізхан переніс столицю до Пекіну і династію Юань (1271-1368 роки н.е.). Монголи спустошували країну. Китайський народ вів з ними боротьбу. Найбільше повстання, організоване тайною сектою «Білий лотос», завершилось перемогою китайців, а їх вождь був названий імператором нової держави Мін (1368-1644 роки н.е.).

В епоху династії Мін країна поступово звільнялась від монгольського впливу. В 15-16 ст. н. е. Китай пережив економічний підйом. Було введено в обіг срібло. З'являються елементи капіталістичних виробничих відносин, зокрема в текстильній промисловості. Але поступово починається занепад Мінської імперії. Цьому сприяли зубожіння селян, фінансові труднощі, боротьба між бюрократією і «євнухами» (царського гарему), військовий тиск монголів, морські пірати. В цей час на північному сході підсилювався вплив маньчжурів. Для придушення селянських бунтів мінські правителі увійшли в зговір з маньчжурами, які в 1644 році захопили Пекін і встановили в Китаї правління маньчжурської династії Цин, яке тривало 268 років. Маньчжури змушували китайців голити голову і носити коси. Але вони розуміли, що для збереження своєї влади треба зберігати традиційну китайську систему, терпіти освічених представників китайської цивілізації. Великих успіхів в консолідації влади досяг цинський імператор Кансі (1662-1722 роки н.е.). При ньому на чолі держави стояв необмежений монарх (богдихан), а далі йшли маньчжурські стани. Найбільше поважали «шеньші» (мандаринів), які здали іспит на вчену ступінь. Найнижчі ступені займали актори, перукарі, збройники, раби.

Цинська династія намагалася розширити свої території. В 17-18 ст. н.е. ними були приєднані монгольські землі, Східний Туркестан (Сіньцзян – лнова границя). На початку свого правління цинські правителі намагались

підтримувати зовнішні зв'язки з європейцями, але з середини 18 ст. н. е. почали проводити політику ізоляції Китаю від Заходу. Торгівля велась тільки через порт Гуанчжоу (Кантон). В 19 с. н. е. європейці вели активну колоніальну політику. Англія намагалась перетворити Китай у свій придаток. Англійці завозили в Китай з Індії опій і тим почали розкладати людей. Внаслідок першої англо-китайської опійної війни, Китай відкрив для торгівлі з англійцями 5 портів, виплатив велику контрибуцію, віддав острів Сянган - Гонконг (Нанкінський договір, 1842 р.). Пізніше і іншим європейцям було дозволено контактувати з Китаєм.

В 1850 році почалось Тайпінське повстання селян проти феодального гніту і влади чужинної династії маньчжурів. В 1864 р. Тайпінська держава була знищена військами країн Європи і США. Антитайпінська інтервенція стала можливою після поразки Китаю у другій опійній війні (1856-1860 роки). Були відкриті ще ряд портів Китаю.

У другій половині 19 ст. н. е. в Китаї поширюється капіталістичний лад, проводяться буржуазні реформи.

Поразки Китаю в війні з Японією (1894-1895 роки) лишили його Тайваню та інших островів, а вся країна була розділена на сфери впливу іноземних країн. Таке перетворення Китаю в напівколонію погіршило життя людей і спровокувало виступи проти іноземців. Ці виступи були жорстоко покарані спільними зусиллями країн Європи. В 1901 р. Китай підписав «Заключний договір» з 11 державами, який передбачав виплату великої контрибуції, дозвіл їм тримати в Китаї свої війська, флот тощо.

В 1905-1911 роках, за умов розвитку капіталізму і протидії колонізаторам зростає національна самосвідомість. Цьому сприяли і революційні події в Росії. Головні виступи проходили під керівництвом Сунь Ятсена. Він висунув 3 «народні принципи» - націоналізм, народовладдя, рішення аграрного питання, які б дозволили Китаю, минаючи капіталізм, піти

соціалістичним шляхом розвитку. Назріла в країні революційна ситуація, яка вилилась в Синьхайську революцію (1911 р.) і падіння Цинської династії (лютий 1912 р.). Монархія змінилась республікою, яку очолив реакційний діяч Шикай. В серпні 1912 р. був створений Гоміндан.

В першу світову війну Китай зайняв нейтралітет, однак Японія напала на німецькі володіння і інші райони Шаньдунського півострову. Японія висунула умови перетворення Китаю в залежну від неї країну, які Шикай прийняв. Спроба Шикая стати імператором викликали супротив на півдні Китаю. В 1917 р. уряд Південного Китаю очолив Сунь Ятсен.

Після першої світової війни Китай залишався відсталою селянською країною з напівколоніальною економікою. Іноземний капітал збільшив свій вплив. Зростало соціальне напруження, антияпонські настрої. В 1921 р. була утворена Комуністична партія Китаю (КПК). КПК і Гоміндан утворили єдиний національно-визвольний антиімперіалістичний фронт. Після смерті Сунь Ятсена (1925 р.) Гоміндан очолив Чан Кайши. В квітні 1927 р. він здійснив заколот і створив Нанкінський контрреволюційний «національний уряд» і відбувся спад революційного руху.

В 1931 р. Японія цим скористалась почала окупацію Північно-Східного Китаю і утворила нову «державу» - Маньчжоуго. Японська окупація викликала в країні патріотичний рух, який очолила КПК. В той час Гоміндан був зайнятий внутрішніми чварами і спробами захопити райони, які були під контролем СРСР. Під впливом зростаючих патріотичних і антияпонських настроїв Чан Кайші вимушений був піти на союз з КПК проти Японії. В 1937 р. Японія збільшила масштаби наступу і почала окупацію значної частини країни. Зріс і супротив з боку Гоміндану.

До 1945 р. різко зріс вплив КПК. Гоміндан, який контролював більшу частину території Китаю і отримав зброю розбитої Квантунської армії Японії в 1946 році розпочав громадянську війну. НВАК (національна визвольна

армія Китаю), програючи спочатку, в 1948 р. перейшла в наступ і до кінця 1949 р. звільнила континентальну частину країни (крім Тибету). В вересні 1949 р. була оголошена Китайська народна республіка (КНР). В 1950 р. громадянська війна завершилась, залишки гомінданівських військ втекли на о. Тайвань.

Народна влада позбавила прав і привілеїв імперіалістичні країни, майно яких було націоналізоване. Створений державний сектор контролював банки, транспорт, важку промисловість. В 1953 р. була завершена земельна реформа – селяни отримали землю. Та Китай залишався багатокладною країною. Радянський Союз і інші країни Східної Європи сприяли відновленню Китаю і проведенню перетворень в промисловості і сільському господарстві. Були створені галузі важкої промисловості (металургія, електроенергетика, автомобілебудування), державно-приватні підприємства. На селі збереглась приватна власність на землю, але була проведена масштабна кооперація.

В середині 50-х років 20 ст. в КПК активізувалась група Мао Цзедуна, якою були оголошені тези про китайський народ як «чистий лист паперу...», про «переваги» бідності і відсталості, «закон про хвильовий розвиток» тощо. На практиці це вилилось у суцільну кооперацію на селі, ліквідацію приватних підприємств промисловості і торгівлі. Всі ці реформи не були історично підготовлені, темпи економічного зростання уповільнились, погіршились соціальні умови. В 1958 р. був прийнятий маоїстський курс «трьох червоних стягів»: нової генеральної лінії, «великого стрибка» і «народних комун». Умови його реалізації – примусова надмірна праця, суцільна зрівнялівка, деспотична влада верховного вождя. Наслідком його стали «битва за сталь» (кустарна металургія), масовий перехід від сільських кооперативів до народних комун. Усупільнювалось майже все («державі належить все, крім зубних щіток»), вводилась зрівнялівка. Селян лишили приватного господарства, закрили базари, вводилось безплатне харчування.

До 1960 р. «великий стрибок» поставив країну на грань катастрофи. Ціною деякої виробничої реорганізації вона була упереджена.

Щоб відволікти суспільство, боротьби з опонентами в партії, в 1966 р. почалась «культурна революція». Група Мао Цзедуна спробувала реалізувати ідеї «казарменого» комунізму. В 1966-1976 роки було репресовано 100 млн. людей. Штурмові загони хунвейбінів і цзяофаней переслідували і знищували інтелігенцію. Культ Мао Цзедуна був піднятий на небувалу висоту.

Після смерті Мао Цзедуна в 1976 р. почався пошук нових шляхів розвитку. Після 2 років нестабільності перемогли прибічники відходу від попередніх ідей і інших форм соціалістичного економічного будівництва. Був взятий курс на економічні реформи, ідеологом яких був Ден Сяопін. Змістом їх стали аграрні перетворення, перехід підприємств на госпрозрахунок, їх самостійність, децентралізація управління економікою. Ці перетворення відбувались за умов відкритості зовнішньому світу, активних міжнародних економічних контактів. Активно створювались спільні підприємства, вільні економічні зони. Відбувались зміни в соціальній і політичній сферах, в кадровій політиці (скорочення і омолодження управлінців).

Нині Китай офіційно перебуває на початку будівництва соціалізму, яке розпочалось в 50-ті роки 20 ст. Створюється нова модель соціально-економічного розвитку країни на 100 років.

В таблиці 6 показані основні історичні етапи розвитку Китаю.

Таблиця 6. Основні правлячі династії Китаю, їх заняття і основні досягнення [складено за джерелами 26, 41, 49, 53, 64, 66].

№ №	Династії	Роки правління	Найбільші досягнення	Види занять
1	Ся	XXI-XVI ст. до н.е.	Перше державне утворення (Хенань і Шаньсі); перехід від первісного до рабовла сницького	Скотарство (крупна рогата худоба), землеробство

			ладу	
2	Шан	XVI-XI ст. до н.е.	Найдавніші писемність, календар. Збудовано водопровід (столиця Аньян)	Ливарство, торгівля, різблення, землеробство, шовківництво
3	Західна Чжоу	XI-770 ст. до н.е.	Загострення політичної боротьби, міжусобні війни, будівництво каналів і дамб	Текстильне, деревообробне, колісне в-ва, кераміка, лаки, вироби золота, срібла
4	Східна Чжоу	770-221 до н.е.	Поява грошей, купівля-продаж землі, товарне виробництво	Торгівля, ремесла, землеробство, тваринництво, поява конфуціанства
5	Цінь	221-207 до н.е.	Реформи щодо зміцнення і об'єднання країни. Поділ на адміністративні округи. Єдина писемність	700 км Великої китайської стіни. Розвиток економічних зв'язків, Будівництво палаців, гробниць
6	Західна Хань	206 до н.е. -25 р. р.	Зміцнення рабовласницького ладу. Повстання селян. Папір. Повстання «чорнобрових»	Розширення видобутку руди, обробки металів
7	Східна Хань	25-220 р. р.	Китай-світова держава. Активні контакти Китай- Захід. Великий шовковий шлях. Повстання «жовтих пов'язок».	Виготовлення шовку, залізних виробів, предметів розкішу вивозу
8	Троецарство	220-280 р. р.	Розпад держави на три царства. Ослаблення держави. Міжусобні війни.	-
9	Західна Цзінь	265-316 р. р.	Об'єднання 3 царств. Влада династії Цзінь. Міжусобні війни. Вторгнення кочових племен.	-
10	Східна Цзінь	317-420 р. р.	Боротьба за владу з іншими царствами	-
11	Північна Вей	386-535 р. р.	- « -	-
12	Південна і Північна династії	420-589 р. р.	- « -	-
13	Суй	581-618 р. р.	Об'єднання держави. Для централізації влади будівництво	2 млн. чол. у будівництві

			Великого каналу.	Великого каналу
14	Тань	618-907 р. р.	Одна з наймогутніших держав Середньовіччя. Пожвавлення життя міст. Необмежена влада імператора	Гірничодобувні плавильні промисли, вивіз порцеляни, тканин, прянощів. Испити для чиновників. Каліграфічне письмо.
15	П'ять династій	907-960 р. р.	Розпад держави, різке загострення міжусобних воєн. Селянські повстання.	Землеробство, тваринництво, ремесла
16	Сун	960-1279 р. р.	Об'єднання держави. Порох, компас, книго друк. Більший розвиток морської торгівлі.	Сільське господарство, нові ремесла, ковальство, тканини
17	Ляо	916-1125 р. р.	-	-
18	Західна ся	1038-1227 р. р.	-	-
19	Цзінь	1135-1234 р. р.	-	-
20	Юань	1271-1368 р. р.	Нашестя монголів. Підкорення всього Китаю Чингізханом. Заснування династії Юань. Повстання селян проти загарбників.	Занепад сільського господарства, ремесел, боротьба із загарбниками.
21	Мін	1368-1644 р. р.	Повстання секти «Білий лотос». Нова китайської держава династії Мін. Елементи капіталізму.	Введення в обіг срібла. Пожвавлення ринку. Відродження ремесел.
22	Цін	1644-1911 р. р.	Правління маньчжурів. Суспільне розшарування. Особливі привілеї вченим. Приєднання монгольських земель. Політика ізоляції країни. Розвиток капіталізму.	Розвиток капіталістичної промисловості. Зародження національної буржуазії.
23	Китайська республіка	1911-1949 р. р.	Початок нової історії Китаю. Формування національного уряду. Розвиток капіталізму.	Розвиток капіталістичної промисловості
24	Китайська народна республіка	З 1949 р.	Заміна соціалістичних принципів. Лозунг «1 держава-2 системи». Інтенсифікація територіальних, національних, світових інтеграційних процесів.	Ріст економічного. Військового потенціалу. Концентрація іноземного капіталу. Ріст номенклатури товарів у міжнародній торгівлі.

2.2. Ментальність китайців.

Чинники формування ментальності китайців. Визнається, що у формуванні етносів і їх ментальних рис проявляються 2 групи чинників – історико-культурні і природні. Відносна роль їх – це предмет дискусії. Вочевидь природні умови визначали розселення людей в ранні етапи їх історії, види їх господарської діяльності. Природні умови – це необхідна ресурсна основа матеріального існування етносів. Археологічні дані свідчать про розвинутий духовний світ первісної людини. На більш пізніх етапах еволюції етносів природні і історико-культурні чинники діяли разом, але вплив останніх на етноси та їх ментальність досліджені більше за природні.

Історико-культурні чинники формування ментальності китайців. Розмаїття культури Китаю зазвичай пояснюють впливом 3 основних ціннісних систем – конфуціанства, даосизму і буддизму на китайську філософію, літературу, мистецтво, на життя простих китайців, на їх ментальність. Слід зауважити, що до появи зазначених систем були і інші. Коли Конфуцій створював свою систему, він критикував деякі звичаї і традиції, але його вчення спиралось на авторитет глибокої давнини, коли, на його погляд, правителі були мудрі, чиновники чесні, люди процвітали.

Конфуціанство (моїзм, легізм) виходять з того, що людина суспільна істота. Конфуцій не мислив слухняного сина поза сім'єю, а сім'ю поза відносин із суспільством (моїзм і легізм на перше місце ставили державу). Представники цих шкіл ніколи не висловлювали сумніви в тому, що місце людини в суспільстві, серед йому подібних, і перед суспільством вона повинна виконувати певні обов'язки. Конфуцій уникав порожнечі думок, не був категоричним у судженнях, не дбав про особисті інтереси. Конфуцій створив ідеал досконалої людини, якій властиве людинолюбство (жень), почуття обов'язку (і), бездоганна поведінка (лі), знання (чжі), вірність (сін) і синівська повага (ся). Ця людина чи «благородний муж», - чесна, правдива, прямодушна, безстрашна, всевидяща, всерозуміюча, уважна в мові та обачна

в справах. Конфуцій навчав покірності правителю, поваги до старших, шанування інтересів сім'ї. Він створив програму удосконалення особистості, яка на будь-якому рівні розвитку людини повинна мати відчуття міри. Конфуцій наголошував на цінності ритуалів у всіх сферах суспільного життя. З ранніх літ людина повинна вчитись ставити особисте, емоційне нижче від загального, прийнятого. Конфуціанство увійшло в плоть і кров китайців – всюди помітний його вплив. З часом ідеї Конфуція трансформувались. Ритуал став вважатись доцільним для верхів суспільства, низам залишились закони і покарання. В 4-5 ст. н. е. конфуціанство пережило вплив даосизму і буддизму. Необхідно зазначити, що культ Конфуція в Китаї підтримувала влада (імператорський указ 555 р. про будівництво в кожному місті храму на честь Конфуція) [34, 65].

Даосизм – друге вчення після конфуціанства. Вважається, що даосизм еволюціонував від ранніх форм релігії. Засновником даосизму вважається Лао Цзи (кінець 6-початок 5 ст. до н.е.). Йому належить відомий вислів: «хто вмер, але не забутий, той безсмертний». Основа філософії Лао Цзи – даосизму – поняття про підпорядкованість всього існуючого невидимій природній закономірності – Дао. Головна категорія даосизму – Дао (шлях), всезагальний закон і абсолют. Дао – це, і кінцева мета буття. Сенс життя – пізнати Дао, слідувати йому, злитися з ним. З даосизмом зв'язане вчення про безсмертя. Даосизм пронизаний містиккою. Даосизм вчить людину гармонії з іншими людьми, природою. Вчення про «їнь» і «янь» - основа даосизму. Їнь (темне) і янь (світле) об'єднуються природним «дао». «Ці» - це життєва сила, енергія, яка вдихає життя, визначає параметри будь-якої речі. Даосизм оформився організаційно в 2 ст. н.е., в 4 ст. н.е. виникли 2 нові школи (Маошань і Лінбао). В 7-8 ст. н.е. під впливом буддизму в даосизмі з'являються монастирі і монахи. У 12 ст. н.е. виникають нові даоські школи, найважливіша з яких – «Шлях досконалої істини». В середні віки даосизм суттєво вплинув на формування китайської системи знань, впливав і впливає на літературу, мистецтво, традиційну китайську культуру [37, 44].

Буддизм прийшов в Китай з Індії у 2-1 ст. до н.е. Пристосування буддизму до місцевих реалій виявилась в тому, що він став різновидністю даосизму. Головна увага в буддизму приділяється культу загробного життя. Тому людина повинна відмежуватися від земних турбот заради інших у потойбічному житті. Буддизм сильно вплинув на китайську культуру. Тут багато пагод, храмів, монастирів (найвідоміший Шаолінь, 495 р.). Буддизм став джерелом натхнення для цілих поколінь поетів, художників, вчених [13].

Конфуціанство бачить ідеал у гармонійному світі чесності і вірності, ввічливості і справедливості; ідеал спрямований до реального світу, і до морального вдосконалення людини. Даосизм прагне вічності тіла, до подовження світського життя до нескінченності. Буддизм акцентує увагу на тому, що душа потрапить у рай і дух досягне вищої мети. Нині ці 3 вчення співіснують і взаємно впливають одне на одне. Китаєць може бути конфуціанцем і водночас вірити у вчення даосизму і буддизму [14, 15, 65].

У всіх цих систем відсутні спільні святі і великі, не збігаються повністю цінності, але в них відчуваються «слід» і дух китайської культури. З них, 45ааае конфуціанство стало основою китайської культури, опорою духовного світу китайців. Конфуціанство визначало основні напрямки розвитку китайської культури. Світська традиція, освячена конфуціанством, орієнтувала китайців на пошук сенсу життя в реальній дійсності, закликала до самореалізації і набуття себе.

Для 40 млн. китайських мусульман, які живуть у західних районах Китаю, основною релігією є іслам.

Природні чинники формування ментальності китайців. Якщо слідувати уявленням, що етноси частина природи, вершина біоценозу і ландшафту, про їх гармонійні відношення, про відображення складних природних умов в складності етнічних систем, то культурне розмаїття етносів відображує розмаїття природних умов. Розмаїття ціннісних систем,

що вплинули на ментальність китайців, відобразило різноманітність природних умов Китаю. Це доводить вивчення таких їх компонентів: території, рельєфу, клімату, ґрунтів, рослинності і ландшафтів в цілому.

Чинник *території* проявлявся у її великих розмірах, довжині кордонів і їх характері, виходу до моря і характеру берегової лінії. Великі розміри були сприятливі з позиції варіативності розвитку. Протяжні кордони викликали проблему їх охорони, а відкритість створювала військову небезпеку. А границі, що проходили по горах, пустелям, віддаленим місцям не мали економічного значення. Переваги морського положення для Китаю вперше проявилась в 10-13 ст. н. е., коли був перерізаний Великий шовковий шлях на західному кордоні Китаю.

Рельєф здавна впливав на історичні процеси розселення людей і господарського освоєння територій. Рельєф території Китаю гористий і східчастий. Східчастість проявляється у чергуванні широких сходів-рівнин, придатних для землеробства. Розділені нахиленими поверхнями схилів, що створювало певні природні перешкоди. Рельєф створював природне розмаїття, контролював місце в просторі і часі господарських систем.

Клімат – важливий природний чинник етногенезу, впливав і на інші природні компоненти (ґрунти, рослинність, тваринний світ). Розмаїття клімату Китаю визначає його розташування в помірному, субтропічному і тропічному поясах (різна кількість сонячної радіації). Інші кліматотворні чинники (атмосферна циркуляція, строката підстильна поверхня, різна висота поверхні, орографія) тільки підсилювали це різноманіття. Китайці здавна звикли до складних кліматичних умов своєї країни. Яскравими рисами їх клімату є мусонні дощі, чітко виражена зміна пор року, часті північні холодні сухі вітри зимою і південні теплі вологі влітку, періодичні дощі, циклони, тайфуни. Клімат Китаю на більшій його території є континентальний зі значними перепадами температур і кількості опадів упродовж року. Територія Китаю дуже нерівномірно забезпечена водними ресурсами.

Найбільше забезпечена східна частина, де найбільший поверхневий стік і щільна гідрографічна мережа. Для річок характерний нерівномірний розподіл стоку упродовж року [25, 26]. Влітку тут звичайні повені, найбільші на Хуанхе і інших ріках Північного і Північно-Східного Китаю. Для їх запобігання тут здавна будують земляні дамби.

Різноманіття кліматів Китаю проявляється в великій диференціації *грунтового і рослинного покривів, ландшафтах* території. На структуру ґрунтового покриву Китаю діють широтна і меридіональна зональність на рівнинах і вертикальна поясність в горах [64]. В Китаї зустрічаються *грунти* природних зон 3 кліматичних поясів Землі. *Рослинний покрив* тут налічує до 35 тис. видів. На території країни зустрічаються майже всі типи ландшафтів північної півкулі: пустелі, степи, луки, савани, хвойні та листяні ліси помірною поясу, листопадні ліси субтропічного і дощові ліси тропічного поясів, у гірських районах – багаті на рослинність альпійські та субальпійські луки [49, 68]. Інтенсивне освоєння цієї території відобразилось і на її рослинному покриві. Лісів збереглося мало і переважно в горах. Низини майже повністю освоєні [6, 12-15, 24-26, 34, 36, 37, 43, 49, 53, 56, 64-66, 68].

Риси ментальності китайців. Основні риси ментальності китайців формувались упродовж складної тисячолітньої історії їх етногенезу. Разом з тим, вона якби конструйована, введена в їх плоть і кров і закріплена у давніх традиціях, ритуалах тощо [4, 14, 15, 27, 40, 43, 44, 52, 57, 79].

Важлива риса китайської культури - вона *колективістська*. Колектив важливіший за інтереси і бажання окремої людини - маленької частки колективу, якому повинна абсолютно підкорятися. Соціальне положення і статус особистості контролює колектив. Цінність людини визначається його важливістю для колективу.

Відмінна особливість китайської ментальності - *система «церемоній»*, відіграла в Китаї надзвичайно велику роль. Вона – основа китайської етики – конфуціанства. Її називають також *етикою ритуалу*.

Ці жорсткі і обов'язкові *регламенти* називались *рекомендаціями*. Їм слідували ті, хто прагнув успіху, кар'єри, гідної репутації. Багато століть суспільство Китаю цементували соціальні *норми Лі*. Вони визнавались беззаперечно: їх застосовували пануючі класи в управлінні державою і встановленні ладу в країні; для всіх - вони були правилами суспільного життя і критерієм оцінки соціальної поведінки людей.

Важлива особливість китайської ментальності – різна роль в ній *релігії* і *моралі*, як в інших країнах, де панують світові релігії. Там мораль і етичні норми - вторинні, похідні від релігії. В Китаї мораль була первинною, а релігія - вторинною. Питання віри завжди був справою совісті кожного китайця, але порушення норм моралі, зневага до церемоній і традицій суворо переслідувалося і засуджувалося громадською думкою і владою.

Китайська ментальність - це *дзеркальне відображення менталітету європейців*. «Система програмного забезпечення» в голові китайця працює як би навпаки. Біла стрілка в компасі китайців показує на південь, порядок слів в китайській реченні прямо протилежний порядку слів в більшості мов світу, китайський колір трауру - білий. Поведінка китайця також є практично повною протилежністю поведінки європейця. Китайська ввічливість - це в нашому розумінні «анти ввічливість». Те, що європеєць сприймає як галантність, для китайців просто розрахунок. Китаєць, який запрошує вас увійти до приміщення першим, припускає, що ви поступитеся йому цим правом. Зазвичай, китайці сприймають і тлумачать дії іноземців по-своєму.

Фахівці виділяють наступні характерні риси жителів Китаю: терпіння, сугестивність (переростає у фанатизм), дисциплінованість, колективізм, щедрість один до одного, патріотизм, завищена самооцінка, наполегливість і

згуртованість. Більшість з перерахованих рис відносяться до позитивних (крім фанатизму і завищеної самооцінки).

Ментальні риси китайців викликані *обмеженістю у них природних ресурсів*. Це надмірна *ощадливість, прагматизм і обачність*. Для досягнення мети прагматичний китаєць вибере найбільш економний шлях. За умов постійного дефіциту їжі покоління китайців намагаються не витратити зайву енергію. Прагматизм і розважливність китайців видна в *приватному житті* (наприклад, специфічному споживанні спиртних напоїв: нагрітих в маленьких чарочках), в *політиці* (у будівництві тільки *необхідної* кількості пускових установок міжконтинентальних ракет, а не як в СРСР чи США).

Ставлення в Китаї до життя. Життя в Китаї цінується низько. Це відноситься і до життя тварин (сприйманих тільки в якості потенційної їжі), і до людського життя. Приклади: в епоху КНР велась боротьба з горобцями на їх знищення, бо ті їли дуже багато зерна. В Китаї існує закон, який забороняє рятувати людину, яке тоне (бо така її доля). В корейській війні американці були вражені: бачили, як змінювались хвилі атакуючих китайських «добровольців», практично знищені шквальним вогнем, і потоки людських тіл. Тут проявилась риса ментальності китайців, що важливіше не «втратити обличчя», а смерть на полі бою для китайця в тій війні була меншим злом, ніж бути розстріляним за втечу від ворога. Патріотизм - найважливіша якість китайця, як і готовність принести себе в жертву заради країни. Свіжий приклад: в 1989 році придушення виступів китайських студентів вилито в 30 тисяч вбитих, заради стабільності держави. Патріотизм китайців спирається на багатовікову історію цієї країни. Китайці вельми зарозуміло ставляться до представників інших народів, але вважають свою державу і культуру найдавнішими на Землі, яким 7,0 тисяч років.

Китайська ментальність *виховується*. Так, історія Піднебесної сильно міфологізована. Основна частина історичних подій в Китаї стала сюжетами художніх творів, по яким *навчаються китайські школярі*. Для китайців ці

книги служать не стільки для вивчення історичних подій, скільки для наслідування в сучасності. У Китаї часто згадують приклади з середньовічної історії для пояснення подій і сучасної політики КНР. Китайські діти вивчають персонажів епосу і вчаться за вигаданими діями їхніх героїв. Вони зібрані разом у єдиному довіднику, узагальнюють основну мораль древніх китайських художніх творів, «саньшілю цзи» (36 стратегем). Вони є загальним і обов'язковим елементом грамотності в Китаї. Міфологізований полководець Чжуге Лян, описаний в книзі «Трицарствування», здійснює, на думку китайців, вчинки, гідні наслідування. Зокрема, він втікає з загonom від ворогів і знаходить притулок на ніч у власника придорожньої харчевні. На наступний день бідняк і його сім'я, що поділилися з воїнами останньою їжею, будуть убиті, бо переслідувачі могли дізнатися про напрям руху загону Чжуге. Звідси: союзник - це тимчасово вигідний партнер. Контакти з представниками китайських діаспор (Росія) виявляють прояви зарозумілого відношення їх представників до корінного населення. В Індонезії, в кінці 20 століття саме китайські діаспори, спровокували тут криваві події.

Яскравим відображенням ментальності народів є прислів'я. Прислів'я, крім стилістичної функції, додають мові певного стилю і емоційного забарвлення. *Китайські прислів'я* походять від давньокитайської писемної мови і мають дуже мало спільного з сучасною мовою. Їх просто вивчають, що є ознакою освіченості. Але, деякі прислів'я мають і недавнє походження і більш зрозумілі.

Приклади китайських прислів'їв (в дужках український варіант): *хто сидить на тигрі, тому складно з нього злізти* (взявся за гуж, не кажи, що не дюж); *старий кінь знає дорогу* (старий кінь борозни не псує); *шакали з одного пагорба* (одного поля ягода); *чиновники один одного захищають* (ворон ворону око не виклює); *спустився з коня, щоб подивитися на квіти* (йти в народ); *у дружби немає ціни* (не май сто рублів, а май сто друзів); *дивитися на пожежу з протилежного берега* (моя хата з краю); *руйнування і*

лиха від зрощеного тигра (пригріти змію на груді); *купити скарбницю, а повернути перли* (виплеснути з водою дитину).

Основні якості китайської нації склалися століттями і тисячоліттями. На них впливали переважно зовнішні чинники, зумовлені природними умовами, характером побуту і праці китайців. Для боротьби зі стихійними лихами (повені, тайфуни, засухи) були потрібні спільні дії багатьох тисяч і навіть мільйонів людей. В основу способу виробництва ліг принцип колективної обробки землі, що вимагає додаткових зусиль для створення іригаційних споруд. Скупченість проживання та оточення окремого індивідуума безліччю собі подібних придушувало індивідуалістичні риси характеру і розвитку колективізму. Одним з особливо помітних проявів китайського національного характеру є їх миролюбність, доброзичливість і гостинність. Вітаючись, китайці ставлять запитання «Ні цзінтянь чіфаньле ма?», що дослівно перекладається: «А Ви сьогодні їли?». Подібний зовнішній прояв турботи про ближнього йде корінням в голодне минуле.

З іноземцями китайці ведуть себе інакше. Це необхідно враховувати тим, хто веде з ними ділові перемови, які, зазвичай, тривають довго. Китайці в них розважливі і прискіпливі. Щоб прискорити перемови треба заздалегідь відправляти для ознайомлення необхідні документи. Успіх в перемовинах залежить не лише від знання їх етикету, а вміння переконати їх (поруч треба мати фахівців). Китайці ведуть перемови поступово: спочатку вони намагаються за зовнішніми ознаками визначити ієрархію переговорників, а далі орієнтуватись на людей з вищим статусом. Китайці в перемовах намагаються першим давати висловлювались іншій стороні, а поступки роблять в їх кінці. Китайці прагнуть вести перемови на своїй території, адже згідно їх правилу «гість говорить першим». Китайці не люблять критики, навіть конструктивної. Тому, треба її робити делікатно, без свідків. Оскільки китайський бізнес кланово-сімейний, то не треба дивуватись їхнім питанням про вашу сім'ю – це щиро. Китайські ділові люди цінують формально-

неформальні спілкування («корпоративні вечірки»). Під час вечері треба потроху ласувати усе, а подякувавши за прийом, хорошу їжу і гостинність, треба, одразу після завершення вечері, йти. Дуже важливо бути привітним. Господині приносять квіти, краще червоні (не бажано разом сині і білі). Дарунки беруть не зразу і обома руками. Не бажано робити дорогі подарунки.

Ментальність в національній культурі Китаю. Китайська культура є унікальним світовим явищем. Вона різноманітна, має багату історію і традиції. Серед її проявів, це, насамперед її мова.

В основі *китайської писемності* лежать особливі знаки – ієрогліфи, більшістю з них вже 2 тис. років. Щоб навчитися читати треба знати 3 тисячі ієрогліфів, в звичайному словнику їх 8 тисяч, в великому словнику 17 ст. – 47 тисяч. Багато разів робились спроби спростити алфавіт, але марно. З-за складності вивчення багатої кількості ієрогліфів освіта в давні часи була недоступна простим людям. На початку 20 ст. більше 90% були неписьменними. Китайська писемність багато в чому сформувала китайський характер. По-перше, вона ізолювала китайців від інших людей і за тисячі років створила величезні відмінності між Китаєм і усім іншим світом. По-друге, існує залежність між письмовим китайською мовою і мисленням жителів цієї країни. Ієрогліфи в деякому розумінні захищають Китай від вторгнення чужої культури і нав'язування зарубіжних традицій. Іноземні слова, записані за допомогою ієрогліфів, набувають нового змісту.

Китайське мистецтво є також унікальним. Корені його сягають у 3 тисячоліття до н.е. Як і писемність, воно було привілеєм заможних і знатних людей. Вершиною всіх видів мистецтв став період династії Тан і Сун (друга половина 1 тис. н.е.). Це монументальні розписи тушшю і фарбам по шовку, техніка лаку, декоративно-ужиткове мистецтво. В 19 ст. мистецтво Китаю помітно занепало. Нетривале оживлення на початку 20 ст. (*гравюри по дереву*) змінилось періодом занепаду, що почався в роки культурної революції.

Особливий вид китайського мистецтва – *художня каліграфія*.

Унікальним є також *китайське літочислення*.

Китайська музика одна з найдавніших у світі. Яскравий приклад – «Книга пісень» («Шіцзін», 11- 6 ст. до н.е.). В китайському оркестрі до 100 різновидів струнних, духових, щипкових та інших інструментів. У 8 ст. в Китаї розвилось мистецтво *балету*, а в 12-13 ст. – *опери*. У 15-16 ст. високого рівня досягло *театральне мистецтво*. Китайська музика і нині переважно традиційна.

Китайська література - самобутня з давніх часів, відображує життя народу. Витоки її – в «Книзі пісень» («Шіцзін»). В ній знаходимо різні мотиви: ненависть до жорстоких правителів і жадних представників знаті, важкої рабської праці селян, любові, вірності тощо. Відзначимо творчість Цюй Юаня (4-3 ст. до н.е.) - художника, поета. «Золотим віком» китайської поезії вважається період Танської династії. Всесвітньо відомі поети – Лі Бо (сповідував даосизм) і Ду Фу (конфуціанець). В 20 ст. н. е. найбільш відомі твори письменників і поетів – Лао Ше, Ба Цзінь, Лу Сінь, Го Можо. В них теми гуманізму, демократії, боротьби з японськими загарбниками, історії.

Китайська кухня прирівнюється в країні до мистецтва. Національна культура приготування і споживання їжі в країні формувалась віками. Вважається, що біля її витоків стояв сам Конфуцій. Розроблені ним засади кулінарії актуальні в Китаї і нині. Наприклад, м'яса повинно бути не більше третини від її об'єму, а його шматочки за формою такі ж, як і овочі. Налічує китайська кухня понад 5 тисяч страв. Китайці витрачають в день більше 4 годин на приготування їжі. Завдяки цьому мистецтву китайцям вдається «їсти все, що здатне ворушитися».

Основу китайської національної кухні складають страви з крупи, борошна, овочів, м'яса, риби, морських безхребетних тварин, водоростей, домашньої птиці, молодих пагонів бамбука тощо. Найбільш популярний рис.

Жоден прийом їжі не обходиться без каші. Її варять із гаолян, кукурудзи, проса. Китайська їжа немислима без зернобобових і продуктів з них: соєвого масла, соєвого молока, сиру із сої. Зернобобові культури є основним джерелом білка в їжі китайців; вони часто замінюють м'ясо. Великою популярністю у китайців користуються страви й вироби з борошна. У китайській кухні величезну роль відіграють овочі. Найбільш широко використовується капуста (салатна китайська, білокачанна, сичуаньська), батат, картопля, редька різних типів, зелена цибуля-батун, часник, томати, перець, шпинат, зелені стручки квасолі, молоді варені паростки бамбука. Овочі у великій кількості маринують, солять у соєвому соусі, квасять і сушать. З м'ясних продуктів найбільше застосування в китайській кухні знаходить свинина, значно рідше яловичина і баранина. Для багатьох страв використовується м'ясо домашньої птиці, особливо курей і качок. Особливо улюбленою стравою є качка, цілком обсмажена в рослинному маслі, іноді злегка підкопчена, попередньо вимочений в гострому соєвому соусі.

Найпоширеніший напій у Китаї - чай. Його заварюють крутим окропом у порцелянових чайниках різних розмірів, іноді - прямо в чашках. Зелений чай п'ють дуже гарячим без цукру. Їдять китайці три рази в день.

Китайська кухня поділяється на кілька основних груп. Диференціація історично відбулася за географічним принципом. В Китаї багато етнічних груп, кожен її район відрізняється своїм кліматом, історією, звичаями та продуктами. Звідси й особливості регіональних кухонь. Так, для півдня Китаю характерні солодкі страви, саме там в основному виробляють цукор, а північні райони відрізняються солоними стравами - тут видобувають сіль. Поблизу від моря, в низині, де багато річок і озер, більше страв з морських і річкових продуктів. В Пекіні, Тяньцзіні, портових містах традиційні способи приготування їжі все частіше поєднуються із західними. Всього в Китаї виділяються 4 основні кулінарні школи, які підрозділяються на 20 найбільш відомих стилів кулінарії. Крім того, існує велика кількість місцевих кухонь.

При всій різноманітності страв китайської національної кухні їжа китайців відрізняється простотою і одноманітністю. Переважна більшість сучасних китайців харчуються бідно і одноманітно. Більшість жителів можуть дозволити собі їсти м'ясні страви і готувати страви, які ми вважаємо китайськими народними, тільки по святах. На щоденному столі більшості китайців переважає рослинна їжа. Достаток вишуканих страв, які подаються в ресторанах і на званому обіді, приготованих з усього, що росте, бігає, плаває і літає, не представляє народної китайської їжі. Ця їжа банкетна, делікатесна, яку прості люди їдять лише в дні весіль і свят.

Спосіб життя та звичаї китайців. Протягом тривалої історії у кожної національності Китаю склалися свої звичаї і звичаї, на які наклали відбиток природні, соціальні та економічні умови. Якщо говорити про харчування, то на півдні люди воліють рис, в північних районах - борошняні продукти. У уйгурів, казахів і узбеків улюблені блюда - шашлик з баранини, плов і смажені коржички «нан»; монголи люблять підсмажений рис, смажені курдюк і чай з молоком, у корейців в шані пудинг «дагу», холодна локшина і квашена капуста; тибетці їдять дзамбу - підсмажене на маслі тісто з ячмінного борошна і п'ють чай з топленим маслом; народності чи, цзин і дай використовують як жуйку листя арекової пальми. Що стосується одягу, то монголи носять національні халати і чоботи; тибетці надягають заорюють довгополі каптани «чуба»; в уйгурів популярні вишиті тюбетейки; корейці носять взуття з загнутим, як у старовинній тури, носком; жінки мяо, і, а також тибеткі живлять підвищену пристрасть до прикрас із золота і срібла; як жінки, так і чоловіки національності і, виходячи з дому, обов'язково одягають плащову накидку з овчини - «чарва». Традиційне житло ханьців - будинок із внутрішнім двориком. Кочівники Внутрішньої Монголії, Синьцзяна, Цинхая і Ганьсу живуть в юртах. Народності дай, чжуан, буї та багато інших нацменшини Південного Китаю будують двоповерхові будиночки на палях, звані «ганьлань» [4, 6, 11, 24, 27, 34, 38].

Свята. В Китаї є свята офіційні і традиційні. Офіційними святами в Китаї є Новий рік (святкується по всій країні 1 січня), свято Весни (Новий рік за місячним календарем, який відзначається по всій країні 3 дні), Міжнародний жіночий день (8 березня), День лісопосадок (12 березня), День міжнародної солідарності трудящих 1 травня, День молоді Китаю (4 травня). Міжнародний день захисту дітей (1 червня), День Народно-визвольної армії Китаю (1 серпня), День вчителя (10 вересня), Національне свято КНР (1 жовтня), який відзначається всенародно протягом двох днів. До найбільш важливим і поширеним традиційних свят Китаю відносяться.

Свято Весни. Щороку в кінці зимового сезону, напередодні весни китайський народ за звичаєм урочисто і радісно відзначає перше в році традиційне свято - свято Весни (Новий рік за місячним календарем). Свято Весни супроводжується розклеюванням парних паперових написів обабіч входу в будинок, стіни кімнат прикрашаються новорічними картинами. У ніч під свято Весни, яку називають «чусі», вся родина збирається разом. Влаштовується рясна святкова вечеря, після якої ведуться бесіди на різні теми, ігри. У багатьох сім'ях не лягають спати всю ніч, це називається «шоусуй» - очікування Нового року. Вранці наступного дня покладається обходити будинки родичів і близьких з взаємними привітаннями і побажаннями всіляких благ. У дні свята Весни влаштовуються масові виступи: танці левів, танці драконів, хороводи «сухопутних човнів», хід на ходулях.

Свято «Юаньсяо». Доводиться на 15-й день першого місяця за місячним календарем, нерідко іменується також «святком Ліхтарів». Цей день - перший повний місяць в новому році. У цей день їдять «юаньсяо» і милуються святковими ліхтарями. «Юаньсяо» готують з борошна клейкого рису. начинка солодка, вони мають форму кульки і символізують щастя дружної сім'ї. Звичай милування ліхтарями, що з'явився в 1 столітті, нині зберігається в багатьох районах країни. Увечері в свято «Юаньсяо» у

багатьох містах відкриваються ярмарки ліхтарів, де виставляються найбарвистіші зразки - твори майстерних майстрів. Вони вражають різноманітністю форм і сюжетів. У селах по звичаю влаштовуються фейєрверки, ходи на ходулях, танці драконів, хороводи «янге», розваги на гойдалках і інші заходи.

Свято «Цінмін». Доводиться на один з днів з 4-го по 6-е квітня. Здавна цього дня поминали своїх предків. Нині в свято «Цінмін» стали влаштовувати заходи на згадку про полеглих героїв. У цей день упорядковуються їх могили. Погода стоїть вже тепла, природа розцвітає, і багато людей вирушають в заміські прогулянки, запускають паперових зміїв, милуються весняною природою, тому свято «Цінмін» ще називають «Тацінцзе» - день прогулянок по першій зелені.

Свято «Дуань». Доводиться на 5-те число п'ятого місяця за місячним календарем. Вважається, що виникнення його пов'язане з пам'яттю про стародавнього китайського поета-патріота Цюй Юаня. Він жив у царстві Чу в епоху Воюючих царств (475 -221 роки до н.е.). Не раз звертався до чуського царя з пропозиціями про реформи, спрямовані проти політичної деградації та корупції. Але той, повіривши наклепам сановників, вислав Цюй Юаня зі столиці. В 278 р. до н. е. війська царства Цинь увірвалися до столиці царства Чу. Цюй Юань, дізнавшись про таку національну ганьбу, 5-го числа п'ятого місяця покінчив з собою, кинувшись у річку. Згідно з переказом, після його смерті люди, охоплені глибоким сумом, сіли в човни і довго шукали тіло поета в річці. Пізніше щороку в день загибелі поета люди в його пам'ять почали влаштовувати на річках гонки човнів, оформлених у вигляді драконів. Одночасно з цим вони кидають в річку бамбукові колінця, наповнені вареним рисом (як би для Цюй Юаня). Але одного разу, як свідчить легенда, їм зустрівся на березі Цюй Юань і сказав: «Весь рис, який ви даєте мені, з'їдає дракон. Загортайте рис в очеретяні листя і перев'яжуйте його кольоровою ниткою, бо дракон найбільше боїться цих двох речей». Після цього почали

робити «цзунци», загортаючи рис в листя очерету. Сьогодні «цзунци» стали традиційним блюдом, яке їдять в це свято.

Свято Місяця. Відзначається 15-го числа восьмого місяця за місячним календарем. Цей день вважається серединою осені і в давнину його назвали «Чжунцю». Здавна щороку в «Чжунцю» люди готували з борошна пряники і приносили їх в дар Богу Місяця. По закінченні обряду пряниками пригощалася вся сім'я, що символізувало благополуччя в домі. Цей звичай зберігся до наших днів. У цей день місяць особливо яскравий. Під його світлом вся родина збирається разом, милується місяцем і ласує «місячними пряниками».

Національні меншини Китаю також зберігають традиції своїх свят. У дайц це «свято Води», у монголів - «надом», народність і відзначає «свято Факела», народність яо справляє свято «Дану», Байцим влаштовують «Березневий базар», Чжуан - пісенні змагання, тибетці відзначають свій (за власним календарем) Новий рік і свято врожаю «Ванга» [4, 6, 10, 11].

Нині в світі все більше перетинаються різні менталітети і відбувається їх зміни. Але, етноси зберігають властиві їм стереотипи. Ментальність, особливо давніх етносів, до яких відносяться китайці, явище досить стійке. Найбільшим індикатором змін ментальності етносу є молодь. Приведемо результати спеціального опитування проведеного в одному з університетів Китаю. Були опитані 100 китайських студентів (порівну юнаків і дівчат) по різним питанням - етичним, юридичним, світоглядним.

Ось як відповідали молоді люди у віці 22-25 років: «у нас, в Китаї, ми повинні дотримувати китайську традицію. Допомогати батькам - це борг дітей»; «люди повинні бути чесними. Тримати слово - хороша традиція»; «допомогати один одному китайська гарна традиція»; «закон контролює поведінку людини»; «закон стримує людей і керує населенням»; «закон це норма. Він захищає людину від поганих вчинків»; «закон забезпечує порядок

і дисципліну в суспільстві»; «будеш дотримуватися Лі – все буде добре (в душі будуть спокій і гармонія), якщо погано - слідує Лі, тоді досягнеш ідеалу» (система норм етикету Лі, прийнята в Китаї); «прощати інших - це сама гарна справа»; «у людини найкраще багатство - це друзі»; «люди повинні підкорятися закону»; «тримати слово - це обов'язок людини. Так повинен робити кожний»; «людина повинен говорити правду»; «треба тримати слово. Про тебе створюється враження в інших»; «дуже важливе перше враження у незнайомої людини, яке ти залишив»; «добре ім'я важливіше за все»; «брати чуже - втратити обличчя»; «слід чинити тільки за правилами»; «а що, якщо всі будуть чинити так, як я і ти?», «якщо будь-яка людина не буде підкорятися закону, наступить хаос»; «якщо кожен з нас підкорюватиметься законам, наше суспільство стане краще, судів і поліції буде не потрібно»; «у будь-якій, навіть небезпечній обстановці, потрібно врятувати людину»; «врятувати людину - принесеш користь собі і суспільству»; «закон обслуговує суспільство і захищає людину і країну. Закон здійснює безпеку і згуртовує населення»; «краща радість - це врятувати інших»; «якщо ви не хочете жити, подумайте про батьків»; «людина не повинна думати тільки про себе (не мститися), потрібно поставити себе на місце іншого»; «можна і помститись. Дивлячись яка то образа »; «говорити правду треба не для всіх, треба вибирати, кому можна її довірити»; «це незнайомі, краще не мати з ними справи (не тримати слово)»; «життя прекрасне, збережи життя – і тоді все вийде»; «людині треба казати правду. Тільки в такої людини є справжні друзі»; «виконання своїх обіцянок перед хорошими друзями допоможе поглибити дружні відносини»; «якщо люди відносяться до тебе чесно, то і ти повинен бути з ними чесним»; «не можна мститись іншому, тому що це повернеться назад»; «якщо сьогодні ви взяли без дозволу чужі речі, то завтра у вас заберуть ваші»; «я вірю, що особистий інтерес вищий за все. Якщо хтось заважає - треба мститися»; «тільки підкоряючись закону, можна отримати свободу для себе»; «врятувати інших, а потім можна в рай»; «раз Бог дав нам життя, ми повинні їй (релігії)

берегти»; «це основа людини – виконувати обіцянки»; «жити або не жити, людина сама вирішує»; «хто не хоче жити, він даремно існує в світі»; «якщо не хочеш жити - йди до біса!»; «образа або шкода для кожної людини - його особиста проблема, хоча можна і пробачити»; «життя дається один раз, тому воно дорогоцінне»; «друзі найважливіше» (китаянка, 22 роки); («треба тримати слово. Про тебе створюється враження в інших» (китаянка, 23 роки).

В більшості відповідей простежуються традиційні риси ментальності китайців, зокрема необхідність контролю. Контроль – це основа моральності, поведінка (слідування нормам, етикету, ритуалу) визначає моральність людини. У китайців більш поширені ціннісні загальні судження типу «це повинні всі і завжди». Важливими для китайців є власна репутація, думка оточуючих, зовнішній контроль. [4, 14, 15, 27, 34, 43, 44, 52, 56, 79]

Висновки до розділу

1. Ментальність китайців результат тривалої історії формування китайського суперетносу, стійкої тенденції до утворення сильної централізованої держави. На формування етносів та їх ментальних рис впливають історико-культурні і природні чинники, відносна роль яких різна у різних етносів. Вочевидь природні умови визначали розселення людей в ранні етапи їх історії, види їх господарської діяльності. Природні умови - необхідна ресурсна основа матеріального існування етносів.

2. Носіями китайської ментальності виступають окремі представники та їх групи етнічної системи Китаю (китайського суперетносу). Етногенез китайського суперетносу відбувався упродовж тисяч років в складних історичних умовах формування централізованої китайської держави на великій, складній за природними умовами території, оточеній ворожими сусідами. Основні етнічні процеси утворення китайського суперетносу були:

консолідація, асиміляція, міжетнічна інтеграція, етногенетична фіксація, які проходили одночасно.

3. На життя простих китайців, їх менталітет, культуру (філософію, літературу, мистецтво) Китаю вплинули 3 основні ціннісні системи – конфуціанство (найбільше), даосизм і буддизм. До них були і інші системи, відображені зокрема в Правилах Лі. Вони були використані Конфуцієм в створеній ним системі соціальної етики, призначеної для усіх соціальних верств тодішнього китайського суспільства. Конфуцій хотів відновити ті часи, коли правителі були мудрі, чиновники чесні, а люди процвітали.

4. Вчення Конфуція відіграло найбільшу роль у вихованні основних ментальних рис китайців у власному побуті і в спілкуванні з представниками інших етносів з іншим менталітетом. Вчення Конфуція прямо вплинуло і на розвиток національної культури Китаю.

При написанні другого розділу використовувались джерела

[4, 6, 10-15, 18, 19, 24-27, 34, 36-38, 40, 41, 43-45, 49, 52, 53, 56, 57, 64-66, 68, 79].

РОЗДІЛ 3.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КИТАЮ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ

Китаю для здійсненні програми «реформ і відкритості» треба долати багато проблем, що дозволяє робити національний характер і ментальність китайців та сильна центральна влада, її правильна внутрішня і зовнішня політика, яка підтримується людьми.

3.1. Основні сучасні проблеми Китаю.

Внутрішні проблеми. Основні внутрішні проблеми сучасного Китаю утворюють єдиний взаємопов'язаний комплекс соціально-економічних, демографічних і екологічних проблем.

Соціально-економічні проблеми зумовлені насамперед ринковими перетвореннями, які розпочались в 1979 р., складнощами побудови моделі соціалістичної ринкової економіки, офіційно визнаної лише в 1992 р. Перехід від планової до ринкової економіки відбувається за умов: 1) співіснування старої і нової економічних систем; 2) швидкого розвитку економіки за умов інфляції; 3) наявності циклічних коливань у динаміці економічних процесів; 4) низької економічної ефективності при швидких темпах росту; 5) зростання ролі ринкових відносин за умов гострого кадрового дефіциту відповідних фахівців. Ці причини діють по різному на державному, регіональному і локальному рівнях, які породжують різні соціально-економічні проблеми. На *державному* рівні необхідні: економічний ріст, економічна стабільність і справедливий розподіл. Цьому слугує прийнята програма «реформ і відкритості» для виконання «4 модернізацій» в сільському господарстві, промисловості, військовій сфері, розвитку сучасних технологій. Це дозволить у короткий термін досягти рівня середньо розвинутих країн за показником валового продукту на людину. Далі Китай планує реалізувати концепцію «стратегічних кордонів і життєвого простору», відповідно до якого реальні кордони країни будуть визначатись її економічним і політичним потенціалом:

зростання потенціалу дозволяє розширювати кордони, «поглинати» інші країни, навіть, якщо вони офіційно незалежні. На *локальному* рівні соціально-економічні проблеми створювали збиткові державні підприємства, завищені обсяги інвестицій в основні фонди, не ефективність банківського кредитування, транспортні проблеми, інфляція.

Вирішувати ці проблеми могли правильні реформ, власного досвіду яких Китай не мав, а зарубіжний не завжди підходив. Тому уряд Китаю визначив: напрям і стратегію реформ виходячи з конкретних умов країни; поєднання реформ з розвитком і стабільністю економіки (розвиток-мета, стабільність-передумова, реформи-засіб); поєднання поступальності реформ і проривів у важливих напрямках; важливість підтримки реформ населенням; поєднання ринкових механізмів і планового регулювання на різних рівнях; розвивати ринкові правила розміщення ресурсів.

Багато з зазначених проблем Китай зумів здійснити вже на початок 3 тисячоліття, зокрема, досяг економічної стабільності, нейтралізував негативну роль циклічних коливань в економіці, створив необхідну ринкову виробничу і товарну структуру. Це дозволило значно полегшити вирішення всього комплексу соціально-економічних проблем і з ними тісно пов'язаних демографічної і екологічної проблем [47, 57, 59, 60].

Зовнішні проблеми. Особливістю зовнішньої політики Китаю є її підпорядкованість вирішенню більшості внутрішніх проблем. Тут були виділені такі її основні напрямки: відновлення території Китаю в історичних границях; політика широкого залучення китайських діаспор в різних країнах світу; створення спеціальних економічних зон [11, 12, 18, 34, 37, 59].

За концепцією «стратегічних кордонів і життєвого простору» кордони країни повинні визначатися її економічним і політичним потенціалом. Це дозволяє розширювати кордони і «поглинати» інші, навіть незалежні, країни.

Прикладом реалізації цієї політики є розвиток відносин з давніми китайськими територіями Тайванем, Гонконгом, Аоминем (Макао).

Послідовно проводиться на міжнародній арені позиція Китаю, що у світі існує тільки один Китай, а Тайвань його частина. Це повинні визнавати усі країни, які прагнуть мати відношення з Китаєм. Нині, більшість країн світу не підтримують спроби Тайваню закріпитися на міжнародній арені як самостійна держава. В 1971 році ООН змінив назву Тайваню на Китайську республіку. Для консолідації країни Китай висунув лозунг «одна держава - дві системи» і гарантію, що в найближчі 50 років на Тайвані зберігатиметься існуюча тут економічна система. Натомість, уряд Тайваню пропонує гасло «одна держава – два уряди».

В 1997 році до складу Китаю увійшов Гонконг (Сянган), а в 1999 – Макао (Аоминь), відповідно англійська і португальська колонії. Таким чином, Китай позбувся ганебного статусу «напівколоніальної» держави, який давав привід для ігнорування Китаю провідними державами світу. У цій боротьбі за територіальну цілісність країни, як основи політичної, економічної і соціальної інтеграції, Китай почав використовувати національну ідею, яка замінила соціалістичну. Внаслідок цього, виникло компромісне рішення «одна держава - дві системи».

Інший важливий напрямок зовнішньої політики китайського уряду – це офіційне визнання і залучення до справ країни представників китайських діаспор в різних країнах - *хуацяо*. До хуацяо відносяться як громадяни КНР, які тимчасово проживають за кордоном, так і нащадки китайських емігрантів попередніх хвиль, які є громадянами тих країн, де вони проживають. Китайські діаспори традиційно мають тісні відношення з батьківщиною – родинні, земляцькі, культурні, ділові, інформаційні. Китайський уряд враховує чинник діаспори у розвитку відносин з відповідними країнами, оскільки розуміють, що численна та економічно потужна китайська громада здатна впливати на внутрішньополітичні процеси в цих країнах. Таким чином,

китайські діаспори розглядаються в Китаї як важливий зовнішньополітичний та економічний ресурс країни [18, 26, 38, 45, 48].

З кінця 70-х років 20 ст. для реалізації програми «реформ та відкритості», зокрема розвитку зовнішніх зв'язків, Китай почав проводити політику залучення іноземного капіталу шляхом створенням спеціальних економічних зон (СЕЗ). Усі вони розташовані у південних районах Китаю, поруч з Тайванем, Сянганом, Аоминем, мають особливий статус, пільгові податковий, митний і валютний режими. При їх створенні був використаний досвід інших країн Азії (Сінгапуру, Південної Кореї, Малайзії, Індонезії ін.). Основними завданнями створення СЕЗ були: залучення іноземного капіталу, передових технологій, новітньої техніки; створення на території країни нових підприємств, виробництв і галузей; використання дешевої робочої сили; створення в межах СЕЗ високих стандартів життя з метою подальшого їх поширення по території країни; використання СЕЗ як основу для входження країни у міжнародний поділ праці, надходження валюти і зростання експорту; використання СЕЗ щодо набуття досвіду управління соціально-економічного розвитку країни, в цілому, і окремих її регіонів. Виділяють 4 типи СЕЗ: 1) «комплексні експериментальні райони проведення реформи і відкритої зовнішньої політики» (Хайнань); 2) територіально-виробничі комплекси (дельта Янцзи), що мають вигідне економіко-географічне положення, але відстають в управлінні, нерозвинуту міську і транспортну інфраструктуру; 3) «відкриті зовнішньоекономічні райони» (типу Шеньчжень), які мають приморське положення (розташовані біля Гонконгу і Макао); 4) «зони економічного і технологічного розвитку» в приморських містах (типу Далянь). Особливі економічні умови поширюються на частину міста. В 1992 р. до приморських провінцій додалися і внутрішні (прикордонні) провінції – Хейлуцзян, Цзілінь, Внутрішня Монголія, Сінцзян-Уйгурський автономний район [11, 12, 18, 26, 38, 45, 48, 61, 64-66].

3.2. Вплив демографічної та інших проблем Китаю на розвиток туризму

Розглянуті в підрозділі 3.1 проблеми Китаю в значній мірі зумовлені основною на нинішньому етапі розвитку проблемою країни - *демографічною*. Для туристів, які відвідують Китай, це необхідно завжди враховувати. Тому розглянемо її більш детально.

Демографічна проблема Китаю представляє цілий комплекс взаємно пов'язаних проблем, зокрема регулювання чисельності населення, зайнятості, освітня, продовольча, екологічна. Вони пов'язані з географією розміщення населення в країні, його сімейною і статеві-віковою структурою, динамікою - процесами міграції, урбанізацією.

Розміщення населення Китаю. Придатні для сільськогосподарського використання землі становлять тільки 10 % території Китаю і розташовуються в основному у приморських провінціях. Близько 90 % населення Китаю проживає на 40 % площі країни. Найбільш щільно заселені райони нижньої частині дельти Янцзи і Північно-Китайської рівнини. Великі внутрішні райони Китаю практично безлюдні. Середня щільність населення країни нині 135 чоловік на 1 кв. км [6, 12, 18, 19, 24].

Сімейна структура населення Китаю. Сім'я або родина — соціальна група, яка складається з чоловіка та жінки, які зазвичай перебувають у шлюбі, їхніх дітей (власних або прийомних) та інших осіб, поєднаних родинними зв'язками з подружжям, кровних родичів, і здійснює свою життєдіяльність на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємної відповідальності, виховання дітей [3, 7]. Сукупність різноманітних етнографічних, історичних даних та соціальна статистика свідчать про те, що людська сім'я є інститутом соціальним, а не біологічно зумовленим. Соціальні функції сім'ї відбивають історичний характер зв'язку між сім'єю і суспільством, динаміку сімейних

змін на різних історичних етапах. Сучасна сім'я втратила багато функцій, що цементували її в минулому: виробничу, охоронну, освітню тощо. Але деякі функції стійкі до змін, є традиційні. Це: репродуктивна, господарсько-економічна, регенеративна [6].

В Китаї досі переважають погляди на традиційну патріархальну багатодітну сім'ю. Це підтверджують дані вибіркового анкетування в одній з провінцій Китаю 1 дитину бажають мати 5 % сімей, 2 дитини – 51 %, 3 і більше дитини - 44 %. Багатодітна сім'я в Китаї - це символ майбутнього благополуччя та гарантії батьків на забезпечену старість [38].

У китайському світосприйнятті людина, з одного боку, «біологічна» істота, що здатна давати нащадків, а з іншого боку, частина соціуму, якій притаманні певні норми поведінки (ритуали) і соціальні функції.

Це знайшло відображення у відомому конфуціанському вираженні: «Нехай правитель буде правителем, батько - батьком, син - сином».

Двоїста природа людини наклала відбиток на китайські звичаї і сам спосіб життя. Біологічна сутність людини була пов'язана з обрядовістю, ворожіннями, різними практиками. На відміну від європейців китайці починали відлік віку людини не з моменту народження, а з часу зачаття. До 3 років дитина не вважалася «особистістю» і в разі її смерті обряд похорону не проводився [10, 11, 18, 19].

Центральне місце в житті людини як члена суспільства займає культ предків, в моменту ритуалу жертвоприносин предкам, здійснювався зв'язок між живими і мертвими, предками і нащадками. Зневага до цього ритуалу загрожувало страшними наслідками.

Народження хлопчика впливало на життя всієї родини. Жінка, яка дала життя спадкоємцю, набувала більш високого статусу в сімейній ієрархії. Якщо головна дружина не могла народити хлопчика, то на перший план виходили інші дружини, а в деяких випадках і наложниці. У бідних сім'ях в

хлопчику бачили помічника по господарству, продовжувача роду і наглядача могил предків. Народження дівчинки було небажаним подією. Дівчинка завжди була «чужою» в сім'ї. У ній бачили тягар і зайвий рот [47].

Хлопчик-первісток відіграв особливу роль у сім'ї. Фактично, з його народженням батько виконав свій головний обов'язок перед предками, а тому виникала проблема хлопчиків, які народжуються після первістка. Увага до них визначалося головним чином тим, що вони можуть замінити свого старшого брата в разі його смерті або якщо він не мав чоловічого потомства. Народження первістка супроводжувалося ритуалом «подання предкам», а самого його називали «чжуньцзи», або «син могили», бо він мав здійснювати жертвопринесення покійним предкам. Роль первістка надзвичайно важлива, так як в ході ритуального жертвопринесення в храмі предків саме онук по прямій лінії втілював померлого. Церемонія представлення інших синів була простіша. Духам предків не підносили ні плодів, ні вина, ні чаю. Таблички з іменами предків не діставали з шафи, а тільки відкривали його дверцята. Щоб духи зійшли на жертви не наливають вино, а тільки запалюють пахощі.

До шести-семи років хлопчики і дівчатка грали разом. У сім років хлопчик і дівчинка вже не їли разом і не сиділи на одній циновці. Потім хлопчики починали вчитися в школі, а дівчатка переходили жити на жіночу половину, освоювали навички шиття та інші жіночі ремесла. Зміна положення хлопчика в родині відбувалося в момент закінчення курсу навчання і після досягнення ним двадцяти років.

Беззаперечне підпорядкування старшим було незмінним правилом. Молодший був скутий ланцюгом обов'язкових церемоній: на будь-яке питання старшого молодший повинен був принижено кланятись, відповідати зі згадуванням про свою некомпетентність судити про це; не повинен сидіти на одній циновці зі старшим; не міг у присутності старшого кричати, показувати пальцем, відволікатися, не дивитися своєму співрозмовникові в обличчя. Молодший не повинен покласти в рот шматок або випити ковток за

обідом раніше старшого. У відповідь на оклик старшого він зобов'язаний не просто озватися, але встати і шанобливо підійти до нього. Така поведінка відбулося у формуванні культу старих, початок якому поклав ще Конфуцій. Саме прожиті роки, а не розум, знання чи моральні якості висувалися на перший план і породжували таку негативну рису китайської натури, як формалізм [36].

Синівська шанобливість пропонувалося законом. Шанобливих дітей нагороджували і вихваляли, а тих, хто наважився образити свого батька чи матір, піддавали смертної кари. Батьковбивство ж каралося ще страшніше: «вбивцю четвертували; його молодших братів обезголовлювали; його будинок руйнували, його головного вчителя душили; чиновника, який відповідав за район, де було скоєно батьковбивство, знижували по службі; у сусідів, що жили ліворуч і праворуч від будинку вбивці, відрізали вуха, тому що вони повинні були чути про злочин і доповісти куди слід; сусідів, що живуть перед будинком вбивці, позбавляли очей - вони повинні були все бачити і запобігти злочину.

Доля дівчаток у традиційному китайському суспільстві була більш важкою. З ранніх років батьки, засмучені присутністю в сім'ї «зайвого рота», думали про те, як взяти в даній ситуації найбільшу вигоду. Батьки рано починали підшукувати дочці жениха. При виборі нареченої керувалися вигідністю партії, можливістю придбання хорошої працівниці тощо. Вихованої в конфуціанських традиціях дівчині з юних років вселялося, що головним її призначенням в житті є народження здорового потомства і виконання обов'язків доброї жінки і слухняної невістки. Після заміжжя її матір'ю ставала свекруха, а батьком - свекор. Молода дружина займала в новій сім'ї становище близьке до положення служниці. Жінка зобов'язана була терпіти появу в будинку інших дружин і наложниць, ніяк не проявляти ревності, зберігати при цьому відданість і вірність чоловікові. Положення другої і третьої дружин було ще гірше, так як вони потрапляли під вплив не

тільки свекрухи, а й старших дружин. Положення могло виправити тільки народження спадкоємця. За китайськими законами розлучитися міг тільки чоловік, в семи випадках: якщо дружина безплідна, нешаноблива до рідних чоловіка, розпусна, надмірно балакуча, схильна до злочинства, заздрісна або важко хвора. Найчастішим приводом для розлучення було перелюбство. У разі розлучення жінка поверталася у власну сім'ю, де, за традицією земельні ділянки ділилися між синами, а повернення дочки викликало необхідність перегляду її матеріального становища [6, 36].

В сучасному Китаї нині поєднуються 2 типи сім'ї: традиційна, патріархальна багатодітна сім'я та сім'ї нового типу в яких молоді подружжя (найчастіше у містах) заводять 1-2 дітей. Якщо в 70-і роки 20 ст. на середньостатистичну китайську подружню пару доводилося 5,8 дитини, то зараз - 1,8. Для збереження числа жителів на стабільному рівні цей показник повинен складати 2,2. Треба зазначити про ефективність в досягненні мети скорочення населення процедури стерилізації чоловіків і жінок. Так, у 2002 році в Китаї народилося 16 млн. дітей, а 15,4 млн. чоловіків і жінок пройшли процедуру стерилізації та інші подібні операції. За той же період, було здійснено 1,3 млн. абортів.

Статеві-вікова структура населення Китаю. За підсумками 5-го загального перепису населення Китаю, проведеної в 2000 році, середній вік китайського населення досяг 71,4 року, збільшившись майже на 3 роки за останні 10 років. Середній вік чоловіків - 69,63, жінок - 73,33 року. Цей показник на 5 років вище середньосвітового рівня і на 7 років вище рівня інших країн, що розвиваються, але на 5 років нижче рівня розвинених країн. У 2000 році середній вік міських жителів становив 75,21 року, сільських - 69,55 років. За переписом 1982 р. доля населення у віці до 15 років становила 33,6%, від 15 до 64 - 61,6%, а більше 65 - 4,9% [26, 27, 38, 40]. У Китаї найбільше число в світі літніх людей. У 2004 р. осіб старше 60 років налічувалося майже 120 млн. чоловік. У провінції Сичуань зареєстровано

більше тисячі довгожителів, чий вік перевищує 100 років. Тривалість життя в 1999 р. становила 71 рік, як в середньо розвинених країнах [26, 27].

Статевий склад населення залежить від різних чинників - війн, міграцій ін. По Китаю офіційна статистика щодо статевої структури відсутня. Але, відзначається, що у світі чоловіків трохи більше як жінок, але, якщо відняти Китай та Індію, то стане навпаки. За переписом 1982 р. в Китаї чоловіків було 51,5%, а жінок 48,5%. Це становило диспропорцію в бік переважання чоловіків в 31 млн. людей. Більше чоловіків проживає у гірських місцевостях Китаю, а також у містах. Є дані і про значне переважання в Китаї хлопчиків над дівчатками у віці до 1 року. Причиною диспропорцій статей в Китаї вважаються патріархальні пережитки [6, 12].

Природний рух населення Китаю. Природний рух населення - зміна кількості і складу населення в результаті народжуваності і смертності (без урахування його механічного переміщення). Якщо в певному році народилося більше дітей, ніж померло всього населення, то природний приріст додатний. Якщо ж населення помирає більше, ніж народжується дітей, природний приріст від'ємний. Китай відноситься до країн з середнім приростом населення. Китаю властиве розширене відтворення населення. Донедавна тут переважав другий тип цього відтворення, при якому багато народжувалось, але і багато помирало. Але, демографічна політика, яка нині проводиться в країні має на меті перейти до країн з першим типом розширеного відтворення (мало народжується і мало помирає дітей). Щодо ефективності цього цієї тенденції можна судити по значному зниженні в країні дитячої смертності і у вагітних жінок, а також зниженні приросту населення за рік [6, 12, 18, 48, 49].

Міграції населення в Китаї. Міграція населення - переміщення людей через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час. Міграції бувають економічні, політичні, гуманітарні; внутрішні (без перетину державного кордону країни) і зовнішні

(з перетином кордону). Існує багато і інших видів міграцій за іншими критеріями [6, 12].

В Китаї з кінця 40-х років 20 ст. переважали зовнішні міграції (в їх числі політичні) спочатку у сусідні країни, а пізніше і міжконтинентальні. Нині, китайські діаспори існують у багатьох країнах світу. В останні роки вони стають дедалі більш організованими оскільки в них зацікавленою стала держава. Найбільші китайські діаспори існують нині у країнах Південно-Східної Азії, Японії, США, Канаді, Росії, Західній Європі.

Значний економічний ріст в самому Китаї дещо загальмував відтік китайців за кордон і активізував внутрішні міграції. Стрімкий ріст міст, деградація села, розвиток транспортної інфраструктури привели до збільшення сезонних та маятникових міграцій тощо.

Зайве, що не має роботи, населення в Китаї становить приблизно 200 млн. людей. Ще 80 млн. людей «плаваюче населення», що мігрує у пошуках роботи. Сильне перенаселення сіл - це основна економіко-демографічна проблема країни [6, 12, 18, 19].

Урбанізація Китаю. Урбанізація — це зростання ролі міст в розвитку суспільства, який супроводжується ростом і розвитком міських поселень, зростанням питомої ваги міського населення. Нині міське населення у світі починає переважати над сільським. Урбанізація прямо залежить від рівня розвитку виробничих сил, науково-технічної революції. Збільшення міського населення прямо залежить від природного приросту самого міського населення, так і притоку сільського населення у міста, виникнення нових міст, включення у рамки міст приміських територій, перетворення сільських населених пунктів у міські. Сучасному Китаю властиві усі ці чинники урбанізації і рівень її невпинно зростає (1990 – 26 %, 1996 – 29 %). Але, в Китаї до міських жителів часто відносять і жителів передмість. Тому реальний рівень урбанізації в Китаї статистика завищує. Водночас, дуже

швидко розвиваються найкрупніші міста. В Китаї більше 70 міст-мільйонерів, 24 з яких відносяться до крупних міських агломерацій з населення більше 3 млн. людей (це майже половина всіх крупніших міст Азії), в яких зосереджено 40 % міського населення країни. Найбільші міста Китаю Шанхай, Пекін, Тяньцзінь, Шеньян, Ухань, Гуанчжоу, Харбін, Чунцін [11, 12, 18, 19, 24, 25].

Основна демографічна проблема Китаю полягає у стрімкому росту населення і необхідності його обмеження, на що і направлена демографічна політика Китаю [14, 18, 19, 26]. Згідно політиці обмеження росту населення Китай планував до 2005 року стримувати чисельність населення країни в межах 1,33 млрд. (без Гонконгу, Макао, Тайваню), а коефіцієнт щорічного природного приросту не більше 9 %. До 2010 року чисельність населення країни повинна була знаходитись в межах до 1,4 млрд. До середини 21 століття чисельність населення країни досягне пікової позначки (приблизно 1,6 млрд.) і почне скорочуватися [36, 51]. Але, згідно останніх демографічних прогнозів ООН, китайське населення ніколи не досягне 1,5 млрд. чоловік, пік його припаде на 2030 рік (1,45 млрд.), а потім почнеться спад, в результаті чого до середини XXI століття найбільш багатонаселеною державою світу стане Індія, в якій буде на 200 млн. корінних жителів більше, ніж у Китаї [26]. З 2000 року в Китаї щороку народжується 15-16 млн. людей. У найближчі роки прогнозується щорічний приріст населення 10 млн. чоловік, але він буде поступово наближатися до нуля [36, 38, 51]. Кількість людей працездатного віку досягне максимуму в 2020 році і становитиме 940 млн. (65 % населення). До середини XXI століття чверть населення Китаю пенсіонерами (нині 10 %).

Росту чисельності населення сприяли ліквідація голоду, успіхи системи охорони здоров'я, ліквідація інфекційних захворювань, зменшення дитячої смертності, збільшення тривалості життя [6,12,18,36,38,45,47,48,64].

В перші роки народної влади демографічна політика держави була направлена на ріст населення з метою створення запасу трудових ресурсів,

необхідних для прискорення соціально-економічного розвитку країни. При цьому не враховувалися відносна обмеженість родючих земель, джерел енергії в країні, її загальна економічна відсталість. У перших державних планах звертали увагу лише на виробничі показники в цілому, але майже не брали до уваги темпи зростання населення. Вважалося, що велике населення - це величезний потенціал трудових ресурсів, який створює сприятливі передумови для прискорення соціально-економічного розвитку країни.

З середини 60-х років стала усвідомлюватись помилковість офіційної політики в області народжуваності, почали вживатися заходи щодо зниження їх рівня. Але заходи, що ставили своєю метою контроль над народжуваністю, не було системним, повсюдним і глибоко продуманим, а в роки «культурної революції» і ті невеликі успіхи, які були практично зведені до нуля. У кінці 70-х років 20 ст. були ухвалені суворі економічні і соціальні заходи щодо стримування високої народжуваності. Планове зростання населення стало основним пріоритетом держави. В життя стало проводитися гасло: «одна сім'я - одна дитина». На думку китайських демографів, якщо не взяти під контроль ріст населення, то економічні успіхи будуть зведені нанівець [45, 70-73, 76-78].

З основною демографічною проблема Китаю пов'язані соціальні і інші проблеми [4, 6, 12, 18, 36].

Проблема зайнятості. Зростання кількості населення потягло багато проблем, зокрема його зайнятості. На початок 3 тисячоліття н.е. кількість осіб працездатного віку перевищило 0.9 млрд. чоловік. За цим показником у світі Китай знаходиться на першому місці. Велика кількість працездатних, але не забезпечених роботою, - найважливіша соціально-економічна проблема країни, основна причина реформ. На ринку праці пропозиція постійно перевищує попит. Вочевидь, ця проблема буде існувати ще довго і заважатиме реформам у суспільній економіці.

З 50-х років у Китаї спостерігалися два сплеску народжуваності. Перший відбувався з 1954 р. по 1957 р., коли щорічно народжувалось більше 20 млн. Другий - з 1962 р. по 1975 р. Дані третього перепису населення Китаю показують, що і в 1981 р. після 10 років застосування планового дітонародження кількість народжених за рік становила 20,7 млн. осіб. При дуже низькій смертності населення у віці від 0 до 14 років - з кінця 70-х років до 1996 р. - в Китаї щорічно більше 20 млн. осіб входило в працездатний вік.

В 1990 р. чисельність трудових ресурсів в Китаї склала 754,5 млн. чоловік (65,6% від усього населення), серед яких соціально зайнятих 614 млн. У 1996 р. кількість осіб працездатного віку зросла до 850 млн. і до кінця минулого століття перевищило 900 млн. чоловік. За абсолютною чисельністю економічно активного населення Китай перебуває на першому місці в світі.

Питання соціальної рівності є чутливим і найменша необережність може викликати заворушення в суспільстві. Але, Китай буде ринкову економіку, в якій діють механізми конкуренції та економічної ефективності. Для правильного і ефективного використання трудових ресурсів Китай намагається створити єдиний ринок робочої сили [11,12,36,43,45].

Проблема зайнятості в основному викликана надлишком робочої сили на селі. Вирішення питання, пов'язаного із зайвою робочою силою в сільській місцевості, вже стало найважливішим чинником, що визначає успіх реформ на селі. Це призвело до вибору: або пустити селян до міст, що знову призведе до проблем, або обмежити сюди їх переселення і, в кінцевому рахунку, обмежити розвиток села [6, 36, 43, 44].

Проблеми освіти населення. Багато проблем в Китаї значною мірою спричинено низьким рівнем освіти. У перші роки народної влади досягнуті великі успіхи в галузі освіти. Була близька до повної ліквідації неписьменність. Великий розвиток отримала загальноосвітня і вища школа. Однак політика «великого стрибка», «культурна революція» негативно

позначилися на освіті. Хоча останнім часом багато чого виправлено, положення залишається важким. За даними статистики, 23,5% жителів країни неписьменні і напівграмотні. До 1982 р., через 32 роки після створення КНР, кількість населення збільшилася на 566 млн., і тільки 325,2 млн. осіб отримали освіту. За даними четвертого перепису населення Китаю на 1 липня 1990 населення у віці старше 12 років у середньому мало освіту на рівні 5,5 років навчання. Неписьменних і напівграмотних у віці 15 років і старше було 182 млн. осіб, з яких більшість проживало в сільській місцевості. Частка осіб, які мають вищу освіту, склала лише 0,6%, студентів вузів - 0,12 % від усього населення. Це означає, що відсоток осіб, що надходять з початкової школи в середню невисокий, а з середньої школи до вузу ще нижче [6, 11, 18, 19].

Нинішнє відставання в освіті, без сумніву, впливатиме на подальший розвиток економіки і суспільства в цілому. За даними зарубіжних досліджень, половина національного доходу США є результатом підвищення освіти робочої сили. Відповідно до досліджень, проведеним в Японії, ступінь освіти працівників впливає на технічне перетворення: якщо рівень освіти робітників піднімається на один клас, то рівень техніки - на 6 %. Зазвичай, чим нижче рівень освіти, тим менше національний дохід країни. Низький освітній рівень населення є важливим фактором, що негативно впливає на соціально-економічний розвиток Китаю.

Продовольча проблема. Загострення демографічних проблем погіршило забезпечення населення харчами і товарами широкого вжитку. На сьогоднішній день за кількістю виробленого зерна, м'яса, ріпаку, багатьох овочів, Китай займає 1 місце в світі і їх виробництво невпинно зростає. Але виробництво на одну людину населення збільшилось незначно [12, 36, 43, 48]. До того ж, в структурі споживання зерна більшість йде на харчування людей і це створює складності для скотарства. Виробництво м'яса в Китаї на 22,4% менше від середньосвітового рівня, яєць - 17,2%, продуктів водного промислу - 60,5%. Надалі буде важко зберегти навіть і такий низький рівень..

При невеликій площі неораних земель, які ще можливо обробляти, вирішення питання про зерно починає все більше залежати від збільшення обсягів виробництва з одиниці площі. Але можливе збільшення виробництва з одиниці площі не безмежно. В останні роки виробництво зерна в Китаї не перевищує 500 млн. тонн, а населення стійко збільшується. Більш того, оброблювані площі щорічно скорочуються. Все більше земель відводиться під будівництво, луки і ліси, селяни посіви зернових замінюють більш дохідними культурами. 1/2 - 1/3 посівних площ в Китаї періодично страждають від посух, повеней та інших стихійних лих.

Сьогодні на Китай припадає понад 20 % усього населення земної кулі. Однак на його території всього близько 7 % світових орних земель. Становище ускладнюється ще й тим, що в останні роки загальний обсяг виробництва зерна в країні не росте і протягом ряду останніх років не перевищує 500 млн. тонн, а населення продовжує збільшуватися з кожним роком. На «їдця» доводиться 370 кг зерна на рік, а кілька років тому цей показник дорівнював 400 кг. Більш того, оброблювані площі щорічно скорочуються на 300-400 тисяч гектарів. Посівні площі скоротилися з 130 до 110 млн. гектарів. Їх тепер припадає менше, ніж по 10 соток на людину. Причини цього наступні: 1) все більше земель відводиться під будівництво; 2) спостерігається перекид орної землі під луки і ліси, що також є одним з важливих факторів, що впливають на зменшення її площі; 3) селяни скорочують посіви зернових заради більш дохідних культур. Багаті приморські провінції, які були житницею країни, стали ввозити зерно з внутрішніх районів; 4) 1/2 - 1/3 посівних площ в Китаї періодично страждають від посух, повеней та інших стихійних лих.

Проблема «старіння» населення. Політика контролю над зростанням населення, зокрема політика «планування сім'ї», викликала ще одне явище в демографії Китаю: відбуваються зміни у віковій структурі. Збільшується частка дорослого та працездатного населення. Різке «постаріння» населення

очікується в наступні 40 років. В кінці 1996 року в Китаї було близько 130 млн. чоловік у віці 60 років і старше - приблизно 10 % від загальної чисельності населення. Згідно з оцінкою ООН, якщо кількість людей у віці 60 років і старше становить понад 10 % від загальної чисельності населення, то дана країна є «країною з літнім населенням». Протягом наступних 40 років кількість літніх китайців буде збільшуватися щорічно більш ніж на 3 %. До 2025 року воно складе понад 300 млн. чоловік, або понад 20 % від загальної чисельності населення. В 2035 році частка літніх людей підніметься до 27 %, тобто кожна четверта людина в країні буде літнім.

Збільшення частки людей похилого віку в загальній чисельності населення збільшує витрати на їх утримання. У 1988 році кількість пенсіонерів сягала 18 млн. (14 % від чисельності працюючих). У 2000 році пенсіонерів стало 40 млн. (17 % від чисельності працюючих). У промислово розвинених містах старіння населення вже сьогодні є серйозною проблемою.

Держава багато робить щоб забезпечити спокійну та безбідну старість громадян Китаю. Майже у всіх провінціях, автономних районах і містах центрального підпорядкування створена мережа будинків престарілих. Для них створено низку підприємств «з полегшеним способом виробництва», вони беруть участь у підтримці громадського порядку, вихованні молоді ін.

У Китаї в основному традиційна структура сім'ї. Нині лише 4 % осіб у віці 60 років і старше живуть окремо. Але старіння населення змінює сімейну структуру: збільшується кількість окремих сімей літніх людей і сімей типу 4:2:1, де 4 - люди похилого віку, 2 - працездатне населення, 1 - неповнолітні. Так політика «одна сім'я - одна дитина» створила своєрідний демографічний капкан, коли максимальний соціальний тягар лягає на мінімально для цього підготовлене покоління [6, 12, 17, 18, 19, 26].

Проблеми пов'язані з міграцією населення та урбанізацією. Останнім часом в демографічній області виникла ще одна складна проблема, яка

викликає серйозне занепокоєння. Це величезна маса мігруючого населення. Як вважають у Китаї, її виникнення пов'язане із здійсненням у селі аграрної реформи. Перехід на систему сімейної підрядної відповідальності вивільнив значна кількість селян. Більшість колишніх хліборобів влаштувалося на місцеві волосні та селищні підприємства, мережа яких швидко розвивається в сільських районах, частина ж рушила до міста у пошуках роботи [6, 12, 19].

Мобільне, яке важко піддається контролю мігруюче населення ускладнює реалізацію демографічної установки «одна сім'я - сім'я, одна дитина». Обстеження, проведене в ряді міст, показало, що 70 % жінок з числа приїжджих «не слідує державній політиці планування сім'ї», маючи по двоє і більше дітей.

Міграція значно прискорила і ускладнила процес урбанізації в Китаї. Здійснення господарської реформи призвело до різкого збільшення числа мігрантів, зміни характеру процесів урбанізації в країні. Останнім часом помітно зростає число міст-мільйонерів та інших великих міст, в яких проживає переважна більшість мешканців, що характерно для процесу урбанізації в Китаї. Майже 79 % городян проживає в містах з населенням більше 500 тис. осіб, 48 % - з населенням понад 1 млн. чоловік. Частка малих та середніх міст з числом жителів 50-100 тис. чоловік невелика.

Така скупченість населення загострює забезпеченість городян житлом та комунальними послугами. У великих містах забезпеченість житлом набагато гірше, ніж у малих. Якість житлових приміщень у містах не відповідає сучасним вимогам. Для обігріву квартир використовуються печі і невеликі котельні, що підсилює забруднення атмосфери міст.

Вода в містах поганої якості, її недостатньо, більше 150 міст країни гостро страждають від постійної нестачі води, її не вистачає як міському населенню, так і промисловим підприємствам.

Зростання кількості міських жителів на передній план висуває і проблему міського транспорту, який протягом багатьох років майже не оновлювався; використовуються в основному старі, зношені машини.

Слабо контрольовані темпи урбанізації сприяють росту злочинності.

В Китаї надзвичайно гостро стоїть *екологічна* проблема, викликана, перед усім, стрімким розвитком економіки. Найбільше: забруднення природних вод промисловими стоками, територій твердими відходами, прибережних вод, повітря внаслідок спалювання вугілля, «кислотні дощі». Екологічні кризи в Китаї були і в минулому (1 тисячоліття до н. е., 18-19 ст.) внаслідок розорення земель, зведення лісів. В результаті почастишали повені річок (за останні 4 тис. років Хуанхе 1,5 тис. разів проривала дамби, змінювала течію). Велику шкоду екології нанесли роки «культурної революції». З 80-років 20 ст. здійснення економічних реформ підсилило увагу і до екологічних проблем. Були закриті підприємства, які надмірно порушували екологію. Збільшена лісистість території (з 9 до 14 %), відкриті заповідники, укріплені береги річок (Хуанхе). Ці заходи стали можливі завдяки прийнятих законів щодо охорони навколишнього середовища, охорони середовища морів і океанів, попередження забруднення атмосфери, охорони водних ресурсів. Внаслідок їх, екологія в країні дещо покращилась, залишаючись доволі складною. Подальші заходи полягають в узгодженому розвитку економіки, промисловості, технологій і охорони навколишнього середовища, використанню досягнень науково-технічного прогресу в охороні навколишнього середовища, поступово збільшувати частку фінансування для вирішення завдань з охорони навколишнього середовища, отримувати фінансову і технічну підтримку інших країн на взаємній основі [34,44,46,47].

Зростання чисельності населення створює величезний тиск на навколишнє середовище. Вже помітні ознаки, які показують, що сьогodнішня кількість жителів Китаю наближається до межі. А в деяких районах країни навіть перевищує межу «витривалості» екологічної системи. Разом зі

збільшенням чисельності людей зростають і їх сумарні потреби. Щоб зменшити невідповідність між потребами людини та їх забезпеченням навколишнім середовищем потрібне нове посилене освоєння природи і руйнація навколишнього середовища. Найбільш значною екологічною проблемою тут є ерозія ґрунтів, коли щорічно багато земель перетворюються в пустелі. Скорочення лісів, луків, видобуток корисних копалин руйнує екосистеми, викликає стихійні лиха.

Постійно зростає і забрудненість навколишнього середовища комунальними і виробничими (промисловими і сільськогосподарськими) відходами. На підприємствах в містах переважають відсталі технології та обладнання, не витримуються норми з охорони навколишнього середовища. У країні 85 % промислової стічної води і 80 % промислових відходів, більшість відпрацьованого газу без очистки випускається в навколишнє середовище, що створює дуже серйозну ситуацію. Щорічна кількість різних промислових відходів становить близько 430 млн. тонн. Сьогоднішня ситуація в Китаї по забрудненню навколишнього середовища різними підприємствами тільки починає серйозно усвідомлюватись.

Швидке, безконтрольне зростання населення Китаю зводить і буде зводити практично нанівець досягнення в економічній області [6, 19, 48].

Щоб вирішити існуючі проблеми, китайській владі необхідно проводити жорсткий контроль планування народжуваності, пошук дієвих шляхів реалізації державної установки «одна сім'я - одна дитина». Пропонується збільшити штрафи за «позапланових» дітей. Вести продуману, комплексну, роз'яснювальну роботу, поліпшувати становище жінок.

Китайські фахівці наголошують на необхідності комплексного підходу при вирішенні складної демографічної проблеми, зваженого аналізу та обліку економічних, культурних, екологічних та інших чинників, що позначаються

на рівні народжуваності. Основою вирішення проблем народонаселення є, перш за все, соціально-економічні перетворення [36].

Висновки до розділу

1. Ментальність китайців результат тривалої історії формування китайського суперетносу, стійкої тенденції до утворення сильної централізованої держави. На формування етносів та їх ментальних рис впливають історико-культурні і природні чинники, відносна роль яких різна у різних етносів. Вочевидь природні умови визначали розселення людей в ранні етапи їх історії, види їх господарської діяльності. Природні умови - необхідна ресурсна основа матеріального існування етносів.

2. Носями китайської ментальності виступають окремі представники та їх групи етнічної системи Китаю (китайського суперетносу). Етногенез китайського суперетносу відбувався упродовж тисяч років в складних історичних умовах формування централізованої китайської держави на великій, складній за природними умовами території, оточеної ворожими сусідами. Основні етнічні процеси утворення китайського суперетносу були: *консолідація, асиміляція, міжетнічна інтеграція, етногенетична фіксація*, які проходили одночасно.

3. На життя простих китайців, їх менталітет, культуру (філософію, літературу, мистецтво) Китаю вплинули 3 основні ціннісні системи – конфуціанство (найбільше), даосизм і буддизм. До них були і інші системи, відображені зокрема в Правилах Лі. Вони були використані Конфуцієм в створеній ним системі соціальної етики, призначеної для усіх соціальних верств тодішнього китайського суспільства. Конфуцій хотів відновити ті часи, коли правителі були мудрі, чиновники чесні, а люди процвітали.

4. Вчення Конфуція відіграло найбільшу роли у вихованні основних ментальних рис китайців у власному побуті і в спілкуванні з представниками

інших етносів з іншим менталітетом. Вчення Конфуція прямо вплинуло і на розвиток національної культури Китаю.

При написанні третього розділу використовувались джерела

[3, 6, 7, 11, 12, 18, 19, 24-27, 34-36, 37, 38, 40, 43-49, 57, 59-61, 64-66].

РОЗДІЛ 4.

ТУРИЗМ В КИТАЇ

Політика «реформ та відкритості» вносить значні зміни у внутрішнє життя сучасного Китаю і широко відкрила його для зовнішнього світу. Іноземці, які пересуваються новими якісними дорогами Китаю, мають можливість спостерігати і природну велич ландшафтів цієї країни і численні матеріальні артефакти тисячолітньої історії культурного розвитку Китаю. В останні роки Китай стрімко розвиває туристичну сферу. За даними офіційної статистики найбільше відвідувачів прибуває з Великобританії, США, Японії, Німеччини, Франції, Росії.

4.1. Особливості розвитку туризму в Китаї

Становлення сучасного туризму в Китаї почалося в 1949 році. Перше державне бюро подорожей по обслуговуванню китайців - хуацяо було створено в 1951 році, а в 1954 році Міжнародне бюро подорожей Китаю для обслуговування іноземців. В 50-60-ті роки 20 століття Китай відвідувало дуже мало туристів (всього кілька тисяч чоловік на рік). Тому в 1964 році було створене Головне управління подорожей і туризму Китаю з метою вдосконалення управління туризмом. І вже з 1965 року почався стрімкий розвиток туризму. Тільки головне бюро подорожей в Пекіні прийняло в 1979 році 169 тисяч іноземних туристів, більше за попередні 25 років. В цей період швидко розвивався і внутрішній туризм. В 1983 р в Пекіні відбулась перша конференція з міжнародного туризму і Китай був прийнятий у Всесвітню туристичну організацію (ВТО).

Сьогодні в країні налічується більше 13 тисяч туристичних фірм, а туристів готові прийняти понад 10 тисяч комфортабельних «зіркових» готелів. За прогнозами туристичної агенції Китаю, до 2020 року країна може зайняти 1-е місце в світі за числом прийнятих іноземних громадян і 4-е місце - в рамках туристичних турів. В 2004 року загальна кількість іноземних

туристів в Китаї перевищило 100 мільйонів і постійно зростала, як і щорічні доходи від туристичного бізнесу, які склали 20,5 мільярдів доларів США. Туризм активно розвивався і всередині країни, дохід від якого становив 471 млрд юанів.

Необхідно зазначити, що також значно зростає і чисельність китайських туристів, що виїжджають з Китаю. У 2002 році їх число склало 16 мільйонів 600 тисяч, майже втричі більше як в 1996 році. У 2004 році в рамках службових поїздок за кордон виїжджали 5 мільйонів 370 тисяч китайців, а у приватному порядку - біля 12 мільйонів 970 тисяч. Загальна кількість подорожуючих всередині і виїжджаючих за кордон китайців в 2004 році досягла 110 мільйонів осіб. При цьому, загальні доходи від внутрішнього і міжнародного туризму склали 684 мільярдів юанів. Таким чином, це може свідчити що саме Китай з його високими темпами зростання в туристичній галузі, які переважають азіатські і європейські показники, був напередодні справжнього туристичного буму. До недоліків китайського туризму відносяться невисока кваліфікація обслуговуючого персоналу і недосконалість маркетингового механізму. Так, наприклад, десятки гігантів світового готельного бізнесу відкрили свої підприємства в Китаї, але жодного «зіркового» готелю за його межами китайці досі не побудували.

Нині різними агентствами і фірмами пропонується багато різних турів і людям, які мало обізнані з Китаєм, не завжди легко обрати потрібні тури, які сильно відрізняються один від одного. Райони Китаю багаті своїми визначними пам'ятками, що і робить кожен тур в Китай унікальним. Сфера туризму в Китаї розвивається і постійно надає нові пропозиції для туристів. Завдяки підвищенню якості туризму в Китаї тепер стали доступними для відвідування майже всі куточки Китаю.

На сьогоднішній день в Китаї розвиваються види туризму традиційні, нові і відносно нові. Розвиток туристичної сфери вимагає вдосконалення

існуючих видів туризму. Туризм стає все більш змістовним, насиченим, оригінальним. Так, нині великі туристичні фірми пропонують подорожі по Китаю, поєднуючи їх з відвідуванням певних національних фестивалів, яких в Китаї багато (наприклад, «Duan Wu» - день пам'яті поетів - патріотів, «Chongyang» - фестиваль двох дев'яток, фестиваль «ліхтарів» ін.).

Новий вид туризму в Китаї *діловий туризм* викликаний постійним ростом китайської економіки і постійною потребою у більш кваліфікованих трудових ресурсах, яких в країні не хватає. Діловий туризм збігається і з потребою людей в успішній роботі. Мета такого виду туризму полягає у поєднанні відпочинку і справ по роботі (укладення договору, консультація, участь в конференціях, відвідування виставок). Вони не рідко дають початок перспективним бізнес-проектам.

Китай широко відомий у всьому світі як *Здравниця Сходу*. З 90-х років китайська народна медицина стала відома на заході, де її прийняли з інтересом. Багато людей, які хворіють різними хронічними захворюваннями почали шукати нові методи і засоби лікування в Китаї. Це спонукає уряд Китаю піднімати питання будівництва нових сучасних медичних центрів, санаторіїв, зон відпочинку. Туристичні агентства різних країнах пропонують послуги *лікувально-оздоровчого туризму*, який користується величезним попитом в Китаї і у світі.

Основна потреба чисто лікувального туризму - лікування захворювань. Клієнти можуть вибирати туризм лікувальної спрямованості, лікування певних захворювань або профілактичного характеру для організму, його загального фізичного і психологічного стану. Лікувальний туризм полягає у лікуванні захворювань засобами туризму. Лікувальний туризм враховує ландшафтно-кліматичні чинники місць лікування, цілющі джерела, дозовані навантаження при прогулянках тощо.

Китайці змогли вміло об'єднати методи народної медицини і сучасні. Щорічно, санаторії Китаю приймають сотні тисяч відпочиваючих. Лікування в Китаї швидко набуло великої популярності в багатьох країнах.

Якщо людина відпочиває в Китаї і не потребує інтенсивної терапії, але хоче зміцнити своє здоров'я, то можна без перешкод відвідувати любий лікувальний центр або санаторій. Там, туристи можуть купатися в басейні з гейзерними водами, відпочити під пальмам з келихом лікувального коктейлю, пройти курс профілактичного масажу.

Багато китайських SPA-центрів розташовано на термальних джерелах, де використовуються природна мінеральна вода різної температури, грязі, а також фітотерапія, голкотерапія, припікання, різні види масажу, банки та різноманітні парні. Відомі такі центри на вулканічному острові Хайнань, в долині термальних джерел Сінлунь (температура води в них 45⁰ - 65⁰), величезний комплекс Наньтянь, який в 2005 р був внесений до списку «найкращі китайські термічні джерела», пекінський санаторій «імператорські джерела».

Останнім часом, одним з видів туризму став *шопінг*. Азія, взагалі, рай для шопоголиків! А Китай відрізняється виключним різноманітним набором товарів. Китай славиться предметами своїх художніх промислів, історія виготовлення яких йде в глибоке минуле. Іноземці, які відвідують Китай, практично всі беруть на пам'ять сувеніри, а то і справжні художні витвори.

Найбільш популярними у туристів товарами є шовк, вишиті і парчеві вироби, живопис і каліграфія, ліки китайської медицини, китайська емаль, кераміка і порцеляна, скульптурні вироби, плетені вироби, лакові вироби, китайські віяла, прилади для письма тушшю, чай і вино. Великі торгові комплекси розташовані у всіх значних містах Китаю, причому більшість з них можна відвідувати без візових обмежень. Спеціально для туристів були створені Пекінський антикварний ринок, Пекінська торгова пішохідна

вулиця, численні торгово-розважальні комплекси. В Пекіні багато магазинів і базарів, які повністю задовольняють потреби завзятого шопоголіка різних фінансових можливостей: шкіряний, шовковий, перловий, джинсовий ринки, польський базар, магазини «Дружба», «баксів», «Чанань», «Фусинь», «Ванфузін », торговий центр « місто і село » тощо.

Китай нині найбільший експортер товарів в ЄС і США. Приваблюють їх низькі ціни, широкий вибір, якість, а також ліберальний експортний режим.

Взагалі, туристичний потенціал Китаю, особливо в сфері екскурсійно-пізнавального туризму, величезний. В Китаї розташовані 29 (за даними 2007 року) об'єктів, внесених до Списку світової культурної спадщини ЮНЕСКО, за кількістю яких Китай займає третє місце в світі.

В 2006 році ВТО відзначала, що розвиток туризму в Китаї в останні 15 років йде "приголомшливими" темпами, а в останні роки, відбувається справжній підйом цієї галузі. В 1990 році Китай відвідали 10,5 млн. іноземних туристів, а в 2004 році - 41,7 млн. В тому році виручка від туризму досягла 25,7 млрд. доларів США.

ВТО прогнозувала, що до 2015 року Китай стане світовим лідером за обсягом в'їзного туризму, 4-м - виїзного туризму. Нині по доходах від міжнародного туризму Китай вийшов на 5-е місце у світі. В 2015 році загальний дохід від туризму в Китаї був більше 60 млрд доларів США і постійно зростає .

З 2005 року по всім основним напрямки туристичної індустрії Китай мав сталу тенденцію для стрімкого росту. Нині Китай випередив Японію і став першою країною з виїзного туризму в Азіатському регіоні. Новою традицією внутрішнього туризму Китаю стають туристичні поїздки в 3 «золоті туристичні тижні» - це додаткові вихідні дні, які співпадають з головними святами країни. Це стало можливо, завдяки величезній історичній

спадщині і розвинутій туристичній інфраструктурі. Нині Китай посідає 4-е місце в світі за числом туристів, які його відвідують.

Політика Китаю в туристичній галузі спрямована виключно на ріст числа іноземних туристів. Їм дозволено безкоштовно відвідувати більше 600 музеїв. Урядом виділено 200 мільйонів юанів на підтримку безкоштовного відкриття музеїв в країні. Заплановано до цих 600 музеїв додати ще 800.

В 2005-2015 роках на розвиток туристичного та виставкового бізнесу було виділено біля 9,5 млрд. доларів США. Але обсяги інвестицій в розвиток туризму в Китаї можуть складати десятки мільярдів доларів.

Потужний поштовх для розвитку туризму, Китай отримав завдяки Олімпіаді 2008 року в Пекіні. Була створена потужна інфраструктура (готелі, дороги, транспортні розв'язки у великих містах).

Основні тренди розвитку туризму в Китаї. В Китаї туризм, крім вище відзначених функцій, знайомить представників інших народів з власними здобутками, які відіграли важливу роль для усього людства. Нині, на міжнародній арені, Китай ненав'язливо проводить політику нейтралітету або «м'якої сили», до якої прийшов завдяки тривалому історичному розвитку. Великим надбанням китайської цивілізації були її видатні державні діячі і філософи. Імператор Цинь Шихуань у 2 тисячолітті до нашої ери об'єднав розрізнені царства і вперше в історії Китаю створив багатонаціональну централізовану державу (Західний або Золотий Чжоу) і правив нею силою розуму і добра, залишивши нащадкам видатний культурний пам'ятник – *правила Лі*. Через пів тисячі років у 6-5 століття до н.е., великий китайський філософ Конфуцій, взявши за основу правила Лі, творчо їх адаптував до нових умов, дав китайцям своє велике вчення – *соціальну етику*, єдину для простих людей і правителів. Основу її становлять *пам'ять предків* (через строге виконання певних *ритуалів*), *сім'я*, *освіта* (і *самоосвіта*). Завдяки їх строгому слідуванню (це вимагав Конфуцій), Китай, на відміну від всіх

інших етносів (за Л. М. Гумільовим етноси живуть 1,1-1,5 тисячі років), існує значно довше. На наш погляд, це відбувається завдяки правилам Лі і вченню Конфуція, основні етичні принципи якого *жень* (любов до людей) і *сяо* (повага старших і родичів). Нині, Китай експортує не тільки товари, але і свою культуру – здійснює *культурну експансію*. Туристи, які відвідують Китай мають глибоко розуміти ментальність китайців, яка виховувалась в них від покоління до покоління тисячі років. Крім паперу, книгодруку, порошку, компасу, порцеляни та інших матеріальних артефактів культури, Китай дав людству і досконалі суспільні системи, які створили і намагались практично втілювати їх видатні філософи [13-15, 17, 34. 36, 37, 43, 44].

В Китаї проводиться багато цікавих внутрішніх турів, розробляються нові, які дозволяють краще пізнавати цю країну. Про деякі з них йшлося вище. Одна з програм, яка здатна об'єднати різні країни і народи, і до якої має дотичність і Україна, так званий *Великий шовковий шлях*.

Великий шовковий шлях почав складатися, як система торговельних шляхів, в першому тисячоріччі до н. е. і існував до середини 20-го століття. Спочатку в його інфраструктурі розвився західний напрямок (Іран, коштовне каміння), потім Меридіональний шлях, який зв'язав Південний Сибір (Киргизький шлях), Центральну Азію і північний захід Китаю з південно-західним Китаєм, В'єтнамом і Бірмою. Цим шляхом рухалися цілі степові народи та біженці, які тікали від арабських завоювань на захід і схід. Разом з ними в Китай прийшли і нові релігії (зороастризм, іслам, християнство). В епоху Хань шлях ділився на Північну, Південну, Середню дороги, довжина кожної була до 2 тис. км. В епоху Тан (7-8 ст.) активно діяли Середня дорога і Степовий шлях, виник шлях в Індію через Тибет і Непал, яким. Разом з арабськими купцями китайська порцеляна попала в Південну Африку.

Великий шовковий шлях нині пролягає Китаю більш як на 4 тисячі км. На прилеглий до нього території живуть представники 40 національностей, зосереджено безліч пам'яток історії культури та архітектури, острівці

самобутніх звичаїв і традицій народів Північного Заходу Китаю. Цікавими для відвідування в цьому сенсі є провінції Шеньсі, Цинхай, Ганьсу, а також Нінся-Хуейський автономний район і Синьцзян, відомий, зокрема, руїнами стародавніх міст. Тут розташовані витoki ріки Хуанхе - колиски китайської цивілізації, де зароджувалася китайська культура. В кінці вересня в місті Сучжоу проходить туристичний *Фестиваль шовку*. Вишивання по шовку - це відомий вид декоративно-прикладного мистецтва Китаю. Вишивальниці по шовку володіють десятками прийомів, які дозволяють тонко передавати фактуру предмета, відтінки кольорів, і, навіть, об'ємність зображення. Найбільш популярними є сучжоуська, хунаньська, сичуанська і гуандунська школи вишивання. Сучжоуська вишивка зображує кішок і золотих рибок, хунаньська - левів і тигрів, сичуанська вишивка примітна квітами лотоса, коропами і півнями, а гуандунську вишивку презентує знаменита картина «Всі птахи прагнуть до фенікса».

Для розвитку програми «Шовковий шлях» в 1987 році була підписана Конвенція Ради Європи - Юнеско «Шовковий шлях - шлях діалогу». Для України цю конвенцію надало Бюро Ради Європи в 1999 році. Метою розвитку культурного маршруту «Шовковий шлях» є підтримування у європейців почуття їх загальної культурної самобутності і звернути увагу європейців до місцевих і регіональних пам'яток культури. Рада Європи виступає ініціатором і координатором в питаннях співпраці з державними та приватними організаціями, стежить щоб туристичні маршрути проходили по місцях, які мають велике значення для європейської культури. Європейський інститут культурних маршрутів в Люксембурзі допомагає Раді Європи в плануванні і реалізації цієї програми. В 1998 році представники 30 країн в Тбілісі обговорили проблеми і перспективи проекту «Шовковий шлях», який обіцяє стати найбільш прибутковим туристичним маршрутом ХХІ століття. Проект буде складатися з культурного, політичного, економічного напрямків.

Цей туристичний маршрут повинен відкривати перед мандрівниками сторінки історії тих народів, землі яких він перетинав. «Шовковим шляхом» він був названий в давнину, коли основним товаром, який ним перевозився був шовк, вироблений в древньому Китаї. «Шовковий шлях» зіграв важливу роль в культурному і економічному обміні Китаю і Заходу. Торговельні зв'язки сприяли культурному обміну і взаємодії китайської, індійської, перської, арабської, давньогрецької і давньоримської цивілізацій. Розквіт «Шовкового шляху» приніс розвиток районам уздовж нього.

Шовковий шлях не раз змінювався, торгових шляхів ставало все більше, якими з Китаю вивозили не тільки шовк, але і залізні вироби, золото, бронзові дзеркала, лакові та бамбукові вироби, ліки. А з Заходу торговці везли насіння люцерни, виноград, бавовну, а також скло і сукно. З давніх-давен на Сході вели караванну торгівлю: тільки вона могла впоратися з дорожніми небезпеками і величезними витратами. Купці закуповували товари і комплектували великі каравани з сотень коней і в'ючних тварин - верблюдів, коней, мулів. На чолі караванів стояли посадові особи з багатих купців, дипломатів. Каравани обслуговували цілий штат прикажчиків, переписувачів, нотаріусів. Більшість людей в каравані становили слуги і військова охорона. В далеку дорогу вирушали зазвичай навесні, разом з караваном їхали не тільки торгові люди і купці, а й послы, паломники, вчені, ченці, проповідники різних релігій. Духовні місії сприяли розвитку географічних знань. Шовковим шляхом китайські ченці Фасянь і Сюаньцзань відвідали західні країни і видали трактати «Записки про буддійські країни» і «Трактат в епоху Тан», які стали важливими документами для вивчення історії Західного краю, Індії та Шовкового шляху.

У Китаї «Шовковий шлях» сьогодні пролягає транспортним коридором Сіань - Урумчі, який з'єднується з залізницею в межах Казахстану. Це сприятиме економічному відродженню міст уздовж «Шовкового шляху», підвищить роль місцевого самоврядування, налагодить трансконтинентальні

зв'язки Європейських та Азіатських культур. «Шовковий шлях» вивчає спеціальна наукова дисципліна - дуньхуановедення. Збережені численні історичні пам'ятники на Стародавньому Шовковому шляху все більше стають популярними об'єктами туризму (Рис. 2).

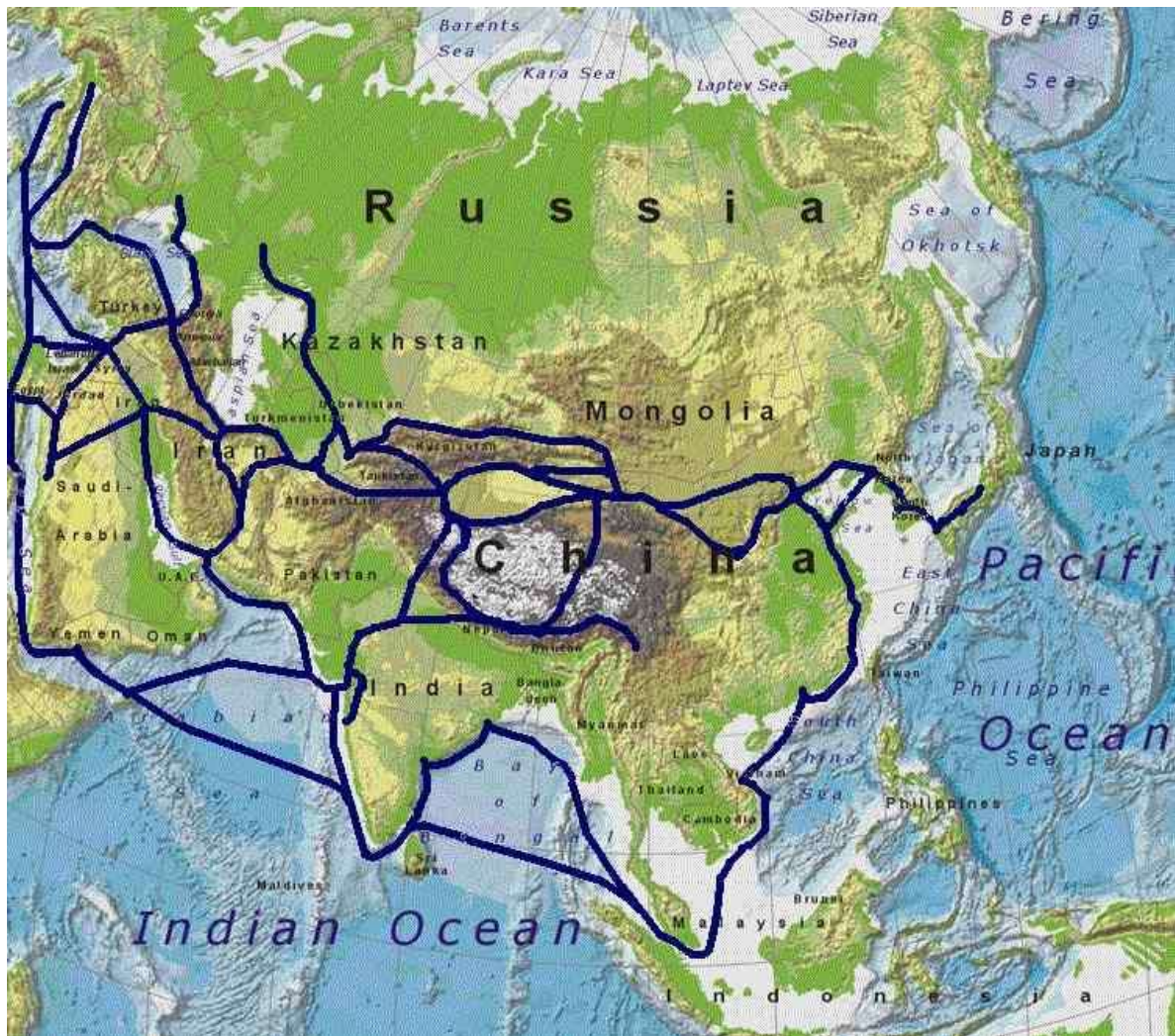

Рисунок 2. Великий шовковий шлях у період свого найбільшого розквіту.

4.2. Географічні відмінності розвитку туризму в Китаї

При написанні цього підрозділу був використаний спрощений варіант схеми географічного районування території Китаю китайського географа Чжен Піна [64]. Взявши за основу адміністративний поділ і комплекс природно-географічних відмінностей території Китаю він виділив 3 зони - Східну мусонну, Північно-Західну внутрішньо континентальну і Цинхай-Тибетське нагір'я. В межах Східної мусонної зони Чжен виділені 5 районів,

Північний Захід Китаю і Цинхай-Тибетське нагір'я розглянуті в цілому. На основі опублікованих джерел приводяться дані про природні умови і ресурси, населення, історико-культурні пам'ятки, які важливо знати туристам [26, 42, 45, 50, 54, 55, 64, 69] (рисунки 3-6).

Східна мусонна зона виділяється окремо оскільки основною природною особливістю цієї території є мусонний клімат. В ній виділені райони - Північний Схід, Північ, басейн нижньої і середньої течії річки Янцзи, Південний Захід і Південь. Зона охоплює провінції Хейлунцзян, Цзілінь, Ляонін, Хебей, Шаньдун, Шаньсі, Хенань, Шеньсі, Цзянсу, Анхой, Цзянсі, Хунань, Хубей, Фуцзянь, Тайвань, Гуандун, Хайнань, Гуансі-Чжуанський автономний район, провінції Сичуань, Юньнань, Гуйчжоу, 4 міста центрального підпорядкування (Пекін, Тяньцзінь, Шанхай, Чунцін) і Особливий адміністративний район Сянган. Зона має сприятливі природні умови, щільно населена, економічно розвинута, має розвинуту транспортну інфраструктуру, активно розвивається.

Північно-Східний Китай (провінції Хейлунцзян, Цзілінь, Ляонін) - це своєрідний район, де розвинуті лісовий та гірничопромисловий комплекси. Населення більше 100 млн людей (більше 90 % - хані, також проживають маньчжури, монголи, корейці, даури, ороцони, хуейці). Звичаї та звички жителів тут пов'язані з характером природного середовища – роздолля, мало людей, родючі землі. Люди тут широкі і відкриті. Люблять міцні напої і жирну свинину. Багато прибулих з інших районів Китаю. Серед них багато робітників з технічною освітою. В центрі району розташована велика рівнина оточена горами. Зима тут довга і холодна, літо тепле і теплові умови достатні для збору одного врожаю. Важлива база товарного зерна в Китаї. Вирощують кукурудзу, гаолян, чумизу, сою, ярову пшеницю, рис, цукровий буряк, льон. За площею лісів, запасами деревини, лісозаготівлями район перший в Китаї.

Тут багато диких звірів і рослин. «Три скарби Північного Сходу» – женьшень, хутро соболя і панти оленя. Ареал амурського тигра. Багато заповідників, найбільший (Чанбайшан) включений ООН в мережу біосферних заповідників світу. Розвинута важка промисловість (гірничорудна - залізна руда, вугілля, нафта, природний газ), металургія (виплавка сталі), важке машинобудування (станки, обладнання, автомобілі). За питомою вагою підприємств важкої промисловості район займає 1 місце серед провінцій Китаю. Крупні міста – Шеньян і Далянь, які з'єднані залізницею. Далянь – крупний морський порт (другий після Шанхаю).

Північний Китай (провінції Хебей, Шаньдун, Хенань, Шаньсі, Шеньсі і 2 міста центрального підпорядкування – Пекін і Тяньцзінь). Район охоплює басейн середньої і нижньої течії Хуанхе, на заході він починається на Лесовому плато, а на сході закінчується Північно-Китайською рівниною. Ріка Хуанхе завжди відігравала тут важливу роль в житті людей. Тут зародилась хуанхеська цивілізація. Північний Китай - це основний район в історії китайської нації. Тут знаходились 5 з 7 древніх столиць Китаю – Сіань, Пекін та Аньян, Лоян і Кайфен в Хенані. Сіань – туристична столиця, яка поступається лише Пекіну. Терактові статуї біля Сіаня називають «восьмим дивом світу». З Північним Китаєм пов'язані прізвиська видатних філософів – Лаоцзи і Конфуція. В Цюйфу (провінція Шаньдун) збереглась *молельня*, куди віками несуть приношення Конфуцію, *ліс*, де поховані родичі Конфуція, *помістя*, збудоване нащадками Конфуція. Це так звані «3 кунські пам'ятки». Біля Цзоусяня розташовані менська молельня, менське помістя і менський ліс. Усі володарі і літератори Китаю почитали ці місця як «батьківщину пращурів і місце зародження літератури». На Північно-Китайській рівнині височіє знаменита п'ятиглава гора Тайшань.

На заході району розташоване знамените Лесове плато (300 тисяч км²), складене лесами (осадова гірська порода), потужність товщі яких сягає 200 м. На плато багато селищ, полів. Тут дуже розвинута яружна мережа. Про ці

місця кажуть, що «цей світ ліпив бог, який зійшов з розуму». Тут давно знищені ліси, а ландшафти пригнічують. Лес змивається в Хуанхе, яка є рікою з самим великим вмістом мулу у світі. Притоки Хуанхе глибоко врізані, на дні їх долин збудовані іригаційні споруди і збираються багаті врожаї пшениці і бавовни. Басейн Хуанхе більший за площею території України. В ньому зосереджені багаті природні ресурси (рілля, пасовища, корисні копалини). Хуанхе дивна річка. В своїй нижній течії, вона за рік може підніматися на 10 см, а коли виходить з берегів, то розливається, змінює русло і напрямок течії. За 2,5 років Хуанхе більше 1,5 тисячі разів виходила з берегів, 26 разів змінювала русло. Хуанхе називають «горем Китаю». Нині, Хуанхе приручена в багатьох місцях: закріплені її береги, збудовані дамби, споруджені водовідвідні і іригаційні канали, починають освоюватись її гідроенергоресурси.

Північний Китай – це найбільша в Китаї енергетична база. Тут розташовані вугільні басейни світового значення, родовища нафти і природного газу. В районі створена щільна транспортна мережа.

Середній і нижній басейн Янцзи охоплює провінції Цзянсу, Чжецзян, Аньхой, Цзянси, Хунань, Хубей і місто Шанхай. Це дуже мальовниче місце. Тут багато каналів і річок. Справжній водний край. Тут розташовані 5 самих крупних і красивих озер Китаю - Боянху, Дунтинху, Тайху, Хунцзеху, Чаоху. Навколо них розташовані родючі землі, на висоті не більше 50 м над рівнем моря. Це - головна житниця Китаю. Тут рисові плантації, рибні пруди, тутові і бамбукові гаї і села утворюють мальовничі картини краю риби і рису. Місцеві жителі розвивають зрошення і рисівник. В озерах вирощують лотос, розводять рибу і креветок і на човнах і судах річками і каналами везуть їх на базар, де обмінюють на потрібні товари. Багаті водні ресурси прикрашають міста. На південь від Янцзи розташовано багато красивих міст, зокрема Сучжоу і Ханчжоу. Сучжоу називають «східною Венецією». Ханчжоу

знаменитий озером Сиху, яке оточено невисокими горами. Ці два міста найбільш мальовничі туристичні міста Китаю.

Середній і нижній басейн Янцзи – найбільш важлива житниця Китаю. Тут збирають по 2 врожаї на рік. Після зібраних ярих культур, бобів, рапсу, пшениці сіють рис. Тут найбільше в Китаї виловлюється прісноводної риби (коропа, чорного амура, товстолобика, ляща, річкових крабів і креветок). Це головний район по виробництву тутового шовкопряда. На берегах Янцзи розташовані горби, на схилах яких ростуть цитрусові і чай. Китай - це батьківщина порцеляни, і тут розташована «столиця порцеляни» - місто Цзіндечжень.

Сюди доходить Великий канал (Пекін-Ханчжоу), давно занедбаний, та є повідомлення, що його починають відновлювати. Та справжній «золотий водний шлях» - це Янцзи. Третя в світі ріка за довжиною. Площа її басейну 1,8 млн. км². Це крупна суднохідна артерія по якій далеко заходять крупні судна. Вона багата гідроенергоресурсами, але умови їх використання досить складні.

В басейні Янцзи проживає третина населення Китаю. Тут розташована четверта частина ріллі Китаю, збирається 40 % зерна, третина бавовни, а також рапс, льон, чай, тютюн. У верхів'ях Янцзи, в горах ростуть ліси (по запасам деревини район поступається тільки Північному Сходу Китаю). Дві третини вилову прісноводної риби дає басейн Янцзи. По збору рису він також перший в Китаї. Тут є значні запаси корисних копалин (кольорових металів, заліза, марганцю, міді, вугілля, нафти, солі). В басейні розташовані такі міста мільйонники як Чунцін, Ухань, Нанкін, Шанхай. Район дає 40 % валової продукції народного господарства Китаю. На південь від Янцзи розташовані невисокі, але мальовничі гори (Хуаншань, Лушань, Яньдань), які притягують туристів. Тут багато піків, водоспадів, ущелин, прозора, чиста вода. Нині освоюється новий мальовничий район Улиньюань.

В районі виділяється важлива економічна смуга Шанхай-Нанкін, де розташовано багато процвітаючих міст. Це економічно розвинута територія, яка притягує великі іноземні інвестиції.

Південно-Західний Китай охоплює провінції Сичуань, Юньнань і Гуйчжоу і місто центрального підпорядкування Чунцін. На заході цей район примикає до Цинхай-Тибетського нагір'я, на сході і півночі він відділяється від східних приморських районів високими горами. Південно-Західний Китай поділяється на 2 частини: Сичуань і Чунцін. Вони розташовані в глибокій западині, а Юньнань і Гуйчжоу – на плато. Складний рельєф, важка доступність заважає економічному розвитку району. В останні роки тут були прокладені залізниці, які з'єднали провінції району, а також з портами на узбережжі. Будується багато шосейних доріг, які з'єднали Південно-Західний Китай з Тибетом і внутрішніми районами країни. Сичуань інколи називають «землею обітваною». Це густо населений важливий сільськогосподарський район Китаю, де збираються високі врожаї, вирощуються субтропічні культури фрукти. Надра Сичуані багаті залізом, вугіллям, природним газом, кольоровими металами. Багатий Сичуань і гідроресурсами.

В Південно-Західному Китаї виділяється Чунцін - саме молоде місто центрального підпорядкування (з 4-х), населенням якого перевищує 30 млн. Чунцін – це важливий транспортний вузол, який розташований при злитті Янцзи і Цзялінзяна. Він крупний промисловий центр, де випускаються автомобілі, мотоцикли (перше місце в Китаї). Тут розвинуті хімічна промисловість, металургія, новітні галузі – електроніка, інформатика. Надра в Чунціні багаті вугіллям, природним газом, залізом, різними рудами. Навколо Чунціна в радіусі 500 км проживає більше 100 млн. людей.

В районі розташований такий видатний об'єкт природничого туризму як великий карстовий район Гуйчжоу. Тут відомі об'єкти – «кам'яний ліс», численні водоспади. Вода в цих місцях на поверхні не затримується, а йде під

землю, що значно ускладнює тут розвиток сільського господарства. В долинах є намивні ділянки, де розташовані міста, дороги тощо.

В Південно-Західному Китаї проживають представники більше 20 національностей. Національні меншини тут проживають дуже компактно. Серед них навіть є національності, де зберігається матриархат (плем'я мосо).

В Південно-Західному Китаї зустрічається немало рідких тварин і рослин. Юньнань і острів Хайнань - це 2 місця в Китаї, де зустрічаються тропічні ландшафти. В Сичуані і на стику провінцій Ганьсу і Шеньсі збереглися панди, занесені в Червону книгу.

Південний Китай включає 5 провінцій і районів – Гуандун, Гуансі, Фуцзянь, Хайнань і Тайвань, Особливий адміністративний район Сянган і район Аоминь. Район розташований в субтропічному і тропічному поясах. Південний Китай був завжди віддаленим районом Китаю і, тому тут склалась зовсім відмінна від інших районів культура. Люди розмовляють на різних діалектах китайської мови. Південний Китай називають «батьківщиною китайських емігрантів», бо сюди повертається багато китайців з-за кордону. Тут розвиваються СЕЗ, в розвиток яких активно вкладаються гроші хуацяо.

Південний Китай багатий водними ресурсами повноводних річок, планується будувати багато ГЕС на річці Чжуцзян та її притоках. 2,5 тисяч років тому тут був збудований канал, який з'єднав річки Ліцзян і Сянцзян, які відносяться до басейнів Янцзи і Чжуцзян. По берегах річок розвинутий карстовий рельєф, тут незвичайні пейзажі, чиста, прозора вода, бамбукові гаї, акуратні хатини. Гуйлінь – це відомий мальовничий район для туристів.

Гуанчжоу – найбільший на півдні Китаю економічний центр, порт. Тут щорічно весною і восени відбуваються грандіозні ярмарки, популярні в іноземних туристів. Гуанчжоу – «місто квітів». Тут розвинуті торгівля і промисловість (текстильна, харчова, електронна, суднобудівна). Поруч з Гуанчжоу багато малих і середніх міст, де розвиваються СЕЗ. Гуанчжоу

розташований в усті Чжуцзян. Тут щільне населення, комфортні умови для життя. Місцеві жителі вирощують в ставах рибу, на схилах гір – тутовий шовкопряд, цукрову тростину і субтропічні фрукти.

Внутрішньоконтинентальні райони Північно-Західного Китаю охоплюють провінцію Ганьсу і 3 автономних райони – Внутрішню Монголію, Нінся і Сіньцзян. Тут щороку випадає біля 200 мм опадів. Місцеве населення займається переважно скотарством. Вид ландшафту визначають ділянки, які не мають рослинності, але які притягують до себе туристів завдяки саме цим, населених степними народами. Тут розташовано до 80 % всіх пустель Китаю. Пустелі – Такла-Макан, Курбат-Тангун в Сіньцзяні, Баданьцзілінь і Тенгри у Внутрішній Монголії, Кумтаг – між Сіньцзяном і Ганьсу. Такла-Макан найбільша за площею і посушливістю в Китаї пустеля (випадає до 50 мм опадів). Тут розташовані невисокі оголені гори, численні бархани різної морфології. Під пісками нині розкопують цілі древні міста. Цікавим природним об'єктом району є знамените озеро Лобнор або «кочівне озеро», оскільки постійно мігрує. В пустелях Північно-Західного Китаю розташовані запаси нафти. Важливою проблемою цих місць є піски, які постійно рухаються. Вони засипають дороги, врожаї на полях. Тут розвинуті скотарство і вівчарство. Серед народів в районі проживають монголи, які відрізняються своєю культурою і звичаями. Цікавим є їх побут – житло, свята. В оазисах району розвинуто садівництво, вирощують пшеницю, виноград, дині. В Турфанському оазисі здавна існує мережа підземних каналів. В Сіньцзяне проживають уйгури. Вони займаються землеробством, торгівлею, виготовленням килимів, виробів з хутра, уйгурських тибетейок. Це може зацікавити туристів з інших районів Китаю та з-за кордону. Через територію району проходив Великий Шовкових шлях.

Цинхай-Тибетське нагір'я включає провінції Цинхай і Тибет. Це саме високе нагір'я у світі - «дах світу». Воно оточене високими горами - Куньлунем і Циляншанем на півночі, Гімалаями на півдні, на сході

Хендуаньшаньським хребетом, на заході - Памірським плато. Середня висота нагір'я більше 4000 м. На ньому виділяються високі гори та глибокі ущелини і западини. Разом, вони утворюють особливу географічну область. На сході розташований Цинхай, на заході – западина Цайдам. Решта території відноситься до Тибетського автономного району, де живуть тибетці зі своїм особливим укладом життя і культурою.

Цинхай-Тибетське нагір'я – це унікальний геологічний об'єкт, який дозволяє туристам повідати про різні геологічні теорії його утворення. За геологічними мірками, це досить молоде утворення, але яке різко змінило тут характер атмосферної циркуляції і сприяло появі такого унікального природного об'єкту. Східна частина нагір'я сейсмічно активна. Тут багато гейзерів і термальних джерел. На Цинхай-Тибетському нагір'ї типовий високогірний клімат із сильним сонячним випромінюванням, різкими добовими контрастами температури, розрідженим повітрям, малим вмістом кисню. Сонце тут світить дуже яскраво, а небо особливо блакитне. На нагір'ї дмуть сильні вітри, швидко змінюється погода. Рослини тут низькі, мають короткий період вегетації і розвинуту кореневу систему. Тварини також низькі із сильним серцем і об'ємними легенями. Тут всюди росте особливий вид моху («масляна трава»), який вкриває майже все нагір'я. Він споживний корм для місцевих яків і тибетської вівці.

На нагір'ї багато великих озер з чистою водою. Тут клімат більш м'який, росте густа рослинність, розташовані великі пасовиська. В долині Брахмапутри вирощують ячмінь, пшеницю, бобові, картоплю.

Основне населення Цинхай-Тибетського нагір'я - тибетці, яких більше 90 %. Тибетці буддисти. Суворі умови життя виробили в них кріпке здоров'я, терплячий і оптимістичний характер, невибагливість. Національна одяга тибетців – довгі халати, високі чоботи. Їдять тибетці в основному м'ясо і цзамбу (хліб з ячмінної муки), молочний чай. Люблять неміцну ячмінну

горілку. Тибетці - відкритий і дружелюбний народ, гостинні. Люблять пісні і танці. У тибетців багато різних свят. Саме знамените - тибетський Новий рік.

На півночі Цинхай-Тибетського нагір'я виділяється Цайдамська западина. Тут багато озер, солончаків і боліт. Западина багата на різні природні ресурси і поступово освоюється. Головний природний об'єкт туризму тут – озеро Кукунор, найбільше в Китаї (100 км зі сходу на захід, 60 км з півночі на південь). Тут гнізяться багато птахів. В центрі озера розташовані 2 острови і крупний пташиний заповідник. З корисних копалин тут добувається сіль. Також є поліметали і нафта.

Таблиця 7. Основні види туризму в географічних районах Китаю (складено мною за джерелами [1, 20, 21, 26, 29, 35, 42, 45, 50, 54, 55, 64, 69])

Райони	Види туризму
Північно-Східний Китай	Екологічний, професійно-діловий, лікувально-оздоровчий, етнічний, рекреаційний, пізнавальний, спортивний
Північний Китай	професійно-діловий, етнічний, промисловий, рекреаційний, пізнавальний, екологічний, водний, лікувально-оздоровчий
Середній і нижній басейн Янцзи	водний, професійно-діловий, рекреаційний, шоп-тури, пізнавальний, екзотичний, етнічний
Південно-Західний Китай	промисловий, етнічний, рекреаційний, пізнавальний, екзотичний, спортивний,
Південний Китай	пізнавальний, курортний, рекреаційний, етнічний, екзотичний, елітарний, екологічний, шоп-тури, водний
Внутрішньоконтинентальні райони Північно-Західного Китаю	етнічний, пізнавальний, екзотичний, елітарний, спортивний, шоп-тури
Цинхай-Тибетське нагір'я	етнічний, езотеричний, релігійний, пізнавальний, екзотичний, елітарний, рекреаційний, спортивний

На рисунку 3 показана карто-схема видів туризму та їх розвитку в межах виділених географічних районів Китаю.

Висновки до розділу

1. Туризм в Китаї спрямований на вирішення соціально-економічних і демографічних проблем (надходження коштів в бюджет, зайнятості).

2. В Китаї розвиваються традиційні, відносно нові і нові (лікувально-оздоровчий, діловий, туризм «3 золотих днів», шопінг-тури) види туризму.

3. Тренди розвитку туризму Китаю спрямовані також на проведення культурної експансії Китаю (здобутки китайської цивілізації).

4. Туризм в Китаї має значні регіональні відмінності.

При написанні четвертого розділу використовувались джерела

[, 20, 21, 26, 29, 35, 42, 45, 50, 54, 55, 64, 69].

Рисунок 3. Карто-схема видів туризму географічних зон і районів Китаю.

Умовні позначення: *Географічні зони:* I - Східна мусонна; II – Північно-Західна внутрішньоконтинентальна; III – Цинхай-Тибетське нагір'я.

Географічні райони (для Східної мусонної зони): I.1 – Північно-Східний Китай; I.2 – Північний Китай; I.3 – середній і нижній басейн Янцзи; I.4 – Південно-Західний Китай; I.5 – Південний Китай.

Види туризму. 1- рекреаційний, 2 - пізнавальний, 3 - екологічний, 4 - лікувально-оздоровчий, 5 - курортний, 6 - професійно-діловий, 7 - промисловий, 8 - етнічний, 9 - екзотичний, 10 - релігійний, 11 - елітарний, 12 - водний, 13 - спортивний, 14 - езотеричний, 15 - щоп-тури.

ВИСНОВКИ

1. Туризм - складне суспільно-економічне явище, нині є об'єктом наукових досліджень. Більшість сучасних класифікацій в туризмі створюють за різними (переважно зовнішніми) критеріями (цільовими, мотиваційними, організаційними, просторовими, часовими тощо), на основі яких виділяють окремі види і форми туризму, які не повністю розкривають внутрішній зміст і значення туризму. Необхідна системна наукова основа, здатна відобразити існуючі підходи і створити умови для гармонійного розвитку туризму.

2. Ментальність (менталітет) – це не до кінця усвідомлена властивість людини, групи людей, етносу (народу), система, яка узагальнює певний історико-генетичний досвід цих і змінюється дією зовнішнього середовища.

3. Концепція ментальності дозволяє з системних позицій розглянути відомі класифікації туризму і створити передумови для сучасної синтетичної наукової класифікації.

4. «Ментальність» може бути використана при створенні сучасної наукової концепції туризму.

5. Ментальність китайців результат тривалої історії формування китайського суперетносу, стійкої тенденції до утворення сильної централізованої держави. На формування етносів та їх ментальних рис впливають історико-культурні і природні чинники, відносна роль яких різна у різних етносів. Вочевидь природні умови визначали розселення людей в ранні етапи їх історії, види їх господарської діяльності. Природні умови - необхідна ресурсна основа матеріального існування етносів.

6. Носями китайської ментальності виступають окремі представники та їх групи етнічної системи Китаю (китайського суперетносу). Етногенез китайського суперетносу відбувався упродовж тисяч років в складних історичних умовах формування централізованої китайської держави на великій, складній за природними умовами території, оточеної ворожими

сусідами. Основні етнічні процеси утворення китайського суперетносу були: *консолідація, асиміляція, міжетнічна інтеграція, етногенетична фіксація*, які проходили одночасно.

7. На життя простих китайців, їх менталітет, культуру (філософію, літературу, мистецтво) Китаю вплинули 3 основні ціннісні системи – конфуціанство (найбільше), даосизм і буддизм. До них були і інші системи, відображені зокрема в Правилах Лі. Вони були використані Конфуцієм в створеній ним системі соціальної етики, призначеної для усіх соціальних верств тодішнього китайського суспільства. Конфуцій хотів відновити ті часи, коли правителі були мудрі, чиновники чесні, а люди процвітали.

8. Вчення Конфуція відіграло найбільшу роли у вихованні основних ментальних рис китайців у власному побуті і в спілкуванні з представниками інших етносів з іншим менталітетом. Вчення Конфуція прямо вплинуло і на розвиток національної культури Китаю.

9. Ментальність китайців результат тривалої історії формування китайського суперетносу, стійкої тенденції до утворення сильної централізованої держави. На формування етносів та їх ментальних рис впливають історико-культурні і природні чинники, відносна роль яких різна у різних етносів. Вочевидь природні умови визначали розселення людей в ранні етапи їх історії, види їх господарської діяльності. Природні умови - необхідна ресурсна основа матеріального існування етносів.

10. Носіями китайської ментальності виступають окремі представники та їх групи етнічної системи Китаю (китайського суперетносу). Етногенез китайського суперетносу відбувався упродовж тисяч років в складних історичних умовах формування централізованої китайської держави на великій, складній за природними умовами території, оточеної ворожими сусідами. Основні етнічні процеси утворення китайського суперетносу були:

консолідація, асиміляція, міжетнічна інтеграція, етногенетична фіксація, які проходили одночасно.

11. На життя простих китайців, їх менталітет, культуру (філософію, літературу, мистецтво) Китаю вплинули 3 основні ціннісні системи – конфуціанство (найбільше), даосизм і буддизм. До них були і інші системи, відображені зокрема в Правилах Лі. Вони були використані Конфуцієм в створеній ним системі соціальної етики, призначеної для усіх соціальних верств тодішнього китайського суспільства. Конфуцій хотів відновити ті часи, коли правителі були мудрі, чиновники чесні, а люди процвітали.

12. Вчення Конфуція відіграло найбільшу роли у вихованні основних ментальних рис китайців у власному побуті і в спілкуванні з представниками інших етносів з іншим менталітетом. Вчення Конфуція прямо вплинуло і на розвиток національної культури Китаю.

13. Туризм в Китаї спрямований на вирішення соціально-економічних і демографічних проблем (надходження коштів в бюджет, зайнятості).

14. В Китаї розвиваються традиційні, відносно нові і нові (лікувально-оздоровчий, діловий, туризм «3 золотих днів», шопінг-туризм) види туризму.

15. Тренди розвитку туризму Китаю спрямовані також на проведення культурної експансії Китаю (здобутки китайської цивілізації).

16. Туризм в Китаї має значні регіональні відмінності.

17. Розвиток туризму в системі «Україна-Китай» поки має значну диспропорцію на користь Китаю, яка може бути подолана з часом (ріст заробітної плати українців) і за рахунок значної підготовчої роботи. В тому числі тут повинна враховуватись і ментальність, зокрема їх запити на певні види туризму і форми їх здійснення. Китайців нині більше цікавить діловий, зелений, військовий, рекреаційний і культурно-просвітницький туризм .

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова А.Ю. Международный туризм / А.Ю. Александрова. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 464 с.
2. Аръес Ф. Человек перед лицом смерти. М.: 1992.
3. АУМ (синтез мистических учений Запада и Востока) (в 4 книгах). Нью-Йорк: 1990.
4. Афонасенко Е. Моральные суждения студенческой молодежи современного Китая / Развитие личности. № 2, 2007.- с.129-143.
5. Бабарицька В.К. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи. Сервісне забезпечення турпродукту / В.К. Бабарицька, О.Ю. Малиновська. – К.: Альтерпрес, 2008. – 286 с.
6. Баженова Е. С., Островский А. В. Население Китая. - М.: Мысль, 1991. - 235 с.
7. Бейли Алиса А. Эзотерическое целительство. Новосибирск: Автор, 1993.- 426 с.
8. Безант А. Древняя мудрость (очерк теософических учений). М.: Интерграф Сервис, 1992. - 224 с.
9. Блаватская Е.П. Тайная доктрина (синтез науки, религии и философии) (в 2-х томах). Переизданное издание 1937 года. М.: Т-ОКО.
10. Блаватская Е.П. Ключ к теософии. М.: Сфера, 1993. - 319 с.
11. Борисова А. «Зарубежные китайцы» // Азия и Африка сегодня. 2002.- №5. - с.28-33.
12. Брук С.И. Население мира (этнодемографический справочник). М.; Наука.- 1986. – 829 с.
13. Буддизм. Минск: ИООО Современное слово, 2006. – 320 с.
14. Васильев Л. С. Культы, религии, традиции в Китае. М.: Восточная литература.- РАН.- 2001. 342 с.
15. Васильев Л. С., Кобызев А. И. Предисловие // Этика и ритуал в современном Китае: Сб. статей /, М.: 1988. - С. 5.

16. Гумилев Л.Н. Этносфера: история людей и история природы. М.: Экопрос, 1993. - 544 с.
17. Гуревич А. Я. Исторический синтез и школа “Анналов”. М.: 1993.
18. Демографический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия.- 1985. - 608 с.
19. Джан Хе Лань. Рост численности населения - фактор социального давления в Китае // Социологические исследования - 2000. - № 1. - С.75-80.
- Женьмінъ жибао.- 26.09.2002.
20. Дурович А.П. Организация туризма / А.П. Дурович. - СПб.: Питер, 2009. - 320 с.
21. Зима О.Г. Конспект лекцій «Організація туризму в Україні» з навчальної дисципліни «Організація туризму» / О.Г. Зима, Н.А. Дехтяр; М-во освіти і науки України, Харк. нац. екон. ун-т. – Х.: ХНЕУ, 2008. – 271 с.
22. История ментальностей. Историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. М.: -1996
23. Кабушкин Н.И. Организация туризма / Н.И. Кабушкин. - Мн.: Новое знание, 2003. - 632 с.
24. Китай. БСЭ. - М.:1954.
25. Китай (путеводитель). - Пекин: 1998.
26. Китай – в истории и сегодня. - Пекин: 2002.
27. Китай // Полная энциклопедия этикета. Донецк: Глория Трейд. 2012. - 338-341 с.
28. Кифяк В.Ф. Організація туризму / В.Ф. Кифяк. - Чернівці: Книги - ХХІ, 2008. - 344 с.
29. Колосінська М.І. Підходи до класифікації видів та форм туризму // Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. – вип.9. – С. 146-150.
30. Комлева М. О. Ментальність китайців: культурні і природно-географічні чинники формування // Краєзнавство, географія, туризм. - № 13 (786), липень 2013. - С. 27-29.

31. Комлева М. О. Рисы ментальности китайцев (в аспекте работ П. А. Тутковського) // Сучасні проблеми геології. Зб. наук. праць. Київ: 2013. - С. 30-33.
32. Комлева М. О. Роль географического туризма в популяризации философско-этических идей *Конфуцием* // Устойчивое развитие: региональный аспект (сб. м-лов XII Межд. научн - прак. конф. молодых ученых, Брест 22-24 апреля 2020). - С. 259-261.
33. Комлева М. О. Географічний метод поширення Конфуцієм свого вчення // Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки. Збірник тез. (Міжнародна науково-практична конференція молодих науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти). - Рівне: - С. 398 - 403.
34. Конфуций. Минск: ИООО Современное слово, 2006. - 374 с.
35. Коржилов Л. І. Туризм в Україні: класифікація та види // Ефективна економіка. 2014. - № 9, 2014. С.
36. Коростовец И. Китайцы и их цивилизация. - Смоленск: Русич. - 2003. - 256 с.
37. Лао Цзы. Минск: ИООО Современное слово, 2005. - 224 с.
38. Ларин А. Китай и китайская диаспора // Азия и Африка сегодня. 2007.- №10.- С. 22-28.
39. Лидбитер. Ментальный план. М.: Кокон. - 136 с. (репринтное воспроизведение 1912 г).
40. Лю Цуньин. Этническое самосознание современной учащейся молодежи Китая. М., 2007. - С. 47.
41. Магидович И.П. Очерк по истории географических открытий. М.: Просвещение, 1967.- 716 с.
42. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич. - К.: Знання, 2008. - 661 с.
43. Малявин В.В. Китайская цивилизация. - М.: 2002. - 342 с.
44. Малявин В.В. Сумерки Дао. Культура Китая на пороге Нового времени. - М.: ИПЦ «Дизайн. Информация. Картография»: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2003. - 186 с.

45. Народонаселение и развитие Китая в 21 веке / Мат-лы пресс-канцелярии Госсовета КНР, декабрь 2000.
46. Новая философская энциклопедия. В 4 томах. М.: Мысль. - 2001.
47. Овчинников В. Китай: почему опасно родиться девочкой ? // Рос. газета. - 1999. - 3 лютого. - С.7.
48. Овчинников В. Демографический капкан: Сколько ртов в состоянии прокормить Китай? // Рос. газета. - 1998. - 6 июня. - С.7.
49. Пасько А. В., Колодко С.А. Географія Китаю: Навчальний посібник. Словники. – К.: НВЦ КНУ, 2002. - 132 с.
50. Пелепченко Р.Р. Географія Китаю. - К.: 1998.- 165 с.
51. Проблемы народонаселения КНР. - М.: Прогрес, 1989. - 312 с.
52. Сердюк Ю.О. Менталитет китайцев. Газета «География», издательский дом «Первое сентября».- №8, 2003.
53. Сидихменов В.Я. Китай: страницы прошлого.- М.: Наука», 1987. – 246 с.
54. Стрицюк А.П. Китай.- К.: 1996.- 186 с.
55. Тарасюк В.П. Економічна географія східних країн.- К.: 1996.- 213 с.
56. Тертицкий К.М. Китайцы: традиционные ценности в современном мире. - М.: 1994. – 354 с.
57. Февр Л. Бои за историю. М.: 1991.
58. Философия: энциклопедический словарь. М.: Мысль, 2010.
59. Философские обоснования истории культурологии. 1992-1993 г.г. (методологический семинар). М.: 1993. - С. 133.
60. Философский энциклопедический словарь. М.: Гардарики, 2004.
61. Фромм Э. Бегство от свободы. - 1941.
62. Храбовченко В.В. Экологический туризм: [учеб.-метод. пособ.] / В.В. Храбовченко. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 208 с.

63. Чжен В.А. Конфуціанський складник трансформації китайського суспільства в період «реформ та відкритості» (1978-2013) // Автореф. дис. канд. історичних наук. К. – 2021.- 20 с.
64. Чжэн Пин. География Китая: природа, экономика и культура. – Пекин: 1999. - 167 с.
65. Чукас Е.А. Влияние Конфуцианской философии на семейно-бытовые отношения в Китае // Россия и Китай на дальневосточных рубежах. Благовещенск, 2002. - С. 439.
66. Шевчук Л. Китай: соціально-економічна характеристика. – Львів: Світ, 1999. - 136 с.
67. Школа І.М. Міжнародні економічні відносини / І.М. Школа, В.М. Козменко, О.В. Бабінська; за редакцією І. М. Школи. – К.: КНТЕУ, 2003. - 589 с.
68. Энциклопедия нового Китая. – М.: ИЛ, 1989.- 345 с.
69. Яковлев Г.А. Экономика и статистика туризма // Г.А. Яковлев. – М.: РДЛ, 2004. – 376 с.
70. Яковлев М. Подходы в решении демографической проблемы (в Китае) // Азия и Африка сегодня. - 1990. - № 10. - С.16-21.
71. Аладин А. Уступчивостью сохраняются друзья (китайская угроза). www.chaskor.ru/.../ustupchivostyu_sohranyayutsya_druzya_20251. 2010.
72. Борисов Б. Казнить. Нельзя помиловать. www.apn.ru/authors/author271.htm. 2010.
73. Георгиевский С. Принципы жизни Китая. fictionbook.ru/...georgievskiyi/principiy_jizni_kitaya/. 2009/
74. Громан Ш. Население Китая растет за счет старого багажа. www.languages-study.com/.../demography.html. 2007.
75. Закон України «Про туризм» зі змінами та доповненнями від 07.03.2012 р. № 324/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>.
76. Куртко О. Социализация детей в Китае. www.abirus.ru/content/564/623/624/639/11502.html. 2008.

77. Народонаселение и развитие Китая в 21 веке / Мат-лы пресс-канцелярии Госсовета КНР, декабрь 2000.

78. Резниченко С. Китайцы – этнос будущего. [www.apn.ru / publications/article 23212. htm](http://www.apn.ru/publications/article23212.htm). 2010.

79. Храмчихин А. Почему Китай ломает весь мир? [www.apn.ru/publications/article20310.htm/](http://www.apn.ru/publications/article20310.htm) 2008.

ДОДАТКИ

Рис. 4. Карта провінцій Китаю (англійська мова).

Рис. 5. Географічна карта Китаю (англійська мова).

Рис. 6. Гіпсометрія (рельєф) поверхні Китаю

Agricultural Regions

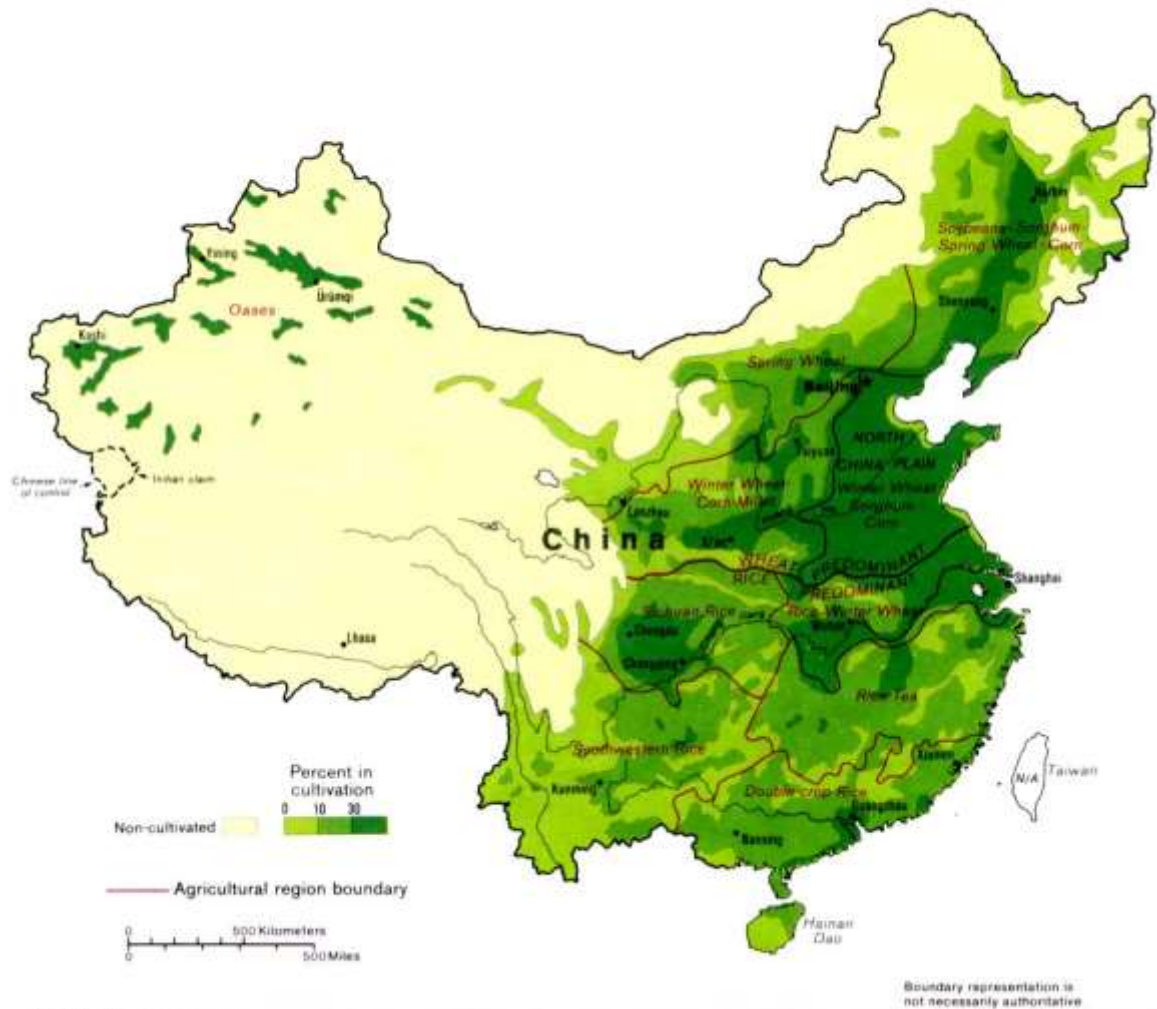

Рис. 7. Карта відсотку використання сільськогосподарських земель районів Китаю (англійська мова).

Clothing Recommendations for Travel in China

Winter

- North, Northeast, Northwest, and Southwest: heavy, warm clothing, coat, hat, gloves, boots
- South, Yungui, and Sichuan: mediumweight, warm clothing, light coat, rainwear in Sichuan
- Southeast: lightweight, warm clothing, sweater

Summer

- Northeast, Northwest, and Southwest: summer clothing, light coat or sweater in the evenings, rainwear in the Northeast for occasional rains
- North, South, Yungui, Sichuan, and Southeast: light, loose tropical clothing, sunglasses, rainwear

Spring/Autumn

- North, Northeast, Northwest, and Southwest: mediumweight clothing, light coat, hat
- South, Yungui, Sichuan, and Southeast: lightweight clothing, sweater, light coat, rainwear

Рис.8. Карта комфортності Китаю (для подорожуючих) (англійська мова).

Рис. 9. Супутникова карта Китаю.